

745.509593
น339ร

รายงานการวิจัย
การศึกษางานหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดนครนายก
THE STUDY OF FOLK CRAFTS IN NAKORN NAYOK

08 ม.ค. 2545

กันยายน 2544
งานวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนจาก
งบประมาณเงินรายได้มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปี2542

158600

บทคัดย่อ

การศึกษางานหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดนครนายก มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษารูปแบบ ประโยชน์ใช้สอยและคติความเชื่อของงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนใน จังหวัดนครนายก

ประชากรคือ ช่างงานหัตถกรรมที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ใช้ในการทำมาหากิน และใช้เกี่ยวเนื่อง กับพิธีกรรมความเชื่อ ที่ผลิตขึ้นในพื้นที่จังหวัดนครนายก กลุ่มตัวอย่างคือ ช่างงานหัตถกรรมพื้นบ้าน แต่ละประเภทในแหล่งที่มีความสมบูรณ์ของข้อมูลมากที่สุดและมีระยะเวลาผลิตต่อเนื่องกันมายาวนาน เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้การสำรวจชิ้นงานและสัมภาษณ์ผู้ผลิตงานหัตถกรรมพื้นบ้าน ในพื้นที่อำเภอ เมืองนครนายก อำเภอบ้านนา อำเภอปากพลี และอำเภอองครักษ์

ผลการวิจัยพบว่างานหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีการผลิตสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ งานจักสาน งานทอเสื่อ งานทอผ้า และงานตีเหล็ก งานหัตถกรรมทั้ง 4 ประเภท มีรูปแบบที่มีความเหมาะสม สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน ทั้งในครัวเรือน การประกอบอาชีพเกษตรกรรม และใช้ในพิธีกรรมบางอย่าง พบว่ามีคติความเชื่อในการทำงานตีเหล็ก คือพิธีบูชาครูเตา เพื่อความเป็นสิริมงคลในการประกอบอาชีพ ส่วนงานประเภทอื่นไม่พบว่ามีคติความเชื่อที่แฝงไว้ในการทำงาน นั้น นอกจากนี้ยังพบงานหัตถกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ในระยะเวลาประมาณ 10 ปี คือการทำไม้กวาด การแกะสลักเหง้าไม้ไผ่ การแกะสลักหินอ่อน และการทอพรหมเช็ดเท้า

เนื่องจากจังหวัดนครนายกมีศักยภาพด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ผู้วิจัยจึงเสนอแนะว่า ควรมีการส่งเสริมศักยภาพดังกล่าว ด้วยการสืบทอดการผลิตงานหัตถกรรมที่มีอยู่ในปัจจุบัน และฟื้นฟูงานหัตถกรรมที่เคยมีมาในอดีตแต่ปัจจุบันได้สูญหายไปให้กลับคืนมา โดยสืบทอดให้กับคนรุ่นใหม่ด้วยการเชื่อมโยงมาสู่โรงเรียนในหลายๆ ระดับ ซึ่งเป็นการปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกทางหนึ่ง ให้กับชุมชนในจังหวัดนครนายก

Abstract

The purpose of this research is to study the pattern of use and believes of the folkcrafts, which is relative to lifestyle of people in Nakornnayok.

Population used in the research is pieces of folkcrafts to be used for dairy life, earning and ritualism, which are produced in the province. The example group is each type of folkcraft in the sorces which the most complete information and along time period of continued production. We, the researcher, have corrected the information by surveying many pieces of folkcraft and interviewed the folkcraft producers in Ampua Muang, Banna, Pakplee and Ongkarak.

According to the result of the research, it is found that the folkcrafts, produced from the past until present are wickerwork, mattress weaving, cloth weaving and iron smith. These folkcrafts are suitable and useful for dairy life in family, agriculture and ritualism. The ironsmith is believed to be arite to pay respect to stove teaher for being glorious in earning one's living. We also found that there are new folkcrafts occure during 10 years ago namely broom making, root bamboo craving, marble craving and doormat weaving.

As Nakornnayok has a potential in conservative tourism, We recommend that the potential should be promoted by continuing the present folkcrafts and restoring the past ones that disappeared. The disappeared folkcrafts should be returned to teach students in all level to build consciousness in the conservation of local intellectual of the native of Nakornnayok.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยฉบับนี้ได้รับทุนจากงบประมาณเงินรายได้ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประจำปี 2542 ในโครงการชนบทศึกษา กลุ่มศิลปวัฒนธรรม

ผู้วิจัยขอขอบคุณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่ได้สนับสนุนทุนในการทำวิจัย ขอขอบคุณคณะศิลปกรรมศาสตร์ที่ทำให้ผู้วิจัยมีโอกาสแสวงหาความรู้ใหม่ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนในศาสตร์ด้านศิลปกรรม

ขอขอบคุณ อาจารย์ปรีชา ผลเกิด แห่งศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดนครนายก ผู้ให้ข้อมูลในการสืบค้นแหล่งงานหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดนครนายก ผู้ช่วยศาสตราจารย์น้อม งามนิสัย คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พันตรีศรัทกร ชูสวัสดิ์ กองวิชาประวัติศาสตร์ ส่วนการศึกษาโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ผู้ให้ความอนุเคราะห์เอกสารสำคัญเบื้องต้นในการค้นคว้าเกี่ยวกับเมืองนครนายก

กราบขอบพระคุณท่านพระครูวิริยบุญโยค เจ้าอาวาสวัดฝั่งคลอง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก ที่กรุณาให้บันทึกภาพและสัมภาษณ์เรื่องราวในอำเภอปากพลี ตลอดจนขอบคุณชาวจังหวัดนครนายกทุกท่าน ที่ได้ให้ข้อมูลอันเป็นประโยชน์จากประสบการณ์ของท่านที่มีอาจหาได้จากตำราและอนุเคราะห์การบันทึกภาพงานหัตถกรรมทุกประเภท ทำให้ผู้วิจัยได้รับความรู้และทำให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณอาจารย์สุรชาติ ทินานนท์ ผู้ให้คำชี้แนะปรึกษาตลอดมา อาจารย์สุทธิดา อาชวนนท์ และอาจารย์จารุณี เนตรบุตร ที่ช่วยเหลือในการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยขอขอบคุณทุกท่าน ซึ่งมีส่วนทำให้งานวิจัยสำเร็จลงได้ด้วยดี

นवलลออ ทินานนท์

2544

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมายของการวิจัย	4
ความสำคัญของการวิจัย	4
ขอบเขตของการวิจัย	4
นิยามศัพท์เฉพาะ	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากงานวิจัย	5
2 งานหัตถกรรมพื้นบ้าน	6
ความหมายของงานหัตถกรรมพื้นบ้าน	6
ลักษณะของงานหัตถกรรมพื้นบ้าน	6
ประเภทของงานหัตถกรรมพื้นบ้าน	9
หัตถกรรมพื้นบ้านกับวิถีชีวิตของคนไทย	20
สภาพงานหัตถกรรมพื้นบ้านในปัจจุบัน	24
3 เมืองนครนายก	29
สภาพทั่วไปของจังหวัดนครนายก	29
ประชากรในจังหวัดนครนายก	36
วัฒนธรรมและประเพณี	41
ความสำคัญของเมืองนครนายก	47
4 หัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดนครนายก	51
งานจักสาน	51
งานทอเสื่อ	77
งานทอผ้า	80
งานตีเหล็ก	84
งานหัตถกรรมอื่นๆ	96
5 สรุปผลอภิปรายและข้อเสนอแนะ	105
สรุปผล	105
อภิปรายผล	106
ข้อเสนอแนะ	114
บรรณานุกรม	117
ภาคผนวก	122

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 ดันไผ่สีสุก	52
2 ป่าไผ่ริมฝั่งแม่น้ำในจังหวัดนครนายก	53
3 เครื่องจักสานในชีวิตประจำวัน	53
4 บริเวณลานบ้าน ใช้เป็นที่ทำงานจักสาน	54
5 มีดประเภทต่างๆ อุปกรณ์ในการทำงานจักสาน	54
6 วิธีชีวิตของชาวบ้านที่ต้องพึ่งพิงเครื่องจักสาน	55
7 กระดังขนาดเล็ก	56
8 กระดังขนาดใหญ่	56
9 กระดังผัดข้าว	57
10 ตะแกรงร่อนรำ	58
11 ตะแกรงหรือตะขิงขนาดเล็กและขนาดใหญ่	58
12 กระจาดลวดลายและขนาดที่แตกต่างกัน	59
13 กระบุง	60
14 กระซอนคันกะทิจ	61
15 ฝาชี	61
16 เสวียนรองหม้อ	62
17 ปลอกมีด	63
18 เครื่องสีข้าว	64
19 ตะกร้าใส่ของ	65
20 งอบ	66
21 พัด	67
22 เปล	68
23 कुटकน้ำ	69
24 ข้องแบบต่างๆ	70
25 ข้องอีหมวง, ข้องเปิด	71
26 ไชขนาดต่างๆ	72
27 ตุ่มดักปลา	73
28 ลอบ	74
29 อีจู้	74
30 ชะนาง	75
31 แอบดักกบ	75

ภาพประกอบ (ต่อ)	หน้า
32 สุ่ม	76
33 ชะลอมขนาดเล็ก	77
34 การทอเสื่อกก	78
35 เสื่อกกที่ทอสำเร็จแล้ว	79
36 กรอบหรือที่ทอเสื่อ	80
37 ศูนย์ทอผ้าบ้านไทยพวน	81
38 ผลิตภัณฑ์ผ้าจากศูนย์ทอผ้าบ้านไทยพวน	82
39 หน้าร้านขายผลิตภัณฑ์จากการตีเหล็ก	84
40 เครื่องขัดไฟฟ้า	85
41 เตาเผาเหล็ก	86
42 เคียวกะสา	88
43 ตะขอชักไม้	88
44 คราด	89
45 จอบขยัน	89
46 จอบผู้ดี	90
47 พลั่ว	90
48 มีดเหน็บ	91
49 มีดโต้	91
50 มีดขอ	91
51 มีดดาบ	92
52 ขวาน	93
53 มีดกล้วย	93
54 มีดลับเนื้อ	94
55 มีดแล่เนื้อ	94
56 มีดจักดอก	95
57 ฉมวก	95
58 เหล็กहनบรยนต์	96
59 บริเวณที่ใช้ทำไม้กวาด	97
60 เหย้าไม้ไผ่และเครื่องมือแกะสลัก	100
61 เหย้าไม้ไผ่แกะสลักเป็นรูปหน้าคนและโคมไฟ	101
62 ซากต้นไม้ใหญ่ที่แกะสลัก	102
63 นายประยงค์ เข็มมณี	102
64 งานแกะสลักหินอ่อน	103

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งที่กลุ่มชนได้สั่งสมประสบการณ์ ใช้สติปัญญาในการปรับตัวเพื่อการดำรงชีพท่ามกลางสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกันในแต่ละสังคมและวัฒนธรรม การแก้ปัญหาเพื่อให้เกิดความสะดวกในการประกอบภารกิจประจำวัน กลุ่มชนนั้นๆ จึงมีการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ อันเป็นรูปธรรมเพื่อตอบสนองความต้องการในการใช้สอยดำรงชีพ เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ในการกินอยู่ และการครองชีพ จึงเป็นการสืบทอดทางวัฒนธรรมโดยมีระบบคุณค่าทางเศรษฐกิจและสังคมของตนเอง ซึ่งทำให้สังคมชาวบ้านสามารถดำรงอยู่และพึ่งพาตนเองมาตลอด

โดยที่สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมมาช้านาน มีวิถีชีวิตอยู่บนความพอเพียง มีการผลิตและการใช้โดยคนๆ เดียวกัน การผลิตสิ่งต่างๆ เช่น การจักสาน การทอผ้า การปั้นหม้อ การตีเหล็ก ฯลฯ เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านจะกระทำในช่วงเวลาที่ว่างจากงานเกษตรกรรม ทำไร่ ทำนา ทำสวน มาผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ที่เอื้ออำนวยต่อความสะดวกในการใช้งานในชีวิตประจำวัน มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต การผลิตก็มักจะผลิตในระดับครอบครัว เพื่อใช้สอยในบ้านเรือนหรือชุมชน โดยการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งด้วยการทำให้เห็น ให้ทดลองทำตามแบบ ซึ่งไม่ต้องพึ่งพาเครื่องจักรกลใดๆ ส่วนใหญ่จะเป็นการผลิตด้วยมือหรือหากต้องใช้เครื่องมือก็จะเป็นเครื่องมือที่ผลิตเอง โดยใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น ซึ่งแต่ละท้องถิ่นก็อาจมีทรัพยากรธรรมชาติที่เหมือนกันหรือต่างกันตามลักษณะภูมิประเทศของท้องถิ่น สิ่งของเครื่องใช้ที่สร้างขึ้นด้วยมือ โดยใช้ทรัพยากรในพื้นที่นั้นๆ ทำขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยอย่างใดอย่างหนึ่งในชีวิตประจำวัน และสามารถแสดงเอกลักษณ์เฉพาะตัวของท้องถิ่นนั้นๆ ได้เรียกว่าหัตถกรรมพื้นบ้าน

งานหัตถกรรมพื้นบ้านจึงเป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ชิดควบคู่ไปกับการดำรงชีวิตของชาวบ้านในทุกพื้นที่เป็นการสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการด้านการกินอยู่ การประกอบอาชีพ ความเชื่อในสังคมวัฒนธรรมนั้นๆ ซึ่งชาวบ้านได้เรียนรู้การสร้างสรรค์และปรับปรุงให้มีความสอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอย คุณค่าของงานหัตถกรรมพื้นบ้านโดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นเพื่อคุณค่าด้านการใช้สอยให้เกิดประโยชน์เป็นหลัก แต่ในขณะเดียวกันก็แฝงไว้ซึ่งความงดงาม ความประณีตที่แสดงให้เห็นถึงความละเอียดอ่อนในจิตใจของผู้ทำได้เป็นอย่างดี

การเป็นผู้ผลิตและผู้ใช้งานหัตถกรรมพื้นบ้านหลายๆ ประเภทเริ่มลดน้อยถอยลงในช่วงที่ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง ในช่วงต้น

กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งประเทศไทยมีการติดต่อค้าขายสินค้ากับต่างประเทศ ดังที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธีร์ ประศาสน์เศรษฐ์ (2527: 445-461) กล่าวถึงระบบเศรษฐกิจในขณะนั้นว่า

ไทยต้องเปิดประเทศค้าขายกับประเทศอื่นๆ มีผลให้ไทยเข้าร่วมในเศรษฐกิจระหว่างประเทศในฐานะประเทศที่ค้าขายโดยอิสระและได้รับประโยชน์จากการค้าดังกล่าว ดังนั้นนับตั้งแต่นี้ไปการขยายตัวของการผลิตเพื่อขายและการขยายตัวของการค้าทั้งภายในและต่างประเทศจึงดำเนินการไปอย่างรวดเร็ว

ระบบการแลกเปลี่ยนสินค้าได้เปลี่ยนมาเป็นการซื้อขายด้วยเงิน การรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกของคนเมืองได้แผ่ขยายไปตามท้องถื่นชนบททำให้เกิดการมีระบบการซื้อขายสินค้าซึ่งเคยแลกเปลี่ยนกลับเป็นการด้วยเงิน เทคโนโลยีทำให้มีความสะดวกสบายในความเป็นอยู่มากขึ้น ผู้บริโภคไม่จำเป็นต้องเป็นผู้ผลิตอีกต่อไป เพราะสินค้าสมัยใหม่เข้ามาแทนที่ในด้านการผลิตจากเดิมที่มีวิธีการผลิตแบบพื้นบ้านกลายมาเป็นการผลิตแบบอุตสาหกรรม เพื่อขายให้ได้เป็นจำนวนมาก สภาพเช่นนี้ได้กระจายไปทั่วทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะทั้งที่ที่อยู่ใกล้กรุงเทพมหานครเมืองหลวงของประเทศ

การขยายตัวของการผลิตเพื่อขายมีการส่งเสริมในด้านผลผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของสินค้าในตลาดต่างประเทศ จึงเน้นการขยายเนื้อที่ในการผลิต โดยเฉพาะภาคกลางให้เป็นพื้นที่ทำนา โดยรัฐบาลสนับสนุนให้ทำการขุดคลองระบายน้ำเข้าไปยังบริเวณที่เพาะปลูกไม่ได้ นอกจากนี้รัฐบาลยังให้มีการขยายพื้นที่ทำนาไปยังพื้นที่อื่นๆ ในท้องที่ภาคกลาง เช่น ราชบุรี สุพรรณบุรี ลพบุรี นครสวรรค์(สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ. 2539 : 107; อ้างอิงจาก ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. 2521. การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลางตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7)

นครนายกเป็นพื้นที่หนึ่งในบริเวณภาคกลาง ที่ได้รับการส่งเสริมการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของสินค้าในตลาดต่างประเทศ เนื่องจากนครนายกเป็นเมืองที่มีภูมิประเทศเหมาะแก่การทำนา ซึ่งถือว่าเป็นเมืองที่ผลิตข้าวได้มาก สภาพการณ์เช่นนี้จึงทำให้เศรษฐกิจของเมืองนครนายกเปลี่ยนแปลงไปจากการเป็นแบบพื้นบ้านเพื่อการยังชีพกลายมาเป็นการเศรษฐกิจเพื่อการค้าและยังเกิดอุตสาหกรรมที่ต่อเนื่องจากเกษตรกรรม เช่น โรงสีข้าว การอพยพของชาวต่างชาติโดยเฉพาะคนจีนที่เข้ามาค้าขาย (สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ. 2539 : 104)

กล่าวทางด้านประวัติศาสตร์ นครนายกเป็นดินแดนที่มีมนุษย์อาศัยอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ประมาณ 3,000 – 5,000 ปีมาแล้ว ดังพบหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดี จากแหล่งโบราณคดีริมคลองบ้านนา ตั้งแต่เขตบ้านเขาเพิ่ม ตำบลเขาเพิ่ม อำเภอบ้านนา ที่พบเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำเกษตรกรรม เช่น ขวานหินขัด ขวานสำริด ภาชนะดินเผา กลุ่มชนนี้ได้อาศัยต่อเนื่องมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์ และได้เคลื่อนย้ายลงสู่พื้นที่ราบลุ่ม บริเวณเขต

อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก โดยเฉพาะในเขตตำบลดงละครได้พบเมืองโบราณแบบคูน้ำคันดิน แสดงให้เห็นถึงลักษณะเมืองชุมชนดงละคร ที่เป็นที่อยู่อาศัยที่อุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้ยังพบกลุ่มชนที่อาศัยอยู่บริเวณบ้านโคกกระโดน ตำบลปากพลี อำเภอปากพลีอีกด้วย (กรมศิลปากร. 2535 : 65 – 68)

นอกจากนี้นครนายกยังได้ขึ้นชื่อว่าเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ นครนายกเคยเป็นเมืองหน้าด่านทางด้านตะวันออก สมัยอยุธยาตอนต้นที่มีการทำศึกสงครามกับพม่า และเป็นเมืองหน้าด่านที่จะป้องกันศึกทางเขมรที่จะมารุกรานอยู่เสมอ

ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการทำสงครามกับทางตะวันออก คือ ลาว เขมร ญวน ซึ่งพระยาราชสุภาวดี ได้ยกทัพไปปราบปรามได้ใน พ.ศ.2371 ในปีต่อมาได้โปรดให้ครัวเมืองเวียงจันทน์ มาอยู่ที่ลพบุรี สระบุรี นครชัยศรี สุพรรณบุรี ปราจีนบุรี และนครนายก ระหว่างนี้ ปรากฏมีชาวเวียงจันทน์ ชาวพวน ซึ่งถูกเกณฑ์เข้ามา ได้ตั้งรกรากอยู่ในเขตจังหวัดนครนายกเป็นส่วนใหญ่ เช่น เขตอำเภอเมือง อำเภอปากพลี จะมีกลุ่มชาวเวียงจันทน์ และพวนอาศัยอยู่หนาแน่น การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนเหล่านี้คือรากฐานสำคัญของสังคมนครนายกในปัจจุบัน ซึ่งนอกจากชาวลาวแล้ว นครนายกยังมีคนจีนที่อพยพเข้ามาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ชาวมอญที่สืบเชื้อสายมาจากมอญที่อพยพมาในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ชาวมลายูซึ่งถูกกวาดต้อนมา สมัยรัชกาลที่ 3 หลังศึกเมืองถลางที่ผู้คนถูกกวาดต้อนไปยังที่ต่าง ๆ รวมถึงนครนายกด้วย (ศรศักดิ์. 2539 : 65)

จากการกวาดต้อนอพยพผู้คนอยู่เนือง ๆ นครนายกจึงประกอบไปด้วยชนหลายกลุ่มหลายชาติพันธุ์ หลากวัฒนธรรม กลุ่มชนเหล่านี้เมื่ออยู่รวมกันกับชาวไทย ซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองดั้งเดิม จึงเกิดการผสมกลมกลืนกันทั้งในด้านวัฒนธรรมและประเพณีต่อเนื่องกันมา สิ่งซึ่งทำให้เห็นชัดเจนถึงการผสมกลมกลืนกันในการดำเนินวิถีชีวิตนั้นคือวัฒนธรรมหัตถกรรม เพราะงานหัตถกรรมมีความสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิต ตั้งแต่การกินอยู่ ประกอบอาชีพ พิธีกรรม ความเชื่อ ซึ่งแสดงออกมาในรูปของเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านในแต่ละกลุ่มชน หัตถกรรมพื้นบ้านจึงสะท้อนให้เห็นถึงชีวิตความเป็นอยู่ ค่านิยม ทัศนคติ รวมถึงเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น

เนื่องจากข้อมูลทางด้านงานหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดนครนายก ซึ่งแสดงถึงชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณีวัฒนธรรมของท้องถิ่น เท่าที่ผ่านมายังไม่ปรากฏมีผู้ที่ศึกษาถึงในพื้นที่ นครนายกกว่ามีงานหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทใดที่ยังหลงเหลือถึงในปัจจุบันบ้างและมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในปัจจุบันในแง่มุมใด ทั้งนี้เนื่องจากนครนายกเป็นเมืองที่มีเขตแดนติดต่อกับกรุงเทพมหานคร ความเจริญทางเทคโนโลยี วิถีชีวิตแบบใหม่ตามแบบอย่างชากรุง ได้เข้าไปมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตในท้องถิ่น

ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชน ในการทำหน้าที่เป็นผู้ผลิต ผู้สร้าง และผู้ใช้งานหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีความเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อของชุมชนในท้องถิ่นจังหวัดนครนายก เพื่อเป็นฐานสำหรับการพัฒนาชุมชน และท้องถิ่น ในการศึกษาความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมกับการสร้างงานหัตถกรรม ที่ชาวจังหวัดนครนายกได้ร่วมสร้างสืบต่อกันมา

ความมุ่งหมายของการวิจัย

เพื่อศึกษางานหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดนครนายก ที่มีการสืบทอดผลิตกันอยู่ในปัจจุบัน โดยศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบ การใช้สอยชิ้นงานหัตถกรรม คติความเชื่อในการสร้างงาน ประเพณีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนในจังหวัดนครนายก ที่มีความสัมพันธ์กับงานหัตถกรรมพื้นบ้าน

ความสำคัญของการวิจัย

1. ทำให้ทราบถึงการผลิตงานหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดนครนายกและความสัมพันธ์ที่มีต่อวิถีการดำรงชีวิต
2. ทำให้ทราบถึงความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชนในจังหวัดนครนายกที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมและศิลปะพื้นบ้าน
3. ข้อมูลจากการวิจัยจะเป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์และพัฒนาางานหัตถกรรมพื้นบ้านของจังหวัดนครนายก รวมทั้งเป็นแนวทางในการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดนครนายกตามศักยภาพของชุมชน

ขอบเขตของการวิจัย

1. ประชากร คือชิ้นงานหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ประเภทที่ใช้ทำมาหากิน และประเภทที่ใช้เกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรมความเชื่อ ซึ่งผลิตขึ้นในครัวเรือน หรือในชุมชนของอำเภอเมืองนครนายก อำเภอบ้านนา อำเภอปากพลี และอำเภอองครักษ์
2. กลุ่มตัวอย่าง คือชิ้นงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่เป็นตัวแทนของประชากรที่พบในการสำรวจ ในกรณีที่มีการผลิตหัตถกรรมพื้นบ้านนั้นซ้ำในชุมชน ผู้วิจัยจะเลือกศึกษาเฉพาะแหล่งที่มีความสมบูรณ์ของข้อมูลมากที่สุด และมีระยะเวลาในการผลิตต่อเนื่องมายาวนาน ของชิ้นงานแต่ละประเภท
3. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือแบบสำรวจที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเกี่ยวกับประเภทของงานหัตถกรรม แหล่งผลิต ประโยชน์ใช้สอย วัสดุ คติความเชื่อ และภาพถ่าย

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล จะใช้วิธีการออกสำรวจภาคสนาม เพื่อสำรวจจากชิ้นงาน และสัมภาษณ์ผู้ผลิตงานหัตถกรรมพื้นบ้านในทุกอำเภอของจังหวัดนครนายก ตลอดจนผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมาช้านาน ซึ่งสามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับงานหัตถกรรมพื้นบ้านในแหล่งจังหวัดนครนายกได้

5. ระเบียบวิธีวิจัย การศึกษาวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงพรรณนา(Descriptive research) ในลักษณะการวิจัยเชิงสำรวจ (Survey studies) เพื่อศึกษางานหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดนครนายก

นิยามศัพท์เฉพาะ

งานหัตถกรรมพื้นบ้าน หมายถึง การสร้างเครื่องมือเครื่องใช้โดยฝีมือของชาวบ้านในจังหวัดนครนายก โดยใช้วัสดุท้องถิ่น ทำขึ้นเพื่อใช้ในครัวเรือน การประกอบอาชีพ พิธีกรรมทางศาสนา การสังฆนาการ

รูปแบบงานหัตถกรรม หมายถึง รูปร่าง รูปทรง โครงสร้าง ลวดลาย ที่ประกอบกันปรากฏให้เห็นในงานหัตถกรรมประเภทต่างๆ

คติความเชื่อ หมายถึง แนวทางการคิดซึ่งมีผลต่อการปฏิบัติในลักษณะที่สืบทอดต่อกันมา ทั้งความเชื่อในตัวชิ้นงานที่ใช้ในพิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างงาน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากงานวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับกลุ่มประชากรและชุมชนของจังหวัดนครนายก ที่มีผลต่อการสร้างสรรค์งานหัตถกรรมพื้นบ้าน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์และเผยแพร่งานหัตถกรรมพื้นบ้านของจังหวัดนครนายก เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของจังหวัดนครนายก

บทที่ 2

งานหัตถกรรมพื้นบ้าน

ความหมายของงานหัตถกรรมพื้นบ้าน (Folk Crafts)

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2522 ให้ความหมายของคำว่าหัตถกรรมว่าเป็นการทำด้วยฝีมือ การช่าง

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2539:29) กล่าวถึงความหมายของคำว่าหัตถกรรมว่าเป็นศิลปะของกลุ่มชนที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมเป็นของตนเอง ไม่จำเป็นต้องเป็นชาวบ้านหรือชนบท แต่ต้องเป็นกลุ่มชนที่มีเอกลักษณ์ร่วมกันอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของชีวิต ประเพณี ความเชื่อและวัฒนธรรมของกลุ่มชน อาจสนองความเชื่อเพื่อความสุขทางจิตใจหรือเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน เพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยนกันในกลุ่มชนของตนมีการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษและมีลักษณะเฉพาะถิ่นของตนเอง

มารุต อัมรานนท์ (2533 : 4 - 5) ให้ความหมายว่าหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการสร้างสรรค์ของชาวบ้านหรือคนในท้องถิ่นซึ่งผลิตขึ้นด้วยมือไม่ใช้เครื่องจักรกล มุ่งประโยชน์ใช้สอยส่วนที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ประจำวันเป็นหลัก

ประเทือง คล้ายสุบรรณ (2531 : 158) กล่าวถึงความหมายของงานหัตถกรรมพื้นบ้านว่าเป็นงานช่างหรืองานฝีมือของชาวบ้านที่ประดิษฐ์เป็นเครื่องใช้สอยในบ้าน ใช้เป็นสิ่งที่สนองความเชื่อด้านประเพณี ศาสนา

วาเร็น (Warren.1975 : 233 – 234) ให้ความหมายของงานหัตถกรรมพื้นบ้านว่าเป็นงานช่างฝีมือที่เป็นไปตามรูปแบบประเพณีที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่น การประดิษฐ์ การสร้าง สรรค์เป็นไปตามเทคนิคและรูปแบบที่ถ่ายทอดภายในครอบครัวโดยตรงจากบรรพบุรุษหรือเป็นการฝึกฝนจากผู้ ผลิตหรือสิ่งประดิษฐ์นี้เป็นวัสดุหรือสิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นเพื่อคนทั่วไปใช้ ไม่ใช่ทำขึ้นเพื่อใช้ในหมู่คนชั้นสูง เป็นการสร้างสรรค์ที่ทำโดยคนๆเดียวทำขึ้นมาตั้งแต่ต้นจนเป็นผลงานสำเร็จ

จากคำนิยามต่างๆที่ยกมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าการให้นิยามของคำว่าหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นผลงานสร้างสรรค์ขึ้นจากฝีมือของชาวบ้านในลักษณะของเครื่องมือเครื่องใช้ โดยใช้วัสดุในท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน ตลอดจนตอบสนองด้านความเชื่อและแสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นนั้น

ลักษณะของงานหัตถกรรมพื้นบ้าน

งานหัตถกรรมพื้นบ้านเป็นสิ่งที่ผลิตขึ้นด้วยมือ เพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวันเป็นส่วนใหญ่ ในยามว่างจากการทำนา ซึ่งเป็นอาชีพหลักของชาวบ้าน การทำนาจะทำได้ในบางช่วงของ

ฤดูกาล โดยเฉพาะในฤดูฝน หลังจากการเตรียมพื้นที่ หว่านเพาะกล้า ดำกล้าแล้ว จะเป็นช่วงเวลาที่ยาวจากการทำนาจนกว่าจะถึงเวลาเก็บเกี่ยว ช่วงเวลาว่างนี้เองชาวบ้านก็จะหันมาสร้างเครื่องมือเครื่องใช้สำหรับครอบครัว เช่น ทำเครื่องมือหาปลาประเภทงานจักสาน การทำเครื่องปั้นดินเผา การทอผ้า การตีเหล็กเป็นต้น งานเหล่านี้เราจะพบว่าไม่ใช่ทำเป็นอาชีพ แต่ทำในยามว่างจากการทำนา ซึ่งเป็นอาชีพหลัก ผลผลิตที่เกิดขึ้นก็เอาไว้ใช้สอยในครอบครัว

คลาร์ก (Clark.1971 : 10) กล่าวถึงลักษณะของงานหัตถกรรมพื้นบ้านในประเทศไทยไว้ดังนี้

1. เป็นงานที่ทำอยู่ภายในอาคารของบ้านหรือภายนอกอาคาร แต่อยู่ใกล้บ้านและอาคารไม่มีลักษณะที่เรียกว่าเป็นโรงงานอุตสาหกรรม
2. ส่วนใหญ่เป็นงานที่ใช้เวลาว่างจากการประกอบอาชีพหลัก โดยหวังประโยชน์เพื่อนำส่วนที่เกินความต้องการขายเพื่อหารายได้พิเศษสำหรับครอบครัว
3. ใช้แรงงานของตนเองหรือสมาชิกในครอบครัว
4. วัตถุดิบที่ใช้มักเป็นสิ่งที่หาได้หรือผลิตขึ้นเองในภูมิภาคนั้นๆ
5. กรรมวิธีการผลิตมักเป็นแบบดั้งเดิมล้าสมัย ใช้แรงงานหรือฝีมือมนุษย์เป็นสำคัญ มักไม่ใช่เครื่องจักร เครื่องทุนแรงทันสมัย หรือถ้ามีก็น้อยที่สุด

ยานากิ (วิบูลย์ ลีสุวรรณ. 2539 : 36 – 38 ;อ้างอิงจาก Yanaki.1978.The Unknown Craftman, A Japanese Insight in to Beauty) ได้กล่าวถึงงานหัตถกรรมพื้นบ้านไว้ดังนี้

1. สร้างโดยช่างนิรนาม ช่างผู้ผลิตงานหัตถกรรมอาจเป็นชาวบ้านธรรมดาหรือช่างพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่น มิใช่ศิลปินที่ผ่านสถาบันการศึกษาอย่างเป็นระบบ จึงไม่ปรากฏชื่อผู้ทำป็นงานเหล่านั้น และวัตถุประสงค์ที่สร้างเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวันเป็นส่วนใหญ่ ไม่มีเจตนาจะสร้างให้เป็นผลงานศิลปะ หากแต่คุณค่าทางศิลปะที่ปรากฏเป็นผลที่เกิดจากการกระทำซ้ำๆ กันจนเกิดความชำนาญ แล้วดัดแปลงแก้ไขข้อบกพร่องจนได้ผลงานที่มีความสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้ ชื่อของช่างจะไม่มีการบันทึกไว้บนงานหัตถกรรม เพียงแต่จะรู้ในกลุ่มชนหรือท้องถิ่นนั้นๆ ว่าเป็นงานของใคร

2. สร้างขึ้นเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน หัตถกรรมพื้นบ้านโดยทั่วไปมักสร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวันของผู้คนแต่ละท้องถิ่นเป็นหลัก เช่น การทอผ้า วัตถุประสงค์คือทอขึ้นสำหรับนุ่งห่มในครอบครัว

3. สร้างขึ้นเป็นจำนวนมากและมีราคาที่เหมาะสมหรือราคาต่ำ การสร้างงานหัตถกรรมพื้นบ้านจะเป็นการผลิตขึ้นในครัวเรือน ในบางท้องถิ่นมีความสามารถในการผลิตสูง มีผู้ต้องการทำให้เกิดการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันในท้องถิ่นด้วยราคาที่ถูกลง ซึ่งผู้ใช้จะคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยมากกว่าความงาม

4. รูปแบบเรียบง่าย หัตถกรรมพื้นบ้านสร้างขึ้นจากความต้องการในการใช้สอยเป็นสำคัญ การพัฒนารูปทรงและวัสดุของงานหัตถกรรมก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการใช้สอยเช่นเดียว

กัน คือการแก้ไขข้อบกพร่องด้วยการใช้สอย มิได้มีการออกแบบหรือคิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการ ซึ่งทำให้งานหัตถกรรมพื้นบ้านทั่วไปส่วนใหญ่มีรูปแบบที่เรียบง่ายตามสภาพของผู้สร้าง ตลอดจนการใช้วัสดุเท่าที่หาได้ในท้องถิ่น

5. มีลักษณะเฉพาะถิ่น ลักษณะเฉพาะถิ่นของงานหัตถกรรมพื้นบ้านเกิดจากการเลือกใช้วัสดุที่มีอยู่เฉพาะถิ่น วัสดุบางชนิดจะมีเฉพาะในบางท้องถิ่นเท่านั้น ไม่มีอยู่ทั่วไป ดังนั้นเมื่อนำเอาวัสดุนั้นมาสร้างงานหัตถกรรมจึงเกิดเป็นลักษณะเฉพาะถิ่นตามประเภทนั้น

6. สร้างขึ้นด้วยมือ คุณสมบัติของหัตถกรรมพื้นบ้านข้อนี้ถือเป็นสิ่งสำคัญ เพราะหัตถกรรมพื้นบ้านทำขึ้นด้วยมือปราศจากการใช้เครื่องจักรเข้ามาเกี่ยวข้อง เพราะการใช้เครื่องจักรเข้ามามีส่วนร่วมในการผลิตก็จะเป็นงานอุตสาหกรรมมากกว่าเป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้าน

ลักษณะงานหัตถกรรมพื้นบ้านของไทยก็ไม่ได้แตกต่างไปจากที่ได้กล่าวมา ในที่นี้จึงเสนอว่าลักษณะของหัตถกรรมพื้นบ้านจึงควรมีลักษณะดังนี้

1. ทำขึ้นเพื่อการใช้สอย หัตถกรรมพื้นบ้านส่วนใหญ่แล้วจะมีความเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันตั้งแต่การหุงหาอาหาร การประกอบอาชีพ พิธีกรรมทางศาสนา ผลผลิตของการตอบสนองต่อชีวิตประจำวันดังกล่าวคือ เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสานประเภทต่างๆ ผ้าทอ ฯลฯ ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นการตอบสนองด้านการใช้สอย มิได้มุ่งทำเพื่อตอบสนองทางด้านสุนทรียภาพ หากแต่สุนทรียภาพนั้นจะเกิดจากประสบการณ์ ทักษะของผู้ทำในความเป็นผู้ชำนาญ

2. ใช้วัสดุท้องถิ่นที่หาได้ง่าย เป็นเอกลักษณ์ที่เด่นชัดของงานหัตถกรรมพื้นบ้านเนื่องจากในแต่ละท้องถิ่นมีทรัพยากรธรรมชาติแวดล้อมในการอยู่อาศัย วัสดุในท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งที่รองรับการคิดประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ขึ้นใช้ ให้เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

3. เป็นผลผลิตที่ผู้ใช้และผู้สร้างเป็นผู้เดียวกัน งานหัตถกรรมพื้นบ้านเกิดจากความเต็มใจของชาวบ้านในการสร้างสรรค์ ดังได้กล่าวแล้วว่าหัตถกรรมพื้นบ้านทำขึ้นเพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอย มิได้มุ่งทำเพื่อเศรษฐกิจหรือด้านการค้าขาย ไม่มีการแบ่งงานตามระบบของอุตสาหกรรม ชาวบ้านทำขึ้นใช้เองในครัวเรือนของตน

4. เป็นงานที่สร้างขึ้นด้วยมือ และใช้เครื่องมือที่ชาวบ้านคิดขึ้น มิได้อาศัยเครื่องจักรแต่อย่างใด สร้างสรรค์ด้วยมือตามกรรมวิธีที่สืบทอดกันมาโดยการบอกเล่า ให้ทำตามแบบของที่มีอยู่

5. มีรูปแบบเรียบง่าย แสดงลักษณะออกมาชื่อๆ ตรงตามหน้าที่ใช้สอย

6. การมีรูปแบบเฉพาะถิ่นเกิดจากการสร้างสรรค์งานที่สืบทอดเนื่องกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ อาจในลักษณะของหมู่บ้าน ท้องถิ่น ตระกูล สืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนานจนรู้จักกันดีทั่วไป จนกลายเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น เช่น เครื่องจักสานพนสนิม เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน รมบ่อสร้าง เป็นต้น และอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้มีรูปแบบเฉพาะถิ่น น่าจะเกิดจากการใช้วัสดุท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ เราจะพบว่าวัสดุจากธรรมชาติบางชนิดไม่

สามารถขึ้นได้ในทุกๆ พื้นที่ การมีทรัพยากรท้องถิ่นที่จำกัดในบางพื้นที่ ก็จะเป็นสาเหตุที่ทำให้งานบางชนิดเป็นตัวแทนของท้องถิ่นเลยก็ว่าได้ เช่น เครื่องจักสานย่านลิเภาซึ่งเป็นของภาคใต้ ย่านลิเภาเป็นเถาวัลย์ชนิดหนึ่งที่ขึ้นในแถบภาคใต้ซึ่งไม่พบว่าภาคใดหรือท้องถิ่นใดนอกจากภาคใต้ที่ทำเครื่องจักสานโดยใช้วัสดุนี้ หรือเครื่องเงินที่เป็นรูปแบบเฉพาะของทางภาคเหนือที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงวัสดุพื้นถิ่นที่มีการนำมาใช้ ได้แก่ ไม้ไผ่ที่นำมาจักสาน หรือไม้ที่นำมากลึง แล้วใช้รักหรือหาง ซึ่งเป็นยางไม้ที่ได้จากต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ทางภาคเหนือทั่วไป ก็เป็นตัวอย่างที่เราเห็นได้ชัดเจนในประเด็นของการมีวัสดุเฉพาะถิ่น จึงทำให้เกิดเอกลักษณ์ของท้องถิ่น แต่จะชัดเจนมากหรือน้อยก็จะขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ที่เป็นรายละเอียดปลีกย่อยออกไป ตามองค์ประกอบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นนั้นๆ

7. เป็นงานที่ใช้เวลาว่างในการสร้างสรรค์ เป็นการสร้างงานที่ไม่ได้คำนึงถึงเวลาในการสร้าง โดยมักใช้เวลาว่างหลังจากการทำงานประจำคือการกสิกรรม ซึ่งทำได้ในบางช่วงเวลาของฤดูกาล โดยไม่จำเป็นต้องเฝ้าดูอยู่ตลอดเวลาทั้งปี ในช่วงเวลาว่างชาวบ้านก็จะหันมาทำงานอื่น เช่น จักสาน ทอผ้า เครื่องปั้นดินเผา ซึ่งไม่ได้เป็นอาชีพหลักแต่อย่างใด ผลผลิตที่เกิดขึ้นนำมาใช้ในครัวเรือน แต่หากว่าเหลือจากการใช้สอย จึงนำมาแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอย่างอื่น

8. เป็นงานที่สะท้อนวิถีการดำเนินชีวิต เครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้านที่ชาวบ้านทำขึ้น จะเห็นว่าคุณลักษณะการใช้สอยเป็นตัวกำหนดรูปแบบของเครื่องมือเครื่องใช้ขึ้น การที่ใช้สอยจึงเป็นการบ่งชี้ถึงวิถีทางการดำเนินชีวิต และค่านิยมที่สืบทอดกันมายาวนาน

ประเภทของงานหัตถกรรมพื้นบ้าน

การจำแนกประเภทของงานหัตถกรรมพื้นบ้าน อาจจำแนกได้หลายลักษณะ เช่น แบ่งตามประเภทการใช้งาน แบ่งตามประเภทของวัสดุที่เป็นตัวงานหัตถกรรมนั้น หรือแบ่งตามวิธีการสร้างงาน ตามแต่ผู้ที่จำแนกจะยึดแนวคิดใดเป็นหลัก ในที่นี้จะแบ่งแยกตามวิธีการสร้างงาน และวัสดุดังนี้

1. งานจักสาน
2. งานทอ
3. งานเครื่องปั้นดินเผา
4. งานแกะสลัก
5. งานโลหะ
6. งานประเภทเบ็ดเตล็ด

1. งานจักสาน เป็นหัตถกรรมพื้นบ้านที่อยู่คู่วิถีชีวิตของคนไทยมาช้านาน เนื่องจากเป็นใช้วัสดุธรรมชาติที่มีอยู่ในพื้นที่ เช่น ไม้ไผ่ หวาย กก ใบลาน ใบมะพร้าว ย่านลิเภา ลำเจียก

เตยทะเล ผักตบชวา ฯลฯ มาผ่านกระบวนการที่เรียกว่าการจักคือการนำวัสดุมาทำให้เป็นเส้นเป็นแฉกหรือเป็นริ้ว วัสดุที่ถูกนำมาผ่านกระบวนการจักเรียกว่าเส้นตอก ต่อจากนั้นเป็นขั้นตอนการสานคือกระบวนการที่นำตอกมาสร้างให้เกิดเป็นรูปแบบและลวดลายโดยการนำมาขัดกันยัดกันให้คงรูปเป็นภาชนะ

การใช้ชีวิตประจำวันของคนไทยเราที่มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับการเกษตร ทำนา ทำไร่ ทำสวน การจับสัตว์ ล้วนแล้วแต่ต้องพึ่งพาเครื่องมือเครื่องใช้เพื่ออำนวยความสะดวก เครื่องจักสานมีบทบาทในชีวิตประจำวันตั้งแต่เช้าจรดค่ำในวิถีชีวิตของคนไทย ซึ่งเราพอจะจำแนกหน้าที่ใช้สอยของเครื่องจักสานตามลักษณะการใช้งานได้ดังนี้

1. เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน แบ่งเป็น

1.1 เครื่องใช้ในครัวเรือนที่เป็นภาชนะ ได้แก่ กระบุง กระจาด กระดัง ชะลอม กระติบ ตะกร้า หวดนึ่งข้าวเหนียว ตะแกรง กระซอน ครุ สีข้าว น้ำหุง (ของภาคเหนือ) ฯลฯ

1.2 เครื่องใช้ในการดักจับสัตว์ประเภทต่างๆ ได้แก่ ข้องดักปลา ไซ อีจู้ ตุ่มลอบ กระชัง อีแอ็บ (ดักกบ) กรงดักนก

1.3 เครื่องใช้ในการประกอบสิ่งก่อสร้างและเครื่องปลูก ได้แก่ ฝาและฟากเรือน ยุงข้าว เสื่อลำแพน ฯลฯ

1.4 เครื่องใช้เบ็ดเตล็ด ได้แก่ หมวก กอบ พัด ปลาตะเพียนใบลาน ตะกร้อสอยผลไม้

2. เครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องเนื่องในประเพณีและความเชื่อ ซึ่งเป็นทั้งภาชนะและสิ่งของที่ใช้ขึ้นเพื่อใช้ตอบสนองความเชื่อหรือพิธีกรรมในประเพณีของบางท้องถิ่น เช่น ในภาคอีสานจะมีการใช้กองข้าวขวัญ เบ็ญหมาก (พานดอกไม้และหมากพลูไว้สำหรับบูชาพระ) การสานเฉลว ปักไว้ที่หม้อยาหรือตามท้องไร่ท้องนา ฯลฯ

เครื่องจักสานเป็นงานหัตถกรรมที่ทำกันอย่างกว้างขวางและทั่วทุกภาคของประเทศไทย เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่อุดมไปด้วยวัตถุดิบจากธรรมชาติ โดยเฉพาะไม้ไผ่ซึ่งเป็นพืชที่ขึ้นได้ดีในเขตร้อนชื้นขึ้นในป่าที่ชุ่มชื้นแห่งแล้ง พบขึ้นประปรายตามป่าเบญจพรรณ ป่าดิบเขาทั่วไปโดยขึ้นเป็นกอ ลำต้นส่วนที่อยู่ใต้ดินเรียกว่าเหง้า เป็นพืชที่ขึ้นเร็ว ตายยากและขยายพันธุ์ได้ง่ายมากใช้ประโยชน์ได้ทุกส่วน ขึ้นอยู่ทั่วทุกภาคแทบทุกพื้นที่ เครื่องจักสานโดยส่วนใหญ่แล้วจะเป็นการสานด้วยไม้ไผ่เพราะหาง่าย และไม้ไผ่เองก็มีหลายพันธุ์ทำให้ชาวบ้านสามารถเลือกใช้ลักษณะเฉพาะของไม้ไผ่มาประดิษฐ์สร้างสรรค์เป็นงานหัตถกรรมที่มีความหลากหลายได้ นอกจากนี้ในชนบทท้องถิ่นเราจะพบว่าด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่มีขึ้นอยู่เฉพาะพื้นที่ก็จะเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นได้ เช่น ย่านลิเภา ก็สามารถแสดงถึงเอกลักษณ์ของทางภาคใต้เป็นอย่างดี

วิบูลย์ ลีสุวรรณ (2524 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องเครื่องจักสานในประเทศไทย เพื่อศึกษาความเป็นมาของเครื่องจักสาน สรรวสภาพและแนวโน้มในการผลิตเครื่องจักสานใน

ปัจจุบัน จากการศึกษาพบว่าเครื่องจักสานเป็นงานศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมประเภทเครื่องมือเครื่องใช้ที่สำคัญ และมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของชาวชนบทมาช้านานนับร้อยปี เครื่องจักสานของไทยมีเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะถิ่นที่แตกต่างกันไปตามสภาพภูมิศาสตร์ของท้องถิ่น หน้าที่ใช้สอย วัสดุและคตินิยมในท้องถิ่นนั้นๆ มีการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษด้วยการบอกกล่าวสอนกันแบบมุขปาถะและฝึกฝนด้วยตนเอง

ในปัจจุบันมีการผลิตเครื่องจักสานหลายชนิดหลายประเภทกระจายไปตามท้องถิ่นต่างๆ ทั่วประเทศ โดยเฉพาะท้องถิ่นที่มีวัตถุดิบในท้องถิ่นของตนจะมีการผลิตค่อนข้างมากทั้งที่ทำขึ้นใช้ในครัวเรือน ผลิตจำหน่ายเป็นอาชีพหลักและอาชีพรอง รายได้จากการผลิตเครื่องจักสานค่อนข้างต่ำ

รูปแบบของเครื่องจักสานส่วนใหญ่ยังคงเป็นรูปแบบพื้นบ้านดั้งเดิม มีหลายท้องถิ่นถูกอิทธิพลทางเศรษฐกิจและกระแสวัฒนธรรมต่างถิ่นเข้าไปเปลี่ยนแปลงทำให้รูปแบบของเครื่องจักสานเปลี่ยนไปและเกิดรูปแบบใหม่ขึ้นตามความต้องการของตลาด ซึ่งเป็นการทำลายเอกลักษณ์และลักษณะเฉพาะถิ่นของเครื่องจักสาน

บุญเลิศ สดสุขชาติ (2535 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องหัตถกรรมไม้ไผ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อทราบถึงประเภทและรูปแบบของหัตถกรรมไม้ไผ่ที่ชาวบ้านผลิตและใช้งานตามรูปแบบดั้งเดิมกับลักษณะที่อาจเป็นไปได้ในการพัฒนารูปแบบให้สอดคล้องกับสภาพที่เปลี่ยนไป และเพื่อทราบถึงปัญหาและอุปสรรคเกี่ยวกับการพัฒนาหัตถกรรมไม้ไผ่ ผลการวิจัยพบว่า ชาวบ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนิยมไม้ไผ่สีสุกในงานหัตถกรรมประเภทเครื่องจักสานมากที่สุด หัตถกรรมที่ชาวบ้านผลิตใช้ในชีวิตประจำวันแบ่งเป็น 9 ประเภท คือ 1.ภาชนะประกอบอาหาร 2.เครื่องมือจับสัตว์ 3.เครื่องใช้ภายในบ้าน 4.ส่วนประกอบสิ่งก่อสร้าง 5.เครื่องมือเพาะปลูก 6.เครื่องใช้สำหรับเลี้ยงสัตว์ 7.เครื่องมือประกอบนันทนาการ 8.เครื่องใช้ประกอบความเชื่อ 9.เครื่องใช้เบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับร่างกาย เช่น หมวก พัด ฯลฯ

การพัฒนาหัตถกรรมไม้ไผ่ควรอนุรักษ์คุณลักษณะท้องถิ่นไว้ ได้แก่ วัสดุ กรรมวิธีการผลิต และอุปกรณ์การผลิต การออกแบบผลิตภัณฑ์ควรประยุกต์ด้านสัดส่วน รูปทรง พื้นผิว สี ลวดลายและประโยชน์ใช้สอย

ปัญหาและอุปสรรคพบว่าค่านิยมของคนส่วนใหญ่เห็นว่างานหัตถกรรมไม้ไผ่ไม่เหมาะสมกับคนธรรมดา ควรเป็นงานของนักโทษมากกว่า ความสนใจและฝึกฝนงานด้านนี้ของคนหนุ่มสาวลดลงคงเหลือแต่ผู้สูงอายุเท่านั้นที่ทำอยู่และไม่ค่อยยอมรับแนวคิดใหม่ในการพัฒนาการออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ปัญหาอีกอย่างหนึ่งพบว่าไม้ไผ่ หวาย ขาดแคลน ชาวบ้านไม่นิยมปลูกไม้ไผ่เพราะความเชื่อว่าจะมีอายุสั้น

2. งานทอ งานทอในที่นี้มีความหมายถึง งานทอผ้าและงานทอเสื่อ ซึ่งมีกระบวนการที่เรียกว่าเป็นการทอเหมือนกัน แต่จะแตกต่างกันในรายละเอียดของประเภทงานและธรรมชาติของวัสดุแต่ก็รวมเรียกว่าเป็นการทอ เครื่องนุ่งห่มเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ที่มีความจำเป็นต่อมนุษย์

การทอผ้าจึงมีปรากฏให้เห็นทั่วทุกภูมิภาค มนุษย์รู้จักการทอมาช้านานนับพันปี ดังตัวอย่างที่เป็นหลักฐานทางโบราณคดี คือ ชิ้นส่วนของผ้าที่ยังคงทิ้งร่องรอยติดอยู่กับเครื่องประดับสำริดและโครงกระดูกมนุษย์ ในอารยธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์และยุคหินใหม่ (พิสิฐ เจริญวงศ์. 2516 : 46) วัสดุที่ใช้ทอทำจากเส้นใยที่ได้จากพืชเรียกว่าป่านกัญชา ส่วนวิธีการทอใช้วิธีการง่ายๆ คือ การขึงด้ายเข้ากับเสาหรือต้นไม้แล้วโยงเข้าสู่ตัวของผู้ทอ มีได้ฟังพาเครื่องมือแต่อย่างใด (มารุต อัมรานนท์. 2533 : 38)

ผ้าทอมีบทบาทต่อมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย ทั้งที่เกี่ยวข้องกับการใช้สอยและพิธีกรรม ความเชื่อทั้งที่เป็นงานมงคลและอวมงคล ซึ่งพอจะแยกประเภทได้ดังนี้

- ผ้าสำหรับนุ่ง ได้แก่ ผ้าถุง ผ้าโสร่ง โจงกระเบน ผ้าขาวม้า ฯลฯ
- ผ้าสำหรับห่ม ได้แก่ ผ้าสไบ ผ้าแพรเปี่ยง ผ้าคลุมไหล่ ผ้ารัดอก ฯลฯ
- ผ้าสำหรับใช้ในพิธีกรรมและศาสนา ได้แก่ สบง จีวร ผ้าห่อคัมภีร์ ดุงหรือธง ฯลฯ
- ผ้าอื่นๆ ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ได้แก่ ถุงย่าม ผ้าปูที่นอน หมอน ผ้าอ้อมเด็ก ฯลฯ

ทรัพยากรธรรมชาติในประเทศไทยเอื้อต่อการมีวัตถุดิบในการทอผ้า ซึ่งได้แก่เส้นใยซึ่งทำมาจากฝ้ายหรือการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ซึ่งสามารถทำให้ได้เส้นใยมาทอ ซึ่งมีวิธีการทอและการทำลวดลายด้วยวิธีต่างๆ เช่น ผ้ามัดหมี่ ผ้าจก ผ้ายกดอก ฯลฯ

ผ้าทอในแต่ละพื้นที่ก็จะมีรูปแบบเอกลักษณ์ที่ปรากฏแตกต่างกันออกไปจนทำให้มีชื่อเรียกขานถึงลักษณะเด่นของแต่ละท้องถิ่น เช่น ผ้าไหมปักธงชัย ผ้าจกหาดเสี้ยว ผ้าทออ่างศิลา ผ้าไหมพุ่มเรียง แพรวากาพสินธุ์ ผ้าทอบ้านไร่ ฯลฯ

ส่วนงานทอเสื่อซึ่งเป็นเครื่องปลาดั้นมีการใช้วัสดุ เช่น กก ซึ่งมีอยู่ทั่วไป เสื่อกระจูดหรือเสื่อจูด ซึ่งมีทางภาคใต้ ซึ่งมีกรรมวิธีแนวทางเกี่ยวกับการทอผ้า

3. งานเครื่องปั้นดินเผา การทำเครื่องปั้นดินเผาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของมนุษย์คือภาชนะใส่อาหารหุงต้มอาหารและการใช้ในพิธีกรรมบางอย่าง การทำเครื่องปั้นดินเผามีทั้งชนิดดินเผาธรรมดาและดินเผาที่เคลือบด้วยน้ำเคลือบชนิดต่างๆ ซึ่งการทำเครื่องปั้นดินเผามีอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศ มีกระบวนการผลิตและเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่แตกต่างกันออกไปตามความนิยมของแต่ละท้องถิ่น

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ เครื่องปั้นดินเผาที่น่าสนใจ คือ ช่วงอารยธรรมยุคสำริดที่แหล่งบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ซึ่งทำให้ทราบถึงเทคนิควิธีการทำเครื่องปั้นดินเผาที่น่าสนใจ เช่น การขึ้นรูปด้วยหินดุติด้วยไม้ การตกแต่งภาชนะด้วยวิธีการชุบหรือทาด้วยน้ำดินสีขาวนวลแล้วเขียนลวดลายทับลงไปด้วยสีแดงที่ได้จากดิน เครื่องปั้นดินเผาสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาของมนุษย์ การสร้างสรรค์ออกแบบรูปทรงมีมากมาย ลวดลายก็ไม่ซ้ำแบบกัน ภาชนะเหล่านี้แยกการใช้สอยเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนหนึ่งเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันและอีกส่วนหนึ่งเพื่อผลทางความเชื่อและพิธีกรรม คือการฝังลงไปในหลุมศพของผู้ตายรวมกับอาวุธและเครื่องใช้อื่นๆ (มารุต อัมรานนท์. 2533 : 10)

การผลิตเครื่องปั้นดินเผาหลายแหล่งเราจะพบว่าการผลิตสืบเนื่องกันมาหลายชั่วอายุคน เช่น เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา เครื่องปั้นดินเผาเกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี การปั้นโอ่ง อ่าง กระถางเคลือบลายมังกรของจังหวัดราชบุรี เครื่องปั้นดินเผาสุโขทัย อำเภอสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย ซึ่งเครื่องปั้นดินเผาในแต่ละท้องถิ่นต่างก็มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวมีความสัมพันธ์กับหน้าที่ใช้สอย ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น

4.งานแกะสลักและงานกลึง งานหัตถกรรมพื้นบ้านที่เป็นงานแกะสลักและงานกลึงที่พบอยู่ทั่วไป ได้แก่ การแกะสลักไม้ ในบรรดางานแกะสลักเราจะพบว่าการแกะสลักไม้มีอยู่อย่างกว้างขวางและพบอยู่ทั่วไปและพบมากที่สุดทางภาคเหนือ ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรไม้มีอยู่มากกว่าภาคอื่น นอกจากนี้ยังมีวัสดุอื่นที่นำมาแกะสลักอีก เช่น หิน เขาสัตว์ งาช้าง หนังวัว หนังควาย งานแกะสลักมีบทบาทในการใช้งานดังนี้

- เป็นเครื่องเรือน เช่น โต๊ะ เก้าอี้ ตู้ เตียง
- เครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น โต๊ะเป็นไม้กลึงคล้ายถาดมีขารองรับทำด้วยไม้กลึงเป็นซี่ๆ ใช้ตั้งสำหรับอาหาร ชันดอกหรือขันที่ใช้สำหรับใส่ดอกไม้ไปวัดถวายพระ กระถางบูชาพระ ครอบกระเบื้อง ครอบหิน หีบอ้อย พานหมาก
- เครื่องมือสำหรับประกอบอาชีพ เช่น เครื่องมือทอผ้า เครื่องมือที่ใช้ในการทำไร่ไถนา เครื่องมือช่างไม้ ฯลฯ
- เครื่องดนตรี เช่น โปงลาง พิณ กรับ ซึง ซอด้วง
- เครื่องมือหรือให้สัญญาณ เช่น โปงหรือฆ้อง ฆ้องวง
- ส่วนประดับตกแต่งพาหนะ เช่น เกวียน เรือ
- การแกะสลักสิ่งที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรม เช่น การแกะสลักพระของภาคอีสาน การแกะสลักหุ่นขี้ผึ้งของภาคเหนือ การแกะสลักเครื่องรางของขลัง
- การแกะสลักเบ็ดเตล็ด เช่น แกะสลักหนังตะลุง แกะสลักงาช้างและเขาสัตว์เป็นเครื่องประดับ

5.งานโลหะ การนำโลหะมาใช้เพื่อสร้างสรรค์เป็นงานหัตถกรรมที่มีความเกี่ยวข้องการดำรงชีพของมนุษย์ ได้แก่

- เครื่องมือสำหรับการทำกิจกรรม เช่น มีด เขียว ขวาน จอบ เสียม คราด ฯลฯ ซึ่งรูปแบบแตกต่างกันตามหน้าที่ใช้สอย
- เครื่องมือสำหรับช่าง เช่น สิ่วใช้สำหรับแกะสลัก ขวานใช้โกลนไม้ขึ้นรูป ฯลฯ
- เครื่องใช้ทั่วไป เช่น ระฆัง กระบอกขนมจีน กระดิ่ง ตะบันหมาก ชันลงหิน
- อาวุธ เช่น หอก ดาบ แหวน หลาว ง้าว ขวาน กระบี่ กริช ซึ่งใช้สำหรับทำสงครามหรือการล่าสัตว์
- รูปเคารพ เช่น พระพุทธรูป รูปสมมติเทพ แผ่นลงยันต์ ตะกรุด ฯลฯ

ส่วนวัสดุที่ใช้ทำเครื่องโลหะ ได้แก่ เหล็ก ตะกั่ว เงิน และโลหะผสมอื่นๆ กรรมวิธีการผลิตจำแนกได้ดังนี้ (วิโรฒ ศรีสุโร. 2528 : 24)

1. การขึ้นรูปด้วยการตี เช่น การทำมีดแบบพื้นบ้าน เคียว จอบ เสียม
2. การหล่อ จะใช้กับสิ่งที่เป็นสามมิติ เช่น การหล่อพระพุทธรูป หล่อกระดิ่ง ฯลฯ

ในหลายพื้นที่มีการทำสืบทอดกันมาจนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก เช่น มีดอรัญญิก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กระดิ่งบ้านปะอาว เครื่องเงินบ้านวัวลาย ฯลฯ

6. งานประเภทเบ็ดเตล็ด ที่เรียกว่างานเบ็ดเตล็ดนั้นหมายถึงงานทั่วไป ไม่อาจแบ่งแยกหมวดหมู่ได้ชัดเจนนัก เช่น

งานกระดาษในที่นี้รวมถึงการฉลุกระดาษ การนำกระดาษมาปะติดกันในลักษณะที่เรียกว่าเป็น Paper mache ทำเป็นหน้ากาก

งานลูกบิดและงานเครื่องประดับมีหลากหลายวัสดุที่ใช้ทำ เช่น โลหะ เขาสัตว์ งาช้าง ดิน หิน ฯลฯ

งานประดิษฐ์จากไม้ไผ่ เช่น เครื่องดนตรีพื้นบ้านจำพวกปี่ ขลุ่ย และเครื่องใช้ทั่วไป เช่น ตะกร้อสอยผลไม้ คานหาบของ ฯลฯ

ปัจจัยในการเกิดขึ้นของงานหัตถกรรมพื้นบ้าน

1. ความจำเป็นด้านการใช้สอย การทำภารกิจประจำวันของมนุษย์ตั้งแต่เช้าจรดค่ำมีความจำเป็นต้องพึ่งพาเครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับการกิน การอยู่ การประกอบอาชีพ ต้องใช้เครื่องนุ่งห่มปกปิดร่างกายและให้ความอบอุ่นในการปรับตัวต่อสภาพอากาศ การหุงหาอาหารต้องใช้ภาชนะสำหรับหุงต้ม ใส่อาหาร ซึ่งมีทั้งข้าวและกับข้าว อันเป็นอาหารหลักเนื่องจากสังคมและวัฒนธรรมของคนไทยเราเป็นวัฒนธรรมข้าว (rice culture) เอกวิทย์ ณ ถลาง กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนไทยกับวัฒนธรรมข้าวความว่า

คนไทยไม่ว่าอยู่ที่ไหนแต่ไรมา ก็ดำรงชีพด้วยการทำไร่ไถนา ทำเหมืองฝายทดน้ำเข้านา อาหารการกินมีข้าวเป็นหลัก พืชผักผักอาหารคนไทยรวมเรียกว่ากับข้าว... การผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ อาหาร บ้านเรือน ยุ้งฉาง เครื่องปรุงอาหารศิลปวัตถุ หนีไม่พ้นการออกแบบสิ่งที่พัวพันกับการปลูก การเก็บรักษา การหุงหาอาหารที่มีข้าวเป็นหัวใจ (เอกวิทย์ ณ ถลาง. 2540 : 27)

การผลิตสิ่งของเครื่องใช้จึงมีสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการกิน อันได้แก่ ภาชนะต่างๆ เช่น เตา หม้อ ไห ถ้วย จาน ชาม กระบุง หวดนึ่งข้าวเหนียว เครื่องสีข้าว ฯลฯ ในด้านการประกอบอาชีพ คือเพาะปลูกต้องพึ่งพาเครื่องมือเครื่องใช้ในการช่วยทำนา ทำสวน ทำไร่ เช่น คราด ไถ แอก

กระออม กระบุง ตะกร้า เพื่อช่วยอำนวยความสะดวกในการทำไร่ไถนา ลำเลียงพืชผล ส่วนในการดักจับสัตว์น้ำต้องใช้อุปกรณ์ เช่น ไซ ข้อง ลอบ ต้ม อีจู้ ฯลฯ

จะเห็นได้ว่าเพราะมนุษย์ต้องปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ต่าง ๆ รอบตัว การสร้างเครื่องมือ เครื่องใช้ จึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ที่มีคุณภาพชีวิตที่ดีที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมนั่นเอง

2. ทรัพยากรท้องถิ่น ทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่น เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้มนุษย์เลือกสรรสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นทรัพยากรในพื้นที่นั้นๆ มาประดิษฐ์ผลงานให้ได้รูปแบบตามหน้าที่ตรงตามประโยชน์ใช้สอย เนื่องจากวัสดุแต่ละชนิดมีคุณสมบัติเฉพาะตัวที่แตกต่างกัน การรู้จักคุณค่า คุณประโยชน์ใช้สอยของวัตถุดิบเหล่านี้เป็นความชัดเจน ความชาญฉลาดของมนุษย์ในการเลือกใช้ทรัพยากรเหล่านี้

สมชาย นิลอาธิ (2525 : 10) กล่าวถึงการนำทรัพยากรในท้องถิ่นมาสร้างงานหัตถกรรมเพื่อประโยชน์ใช้สอยในการดำรงชีพของชาวบ้านความว่า

ในสภาพแวดล้อมแต่ละพื้นที่ที่มีทรัพยากรแตกต่างกัน เราจะเห็นได้ว่าหากท้องถิ่นใดมีวัสดุประเภทใดมาก ชาวบ้านก็มักนำสิ่งเหล่านี้มาสร้างงานหัตถกรรมมากที่สุด เช่น ถ้ามีไม้ไผ่ หวาย ดาล ลาน มะพร้าว เถาไม้ ก็จะนิยมเอามาทำเครื่องจักสานกันมาก ถ้ามีการปลูกฝ้าย เลี้ยงไหม ก็มักจะทำการทอผ้าเป็นส่วนใหญ่ หรือแม้กระทั่งบางแห่งที่มีต้นไม้ใหญ่ประเภทไม้ยืนต้นอยู่บ้างพอสมควร แต่ทว่ามีเครื่องมือจำกัดเพียงมีด ขวาน ชาวบ้านก็ยังพยายามที่จะนำต้นไม้เหล่านั้นมาสร้างสรรค์เป็นงานศิลปะพื้นบ้าน คือการสร้างเรือนพักอาศัย โดยนำไม้ทั้งต้นมาทำเสาเรือน โครงสร้างอื่นๆก็ใช้วิธีผ่าไม้แล้วถากด้วยเครื่องมือเท่าที่มีอยู่ทำเป็นคาน พื้นเรือน

ทรัพยากรธรรมชาติที่มีการนำมาประดิษฐ์เป็นงานหัตถกรรม เช่น

- ดิน เป็นทรัพยากรที่มีอยู่ในทุกๆ พื้นที่ บางแหล่งที่มีดินคุณภาพดีชาวบ้านก็นิยมนำมาเผาเป็นภาชนะใช้หุงหาอาหาร ใส่อาหาร ตลอดจนเครื่องใช้อื่นๆ แหล่งที่มีดินดีและเป็นแหล่งการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา เช่น ที่บ้านด่านเกวียน อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา เครื่องปั้นดินเผาที่เกาะเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ฯลฯ

- ไม้ไผ่ มีอยู่ทั่วไปในประเทศไทย ไม้ไผ่ที่นำมาใช้ ได้แก่ ไม้ไผ่สีสุก ไม้ตง ไม้ป่านานาชนิด เป็นวัตถุดิบที่หาง่าย ประดิษฐ์กรรมจากไม้ไผ่ที่พบเห็นทั่วทุกภูมิภาคคือการทำเครื่องจักสานเป็นเครื่องใช้ในการดักจับสัตว์น้ำ และเครื่องใช้ต่างๆ ไป

- ไม้สัก ส่วนใหญ่เราจะพบไม้สักมีอยู่มากทางภาคเหนือ ไม้สักจึงถูกนำมาใช้ในฐานะที่เป็นเครื่องเรือน ที่เห็นได้ชัดเจนคือการนำมาสร้างเป็นที่อยู่อาศัย นอกจากนี้ยังมีการนำไม้สักมาแกะสลักเป็นลวดลายต่างๆ เพื่อใช้ในการประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมต่างๆ อีกด้วย

3. สภาพภูมิประเทศและสภาพภูมิอากาศ สภาพภูมิประเทศและความเปลี่ยนแปลงของสภาพอากาศ ทำให้มนุษย์ต้องแก้ปัญหาปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลง สมชาย นิลอาธิ (2525 : 10) กล่าวถึงสภาพภูมิประเทศกับการแก้ปัญหาของชาวบ้านกับการสร้างงานหัตถกรรมไว้ดังนี้

สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ในแต่ละท้องที่ย่อมไม่เหมือนกัน ชาวบ้านจึงจำเป็นต้องแก้ปัญหาให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมนั้นๆ ซึ่งแน่นอนว่าจะต้องใช้เวลาแห่งประสบการณ์ในชีวิตจริงยาวพอควร ดังจะเห็นได้จากอุปกรณ์ในการดักจับสัตว์คือ ข้องซึ่งมีข้องสะพาย (แบบธรรมชาติ) และข้องลอย ที่มีประโยชน์ใช้สอยแตกต่างกันตามสภาพแวดล้อม กล่าวคือชาวบ้านมักจะใช้ข้องสะพายเวลาจับสัตว์บกและสัตว์น้ำที่ไปหาตามแหล่งน้ำตื้นๆ ข้องแบบนี้ชาวบ้านจะทำให้มีรูปทรงสูง ดัดสายตรงคอข้องเพื่อใช้สะพายไหล่ เพื่อความสะดวกในการนำติดตัวไปจับสัตว์น้ำ ส่วนข้องลอยชาวบ้านจะทำให้ทรงเตี้ยทางนอนติดทุ่นลอยด้วยไม้ไผ่ ไม้จั่วหรือไม้อื่นๆ ที่เขาสามารถลอยน้ำได้ทั้งสองข้าง ให้ส่วนล่างของข้องจมอยู่ในน้ำพอประมาณ ดัดสายคอข้องไว้กับตัวผู้ใช้ให้ลอยตามไปเรื่อยๆ จึงทำให้สะดวกเวลาอยู่ในน้ำลึก เพราะถ้าใช้ข้องสะพายธรรมชาติที่ต้องสะพายไหล่อาจทำให้ข้องจมน้ำ เป็นภาระเพิ่มขึ้นเนื่องจากหนักและเกะกะตัวเอง ...

หากพิจารณาให้ดีแล้วจะเห็นว่าสภาพสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ สามารถกำหนดรูปแบบของสิ่งของเครื่องใช้หรือแม้กระทั่งบ้านเรือนได้ เช่น กลุ่มชนที่ทำนาตามไหล่เขาบนที่เนินสูง การสร้างเรือนพักอาศัยบริเวณนั้นๆ มักสร้างเรือนที่มีลักษณะเตี้ยได้ทุนต่ำเพราะตั้งอยู่บนที่สูงมีลมและฝนแรง จำเป็นต้องสร้างให้ต่ำเตี้ยเพื่อหลบลม ส่วนใหญ่มักสร้างหลบอยู่ตามต้นไม้ ซึ่งจะช่วยลดความแรงของลมและฝนในระดับสูงด้วย ส่วนเรือนพักอาศัยของชาวบ้านที่อยู่ตามที่ราบลุ่มมักสร้างทรงสูงได้ทุนสูงเพื่อหนีน้ำในฤดูฝน ตลอดจนสามารถใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์ที่ใช้เป็นแรงงานและใช้เป็นอาหาร และใช้ได้ทุนทำกิจกรรมอื่น เช่น ทอผ้า ดำข้าว เป็นต้น

4. สภาพทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนที่สืบทอดต่อกันมาเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกัน โดยมีสิ่งที่สมาชิกในสังคมหรือท้องถิ่นที่ยึดถือปฏิบัติในแนวทางเดียวกันตั้งแต่การดำรงชีวิต กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตซึ่งเกิดเป็นวัฒนธรรม ประเพณีในท้องถิ่นนั้นๆ เช่น การประกอบพิธีเกี่ยวกับการเกิด การบวช การแต่งงาน การตาย หรือแม้กระทั่งประเพณีที่เกี่ยวข้องด้วยการทำสิกรรม เช่น การทำขวัญข้าว การขอฝน ฯลฯ การมีประเพณีเกิดขึ้นต้องเกี่ยวโยงกับบรรดาเครื่องมือเครื่องใช้ที่อาจใช้ร่วมกับสิ่งที่ใช้ในชีวิตประจำวันหรือเป็นของที่ทำขึ้นพิเศษกว่า ประณีตกว่านอกเหนือจากที่ใช้กันทั่วไป อาทิ นาคร

(2525 : 5) กล่าวถึงกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยประเพณีและวัฒนธรรมที่เป็นมูลเหตุหนึ่งในการปรับปรุงงานหัตถกรรมพื้นบ้านว่า

กิจกรรมเกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมนี้มีส่วนสำคัญในการปรับปรุงงานหัตถกรรม ซึ่งแต่เดิมมุ่งเพื่อประโยชน์ใช้สอยให้มีความก้าวหน้าขึ้น เพราะการใช้สอยที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมหรือคนหนุ่มมากต้องปรับปรุงงานให้มีความประณีตมากขึ้น ทั้งเป็นการตอบสนองทางด้านจิตใจที่เห็นได้ทั่วไป คือ ผ้านุ่งห่มเพื่อจะนุ่งห่มไปวัดหรือในงานพิธีที่ต้องพิถีพิถันใช้ชิ้นที่ประณีตงดงามกว่าชิ้นที่ใช้ใส่ไปทำไร่ไถนา เครื่องหีบคอนเมื่อต้องหีบคอนสิ่งของที่นำไปทำบุญที่วัดย่อมต้องใช้ชิ้นที่ประณีตงดงามกว่าชิ้นที่ต้องใช้ล่าเสียด ผีผลไปตลาด ประเพณีของแต่ละท้องถิ่นหรือชุมชนมีความแตกต่างกันเท่าใด งานหัตถกรรมก็นิยมมีลักษณะเฉพาะของแต่ละท้องถิ่นเท่านั้น

สิ่งที่แสดงออกถึงวัฒนธรรมที่งดงามของคนไทยเรายังปรากฏให้เห็นในเรื่องของจิตใจที่เต็มไปด้วยความเมตตา โอบอ้อมอารี ชอบทำบุญกุศล ซึ่งเป็นการดำเนินตามหลักของพระพุทธศาสนา ดังนั้นความรู้สึกดังกล่าวจะสะท้อนออกมาให้เห็นหลายรูปแบบ เช่น การวางตุ้มขนาดเล็กที่ใส่น้ำสะอาดตั้งไว้หน้าบ้านเพื่อให้ผู้ที่เดินผ่านไปมาได้ดื่มกินแก้กระหาย ในบางท้องถิ่น เช่น ในภาคเหนือและภาคอีสาน (บางแห่ง) จะกลายเป็นเอกลักษณ์ส่วนหนึ่งของเรือนพักอาศัย คือ จะปรากฏส่วนที่เรียกว่า “ร้านน้ำ” อยู่บริเวณส่วนชานเรือนหรือระเบียงเพื่อใช้เป็นที่ตั้งหม้อดินเผาสำหรับใส่น้ำดื่ม พร้อมทั้งกระบวยสำหรับตักไว้ทุกบ้าน หรือหากบ้านเรือนที่อยู่ริมเส้นทางสัญจรที่ริมประตูรั้วก็มักจะทำร้านน้ำในลักษณะที่มีเสายกพื้นสูงมีหลังคาคลุมเพื่อเป็นที่ตั้งหม้อน้ำสำหรับให้ผู้สัญจรไปมาดื่มกิน

นอกจากนี้สภาพวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่นยังมีการแสดงออกให้เห็นถึงลักษณะและรูปแบบเฉพาะที่ปรากฏอยู่ในชนกลุ่มนั้นๆ ได้หลายแบบดังที่มารุต อัมรานนท์ (2533 : 21) ได้กล่าวถึงกรณีนี้ว่า

ในการแต่งกายได้มีการแสดงออกถึงเอกลักษณ์เฉพาะที่สามารถเห็นได้จากบรรดาเสื้อผ้าที่ใช้ห่มของแต่ละกลุ่มแต่ละท้องถิ่นไม่ว่าจะเป็นวิธีการ เช่น ชิ่นทอยยกเป็นดอกที่เด่นของทางภาคเหนือก็คือ ชิ่นยกสำพูน หรือชิ่นทอลายขวางกับลำตัวจะเป็นรูปแบบการวางแนวลวดลายที่เด่นชัดและพบอยู่ทั่วไปในภาคเหนือหรือที่เรียกว่าล้านนา ส่วนภาคอีสานชิ่นที่ใช้ห่มจะวางแนวลวดลายในแนวตั้งหรือแนวขนานกับลำตัวเป็นต้น นอกจากนี้ลวดลายที่ปรากฏยังได้แสดงออกให้เห็นถึงวัฒนธรรมความเป็นมาของกลุ่มชนนั้นๆ ได้ เช่น ชิ่นน้ำไหล ผ้ามุก จะเป็นลักษณะสำคัญของกลุ่มไทยลื้อ ชิ่นจกหรือตีนจกของกลุ่มลาวพวนที่มีถิ่นฐานเดิมอยู่ทางฝั่งลาวหรือผ้าขิดก็จะเป็นลักษณะเด่นของกลุ่ม

ทางภาคอีสาน แต่ในบางครั้งเราก็จะพบว่าลักษณะ วิธีการ และลวดลายของผ้าเหล่านี้สามารถที่จะบอกถึงกลุ่มวัฒนธรรมของคนหมุ่มมากกว้างไกลออกไปก็มี เช่น การทำผ้าไหมมัดหมี่ด้วยวิธีการที่เรียกว่า “บาติก” (Batik) นั้น จะพบมากในแถบภาคใต้ของประเทศไทย แต่หากเราได้มองกว้างไกลออกไปอีกก็จะพบว่าผ้าปาเต๊ะเหล่านี้ นอกจากนิยมใช้ในภาคใต้ของไทยแล้ว ยังได้ต่อเนื่องไปถึงดินแดนประเทศใกล้เคียงอีก เช่น มาเลเซีย อินโดนีเซีย(ชวา) บาหลี ตลอดจนถึงหมู่เกาะแถบตอนใต้ของฟิลิปปินส์ ซึ่งประชาชนผู้อยู่ในกลุ่มต่างๆเหล่านี้เป็นชาวมุสลิมผู้ซึ่งนับถือศาสนาอิสลาม จนอาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมในการนุ่งผ้าปาเต๊ะนี้เป็นวัฒนธรรมร่วมของกลุ่มที่นับถือศาสนาอิสลามทางแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เลยทีเดียว

นอกจากนี้ในบางพื้นที่ยังมีการทอผ้าขึ้นตามวัฒนธรรมประเพณีโดยเฉพาะ เช่น ที่ตำบลบ้านนาหมื่นศรี อำเภอเมือง จังหวัดตรัง จะมีการทอผ้าพานช้างขึ้นใช้ในพิธีศพโดยเจ้าภาพจะทอผ้าพานช้างต่อกันสามผืนยาวประมาณ 1 – 2 เมตร ลวดลายที่ทอมักทอเป็นตัวหนังสือ เป็นคำโคลง เป็นประวัติผู้ตายหรือมรณานุสติ โดยจะนำผ้าพานช้างคลุมหีบศพขณะแห่ศพไปเผาและเมื่อเสร็จพิธีแล้วก็จะตัดผ้าออกเป็นผืนเล็กๆนำไปถวายพระเพื่อใช้เป็นผ้าเช็ดหน้า เช็ดมือหรือเช็ดปากต่อไป การทอผ้านี้ยังเป็นการทอสืบต่อมาจนปัจจุบัน (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. 2539 : 122)

5. คติความเชื่อ คติความเชื่อของกลุ่มชนในแต่ละท้องถิ่นจะมีลักษณะแตกต่างกันไป โดยมีการปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน ซึ่งจะมีผลต่อการปฏิบัติและการออกแบบสิ่งของเครื่องใช้ในพิธีกรรมต่างๆ หรือใช้ในชีวิตประจำวัน คติความเชื่อมีหลากหลาย เช่น คติความเชื่อเกี่ยวกับการกินอยู่ชีวิตประจำวันในครัวเรือน ซึ่งเป็นข้อยึดถือเป็นต้นว่าการจำแนกสิ่งที่สูง – ต่ำ ในร่างกายถือว่าศีรษะเป็นของสูงจะไม่ให้ผู้ใดมาข้ามกราบหรือกระทำใดใดเกี่ยวกับศีรษะ โดยเฉพาะผู้ที่เป็เด็กหรืออาวุโสน้อยกว่าและขณะเดียวกันตั้งแต่เอวถึงเท้าจะถือว่าเป็นอวัยวะเบื้องต่ำ เครื่องมือหรือเครื่องนุ่งห่มที่เกี่ยวกับอวัยวะส่วนล่างจะไม่นำมาใช้ปะปนกับอวัยวะเบื้องสูง เพราะมีคติความเชื่อว่าจะไม่เป็นมงคลแก่ตัว จนบางครั้งถือว่าเป็นข้อห้ามไปเลยก็มี ดังที่เราสังเกตเห็นได้จากวัตถุหรือเครื่องใช้ที่มีรูปทรงเหมือนกันก็จะทำเครื่องหมายเอาไว้ให้เป็นที่สังเกตได้ เช่น ที่นอน เสื่อ ที่ใช้ปูนอน หรือบางทีแม้แต่ผ้าห่มที่ชาวบ้านเป็นผู้ทำขึ้นก็มักจะทำฟูสำหรับเป็นเครื่องหมายเอาไว้ เพื่อที่ว่าเวลานำไปใช้ในการปูนอนหรือห่มคลุมร่างกายก็จะได้ใช้ได้อย่างถูกต้องไม่ปะปนกันว่าส่วนใดหรือด้านใดใช้เป็นหัวนอน ส่วนใดใช้เป็นปลายเท้าเป็นต้น ในบางท้องถิ่นซึ่งมีการทอผ้าเป็นลวดลายต่างๆ ก็ยังมีการแยกประเภทของลวดลายเพื่อใช้เฉพาะในส่วนเบื้องสูงและเบื้องต่ำของร่างกายก็มี โดยการนำเอาไปใช้ก็จะไม่มีการปะปนกัน เช่น ผ้าที่ทอด้วยลายขีดของภาคอีสานจะใช้เฉพาะในเบื้องสูง คือทำเป็นลายหน้าหมอนขิดที่ใช้สำหรับหนุนศีรษะหรือลวดลายที่ทอเป็นแถบสำหรับใช้ต่อเป็นดินขึ้นก็จะใช้เฉพาะส่วนที่เป็นดินหรือเชิงขึ้น

เท่านั้น หรือแม้แต่ลวดลายประเภทตีนจกของลาวพวนก็เช่นเดียวกันจะไม่มีมีการนำไปใช้ในลักษณะอื่นหรือส่วนเบี่ยงสูงของร่างกายเด็ดขาด ซึ่งหากนำมาใช้แล้วก็จะถือว่าเป็นมงคลกับผู้ใช้เอง (มารุต อัมรานนท์, 2533 : 24)

นอกจากความเชื่อในเรื่องดังกล่าวแล้วยังมีความเชื่อเรื่องของผี เทวดา ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีความเป็นตัวตน ความเชื่อในเรื่องผีเป็นตัวแทนอำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งมีอิทธิพลต่อมนุษย์ การนับถือผีจึงเกิดขึ้นพร้อมกับการแสดงออกในสิ่งที่เป็นรูปธรรมด้วยการเคารพธรรมชาติที่สามารถบันดาลทั้งความสุขความทุกข์ในเรื่องดังกล่าว เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540 : 27) ได้กล่าวถึงที่มาแห่งความเชื่อไว้ดังนี้

ก่อนที่จะกลุ่มชนผู้ตั้งถิ่นฐานอันเป็นประเทศไทยทุกวันนี้จะรับพุทธศาสนาในเวลาหนึ่งพันปีมานี้ คนในผืนแผ่นดินนี้มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติตามความเชื่อเกี่ยวกับความลึกลับของสรรพสิ่งอันเป็นวิสัยของมนุษย์ที่ต้องการดำรงอยู่ด้วยความรู้สึกสมดุลงับสภาวะแวดล้อม สิ่งเหนือธรรมชาตินี้ในมโนคติของคนไทยแต่เดิมคือ “ผี” ในความหมายของจิตวิญญาณได้แก่ ผีบรรพบุรุษ ผีฟ้า (แถน - เทวดา) ผีนา (แม่ขวัญข้าว - แม่โพสพ) ผีดิน (แม่ธรณี) ผีน้ำ (แม่คงคา) และผีอื่นๆ อีกมากทั้งนี้ก็เพราะมนุษย์จัดตัวเองเป็นส่วนหนึ่งในธรรมชาติผู้ทรงอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่จะดลบันดาลให้ทั้งความอุดมสมบูรณ์และความวิบัติภัยอันตรายทั้งหลาย เพื่อให้เข้าใจและเข้าถึงอำนาจลึกลับในธรรมชาติรวมถึงอำนาจลึกลับแห่งเผ่าพันธุ์ คนจึงสมมติสิ่งที่ตนยึดถือขึ้นว่ามีตัวตน (personification) เป็นผีที่พึงกราบไหว้บูชา เช่นสรวง เพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้พ้นภัยพิบัติ (อันมีอยู่ในธรรมชาติ) ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ อันเป็นการแสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ตามมโนคติของคนดังกล่าวนี้ดูเผินๆ ด้วยสายตาของคนสมัยใหม่จัดว่าเป็นความงมงาย แต่พิจารณาให้ลึกลงไปจะพบว่า เป็นภูมิปัญญาในการปรับตัวกับสภาพแวดล้อม การยอมรับอำนาจอิทธิพลแห่งธรรมชาติและยอมรับข้อจำกัดของคนในธรรมชาติ แม้จะไม่ค่อนข้างเป็นภยากติแต่ได้ทำให้เกิดดุลยภาพแห่งการดำรงอยู่ร่วมกันของชีวิตและสรรพสิ่งทั้งสิ้นทั้งปวงที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันเป็นหนึ่งเดียว

คติความเชื่อที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจึงมีผลต่อความสร้างสรรค์ประดิษฐ์เครื่องใช้โดยมีความมุ่งหมายเพื่อให้เกิดความเป็นมงคลมีความสุข ขจัดความทุกข์ยากหรือคาดว่าน่าจะเกิดจากผีหรือสิ่งไม่มีตัวตนดังที่คนในหลายๆ ท้องถิ่นได้มีการประกอบพิธีกรรม เช่น ในท้องถิ่นภาคอีสาน การทำบั้งไฟเพื่ออุทิศบูชาพระยาแถนและขอฝนตามคติความเชื่อนั้น จะพบว่าได้มีการให้ความสำคัญกับบั้งไฟที่สร้างขึ้นด้วยการประดับตกแต่งอย่างสวยงามและบ่อยครั้งก็ยังได้มีการประกวดประชันแห่แหนกันอย่างเอิกเกริก ในระหว่างแต่ละคุ้มหรือแต่ละหมู่บ้านประหนึ่งว่าจะ

เก็บความงามเหล่านั้นเอาไว้ชื่นชม ไม่ได้นำไปจุดให้ส่องลอยขึ้นไปบนท้องฟ้าและสลายตัวไปในที่สุด ซึ่งการที่ได้ลงทุนลงแรงทำเช่นนี้ก็เนื่องมาจากศรัทธาและความเชื่อของชาวบ้านในท้องถิ่นนั้นๆ นั่นเอง นอกจากการแสดงออกในลักษณะดังกล่าวแล้วแม้แต่การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังหรือภาพพระพุทธรูปในพระคัมภีร์ของชาวบ้านก็เช่นกันจะพบว่าได้มีการสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความเชื่อในแง่ที่ว่าเป็นการสร้างอุทิศไว้ในพระพุทธศาสนาเพื่อหวังผลในภพหน้าหลังจากได้ตายไปแล้วจะได้ไปเกิดใหม่ในยุคที่มีความอุดมสมบูรณ์และสุขสบาย คือยุคที่พระศรีอาริยมะตไตรย์โพธิสัตว์จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปหรือไม่ก็หวังที่จะให้ถึงซึ่งนิพพานในภายภาคหน้าตามความเชื่อที่ว่าสิ่งเหล่านั้นจะเป็นความสุขและความปรารถนาสูงสุดในการทำบุญสร้างกุศลของเรา (มารุต อัมรานนท์, 2533 : 25)

หัตถกรรมพื้นบ้านกับวิถีชีวิตของคนไทย

งานหัตถกรรมพื้นบ้านเกิดขึ้นควบคู่ไปกับการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ซึ่งเป็นสังคมเกษตร มีลักษณะเป็นแบบเศรษฐกิจพอเพียง นั่นคือเป็นผู้ผลิตโดยใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ทำขึ้นให้เพียงพอต่อการใช้สอยในครอบครัว ในชุมชน มีการสั่งสมและสืบสานความรู้ความสามารถอันเป็นภูมิปัญญาสืบทอดกันมา ทั้งนี้เป็นการเรียนรู้ที่จะใช้สติปัญญาปรับเปลี่ยนทรัพยากรธรรมชาติมาประดิษฐ์เป็นเครื่องใช้อำนวยความสะดวกตามอัธยาศัย งานหัตถกรรมจึงมีบทบาทต่อวิถีชีวิตในด้านต่างๆ ดังนี้

1. การดำรงชีวิต งานหัตถกรรมมีบทบาทในการดำรงชีวิตประจำวัน ในเรื่องของเครื่องมือเครื่องใช้ ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตประจำวันตลอดทุกช่วงเวลา ตั้งแต่ตื่นนอนจนกระทั่งช่วงเวลาของการพักผ่อนนอนหลับ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2539 : 31) กล่าวถึงแนวคิดในการสร้างงานหัตถกรรมของมนุษย์ว่า น่าจะเริ่มจากการต้องการสร้างเครื่องมือเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน เช่น การนำก้อนหินที่มีขนาดเหมาะสมมาใช้เป็นเครื่องสับ ทูบ มาใช้ในการสับสิ่งของให้มีรูปร่างผิดไปจากเดิมเพื่อให้ใช้สอยได้เหมาะสม เป็นการเริ่มต้นสร้างงานหัตถกรรม ดังนั้นหัตถกรรมแทบทุกประเภทจะมุ่งผลิตขึ้นเพื่อเป็นปัจจัยในการดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งสิ้น

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540 : 49) กล่าวถึงการสร้างสรรค์งานหัตถกรรมพื้นบ้านกับวิถีชีวิตของชาวบ้านไว้ดังนี้

ความรู้ความสามารถในการประดิษฐ์ของใช้พื้นบ้าน เป็นการแสดงออกอีกอย่างหนึ่งเป็นรูปธรรมของภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาการครองชีพและการสร้างสรรค์ศิลปหัตถกรรมจากวัสดุสิ่งของที่หาได้จากสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ อันระบบนิเวศน์วิทยาในพื้นที่เกื้อกูลให้ความเฉลียวฉลาดในการรู้เท่าทันธรรมชาติของสัตว์ พืช สิ่งของ นานาชนิดตามสภาพภูมิประเทศ แล้วรู้จักดัดแปลงเอามาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีพ เป็นคุณ

สมบัติพิเศษของมนุษย์ชาติที่ได้สั่งสมกันไว้เป็นวัฒนธรรม ครั้นเมื่อสิ่งแวดล้อมและเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมและความรู้เทคโนโลยีเปลี่ยนแปลงไป ประดิษฐ์กรรมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วยไม่มีที่สิ้นสุด แต่ถึงอย่างไรก็ย่อมจะเป็นการแสดงออกถึงภูมิปัญญาอันเหมาะสมแก่การดำรงชีพของกลุ่มชนอย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม หนึ่ง ความชาญฉลาดเหล่านี้ย่อมไม่ปรากฏตัวตนของผู้ประดิษฐ์สร้างสรรค์เหมือนดังศิลปินโด่งดังผู้สร้างผลงานศิลปะ แต่จะเป็นความคิดสร้างสรรค์นิรันดร์ของผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมเพื่อประโยชน์ใช้สอย แล้วสั่งสมแก้ไขปรับปรุงให้เหมาะสมแก่ประโยชน์ใช้สอยยิ่งขึ้นเป็นลำดับ ตลอดจนมีความงามความประณีตแสดงไว้ด้วยตลอดเวลา ภูมิปัญญาอันแสดงออกมาในรูปประดิษฐ์กรรมที่เป็นข้าวของเครื่องใช้พื้นบ้าน เป็นการแสดงออกถึงคุณค่าทางสุนทรียภาพอีกโสดหนึ่งด้วย โดยเฉพาะเมื่อสิ่งประดิษฐ์นั้นๆทำหน้าที่ประโยชน์ใช้สอยอยู่ในบริบทของวัฒนธรรมอย่างมีชีวิตชีวา

งานหัตถกรรมจึงมีบทบาทต่อวิถีในการดำรงชีพของมนุษย์ในฐานะที่ตอบสนองความต้องการด้านการใช้สอย นอกจากมนุษย์จะเรียนรู้คุณสมบัติของวัสดุในการผลิต ก็ยังได้เรียนรู้การพัฒนาการผลิต ซึ่งกระบวนการในการพัฒนาหัตถกรรมมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือต้องการยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นตามสภาพแวดล้อมและองค์ประกอบทางสังคมแต่ละยุคแต่ละสมัย

ทวี บุรณขัตต์ (2538 : 205) กล่าวถึงวิถีชีวิตของคนไทยที่ต้องดำรงชีวิต โดยพึ่งพาเครื่องมือเครื่องใช้แทบทุกกิจกรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของงานหัตถกรรมที่มีต่อวิถีของชาวบ้านไว้ดังนี้

เครื่องใช้ในครัวเรือน มีทั้งเครื่องใช้ในครัว ใช้ทำขนม เช่น ขนมหลอดช่อง ปลายกริม ด้วยเครื่องมือตามขั้นตอนต่างๆ นับตั้งแต่กระต่ายขูดมะพร้าว กระชอนแยกกากออกจากน้ำกะทิ ไม่บดเมล็ดถั่วเขียว ถั่วเหลือง ข้าว เพื่อทำแป้ง ไม้ตีแป้ง จนกระทั่งนำส่วนผสมไปทอดผ่านกระป๋องลอดช่อง หรือปั้นทำตัวขนมปลายกริม นอกจากนี้ยังมีขนมหวานอีกมากมาย รวมทั้งการถนอมอาหารประเภทแป้งโดยไล่แป้งเป็นข้าวเกรียบต่างๆ ได้แก่ ข้าวเกรียบวุ้น และข้าวเกรียบงา นอกจากอาหารพวกแป้งแล้ว พืชผลที่สำคัญอีกชนิดหนึ่งคืออ้อย มีการใช้มีดควั่นเพื่อตัดอ้อยเป็นข้อๆ การหีบหรือคั้นน้ำอ้อยโดยไม่ต้องเคี้ยว มีทั้งช่างหีบ ไม้หีบอ้อย หรือกระทั่งเครื่องหีบอ้อยที่ใช้แรงงานคนครั้งละ 4 - 5 คน หรือผูกโยงใช้แรงงานวัว ควายครั้งละ 2 ตัว เครื่องหีบอ้อยจึงเป็นเครื่องมือที่ใช้ในครัวเรือนขนาดใหญ่ และนำน้ำอ้อยไปถนอมอาหาร โดยการเคี้ยวเป็นน้ำตาลปึก น้ำอ้อยก่อนขนาดต่างๆ สะดวกสำหรับการเก็บและใช้งานได้แรมปี ส่วนเครื่องใช้ในบ้านเรือนทั่วๆ ไปมักใช้ภาชนะจักสานให้มีรูปแบบและขนาดต่างๆ ตามวัตถุประสงค์การใช้งาน กลุ่มเครื่องใช้ที่ใช้สำหรับใส่ข้าวปลาอาหาร ผลไม้ ผลผลิตต่างๆ สิ่งของเครื่องใช้

เช่น กระจาด กระบุง กระดัง กระเชอ ตะกร้า กระบาย รวมทั้งตะแกรงใช้สำหรับตากวางสิ่งของต่างๆ ในกลุ่มเครื่องใช้ที่เป็นภาชนะใส่อาหาร และป้องกันฝุ่น แผลงตลอดจนสะดวกในการเดินทางไกลไกล ได้แก่ ก่องข้าว กระตืบ หรือภาชนะรองรับอาหารประเภทโดก ตะลุ่ม ตลอดจนตุ้ม โอง หม้อน้ำ ที่ใช้บรรจุน้ำ อีกกลุ่มหนึ่งเป็นภาชนะใส่เสื้อผ้า ได้แก่ กะเหล็บ หีบหวาย ซึ่งใช้ใส่เครื่องนุ่งห่มเดินทางไกลไกล เครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือนและเครื่องใช้ในการดำรงชีพในอดีตประดิษฐ์ขึ้นด้วยวัสดุพื้นบ้านแบ่งตามประโยชน์การใช้งานเป็นการเฉพาะ เช่น ครุใช้ตักน้ำ หวดใช้นึ่งข้าว และเครื่องมือที่ใช้สนองความต้องการบางอย่างซึ่งมีรูปแบบและลักษณะหลากหลายให้เลือกใช้งานตามวัตถุประสงค์ เช่น การหีบอ้อยที่สามารถใช้ได้ทั้งไม้หีบ ช้างหีบ หรือเครื่องหีบและเครื่องมือแต่ละชนิด นอกจากสร้างเพื่อสนองความต้องการโดยตรงแล้วยังจักสานหรือประดิษฐ์ด้วยความประณีตบรรจง เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่พึงทั้งวัสดุ ภูมิคิด และภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสำคัญ

กล่าวได้ว่างานหัตถกรรมมีความสำคัญกับชีวิตคนไทยในด้านการใช้สอยเพื่อความสะดวกในการดำรงชีวิตเป็นอันดับแรก เห็นได้จากเครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิตข้าวปลาอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ตลอดจนสิ่งจำเป็นในชีวิตประจำวัน ในความเป็นสังคมเกษตร ที่ชาวบ้านต้องพึ่งพาอาศัยแรงงานตนและธรรมชาติ เป็นการปรับตนเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้อย่างกลมกลืน

2. การทำมาหากิน วิธีการทำมาหากินของคนไทยเป็นการผลิตแบบพอยังชีพ เป็นการผลิตที่พึ่งพาธรรมชาติ ชาวบ้านหาอาหารจากธรรมชาติโดยตรง ปลูกข้าวโดยพึ่งพาน้ำฝน ใช้แรงงานของตนในการทำนา ที่สำคัญเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนา เป็นสิ่งที่ผลิตขึ้นใช้เองในแต่ละท้องถิ่น ในทุกกระบวนการของการทำนาต้องพึ่งพาเครื่องมือเครื่องใช้ทั้งสิ้น เช่น ก่อนการดำนา เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ คันไถ คราด จอบเสียม โขงโลง ไม้กระทุ้ง เครื่องมือเกี่ยวเกี่ยวใช้เมื่อข้าวแก่หรือสุกแล้ว ได้แก่ เคียว ต่อมาเป็นกระบวนการในการนวดข้าวและสีข้าว เครื่องมือที่ใช้ ได้แก่ คันหลาว ไม้ฟาดข้าวหรือค้อนฟาดข้าว พัดหรือวี ขอบาย นอกจากเครื่องมือหลักเหล่านี้แล้วยังมีอุปกรณ์อื่นๆ อีก ได้แก่ สีข้าว กระดัง กระบุง สี่มีด พลั่ว ไม้ลากข้าว หมวก กอบ เป็นต้น (สมลักษณ์ เจริญพจน์, สมชาย ณ นครพนมและอนงค์ หนูแป้น. 2537 : 25)

นอกเหนือจากข้าว อาหารหลักของคนไทยทุกภาคก็คือปลา การจับปลาใช้วิธีง่ายๆ ตั้งแต่ช้อนเอา จนถึงการใช้เครื่องมือดักจับ เช่น ลอบ ไซ อีจู้ ตุ่ม สุ่ม จั่น เบ็ด ข้อง ฯลฯ เครื่องมือดักจับสัตว์น้ำนี้เราจะพบว่า ชาวบ้านได้เรียนรู้ถึงลักษณะนิสัยของสัตว์น้ำ ลักษณะภูมิประเทศ จึงทำให้เครื่องมือดักจับสัตว์น้ำมีหลายชนิด การจะใช้ชนิดใดนั้นขึ้นอยู่กับชนิดของปลา และภูมิประเทศนั้นๆ เครื่องมือดักจับปลา ยังเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงความสมบูรณ์ของแหล่งน้ำในท้องถิ่นต่างๆ ได้เป็นอย่างดี (ทวี บุรณเขตต์. 2538 : 160)

ชาวบ้านที่อยู่อาศัยใกล้ชายป่าก็อาจหาอาหารด้วยการล่าสัตว์ ซึ่งมีทั้งสัตว์ใหญ่ประเภท เก้ง กวาง หมูป่า และสัตว์เล็กประเภท กระต่าย ตุ่น เม่น ตลอดจนสัตว์ปีกนอกจากจะใช้เครื่องมือเลือกจับเฉพาะสัตว์ที่ต้องการได้แล้ว ยังมีการใช้เครื่องมือเลียนเสียงสัตว์บางชนิด เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ (ทวี บุณยเขตต์. 2538 : 160) เครื่องมือที่ใช้ล่าจับสัตว์เหล่านี้ มักจะทำจากวัสดุในท้องถิ่นนั้นๆ ได้แก่ ไม้เนื้อแข็ง ไม้ไผ่ เภาวัลย์ หวาย กะลา ก้อนหิน ตัวอย่างเช่น ครี้นสำหรับดักไก่ป่า งาดักเม่น เบ็ดดักตุ่น หน้าไม้ ปวงดักกระต่าย เป็นต้น

การทำมาหากินของชาวบ้านจึงต้องพึ่งพาเครื่องมือเครื่องใช้เป็นสิ่งที่ช่วยเหลือในการปรับตัวให้สัมพันธ์พึ่งพากับธรรมชาติในท้องถิ่นด้วยการใช้ภูมิปัญญาเหล่านี้ นอกจากเป็นประติมากรรมแล้วยังเป็นสิ่งแสดงให้เห็นถึงการบริโภคที่ดำเนินไปอย่างอะลุ้มอล่วยกับสภาพแวดล้อม จะเห็นได้จากการใช้เครื่องมือที่เรียนรู้ในสัญใจคอสัตว์ที่ต้องการ โดยเฉพาะการใช้เครื่องมือขนาดเล็กใหญ่ ให้เหมาะสมกับสัตว์ ล้วนแล้วแต่เป็นกลไกรักษาความสมดุลของธรรมชาติได้อย่างแยบยล

3. คติความเชื่อ นอกจากงานหัตถกรรมพื้นบ้านจะมีบทบาทในด้านการดำรงชีวิตและการทำมาหากินของชาวบ้านแล้ว งานหัตถกรรมยังมีบทบาทในด้านจิตใจด้วย ในที่นี้หมายถึงเรื่องของคติความเชื่อที่ปลูกฝังถ่ายทอดกันมา คติความเชื่อแต่ละท้องถิ่น อาจมีความคล้ายคลึงความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับท้องถิ่นนั้นๆ

หัตถกรรมที่ตอบสนองทางด้านคติความเชื่อจะเป็นความเชื่อในหลายด้าน เช่น ความเชื่อในด้านความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ ความเชื่อด้านประเพณีและวัฒนธรรม ส่วนใหญ่แล้วความเชื่อเหล่านี้จะเกี่ยวข้องกับผี วิญญาณ สิ่งไม่มีตัวตน ซึ่งเป็นตัวแทนอำนาจเหนือธรรมชาติ หากไม่เคารพ ทำไม่ดี ก็เกิดความอัปมงคลหรือทำให้มีภัยพิบัติ หากเคารพเชื่อถือด้วยการทำพิธีบวงสรวงหรือทำตามข้อปฏิบัติก็จะช่วยเหลือคุ้มครองป้องกันอันตรายต่างๆ ให้ ความเชื่อและพิธีกรรมจึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ

ตัวอย่างความเชื่อเกี่ยวกับการทำมาหากินของชาวบ้าน เช่น ในการทำนาแต่ละพื้นที่จะคล้ายคลึงกันแม้ว่าจะล่วงเข้าฤดูกาลทำนาแล้วแต่ฝนฟ้ายังไม่ตก ต้องมีการขอฝนจากเทวดาในภาคอีสานจะมีพิธีบุญบังไฟ ภาคกลางมีพิธีแห่นางแมว ในขณะที่ความเชื่อของชาวนาภาคเหนือจะมีพิธีแห่ฝนแสนห่า การบวงสรวงผีเสื้อบ้านผีเสื้อเมือง ผีขุนน้ำและผีทุ่งนาป่าเขา (สมลักษณ์ เจริญพจน์, สมชาย ณ นครพนม และอนงค์ หนูแป้น. 2537 : 31) ตลอดระยะฤดูกาลทำนา ชาวนาทุกภูมิภาคจะให้ความสำคัญกับพิธีกรรมต่างๆ และงานบุญที่เกี่ยวข้องกับการปลูกข้าวเสมอมา ด้วยเหตุที่มีความเชื่อในการที่จะทำให้การทำนาปีนั้นได้ผลสมดังใจ

มนุษย์ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์บ้านงานประเภทหม้อดินเผาสำหรับฝังไปพร้อมกับผู้ตาย (วิบูลย์ ลิ้มสุวรรณ. 2539 : 34) ประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับความตายนิยมที่จะทำเป็นปราสาทสำหรับใช้ตั้งศพผู้ตาย โดยจะนำไปเผาพร้อมศพ มีการประดับประดาอย่างสวยงามตาม

ทัศนะของชาวบ้าน (มารุต อัมรานนท์, 2533 : 25) ในพื้นที่ภาคเหนือตอนกลางมีความเชื่อเรื่อง การเกิด เช่น หลังการคลอดบุตร หมอตำแยจะทำความสะอาดเด็กด้วยน้ำอุ่น แล้วนำไปนอนบน เบาะในกระดังไต้เบาะใส่ของที่เชื่อว่าเป็นมงคล เช่น เข็ม เพราะจะทำให้เด็กปัญญาแหลม (ทวี บุณยเขตต์, 2538 : 47)

ดังจะเห็นได้ว่าวิถีชีวิตของคนไทยจะมีความเชื่อในเรื่องต่างๆ เข้ามาเกี่ยวข้องกับการ ดำเนินชีวิต และมีการตอบสนองความเชื่อเหล่านั้นด้วยการทำพิธี ซึ่งต้องพึ่งพาเครื่องมือเครื่อง ใช้ต่างๆ ในการทำพิธีดังกล่าวแทบทุกความเชื่อ การสร้างงานหัตถกรรมในส่วนนี้จึงสะท้อนความ ผูกพันระหว่างมนุษย์กับระบบความเชื่อได้เป็นอย่างดี

สภาพงานหัตถกรรมพื้นบ้านในปัจจุบัน

งานหัตถกรรมพื้นบ้านมีความผูกพันอยู่กับวิถีชีวิตของชาวบ้านมานานนับร้อยปี การ เป็นสังคมเกษตรกรรมทำให้ชาวบ้านมีวิถีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ในฐานะที่เป็นทั้งผู้ผลิตและผู้ใช้ การสร้างงานหัตถกรรมเป็นสิ่งสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงการดำรงอยู่ โดยอาศัยธรรมชาติปรับตัว ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมอย่างกลมกลืน งานหัตถกรรมและเครื่องใช้พื้นบ้านก่อให้เกิดรูปแบบ ของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้านที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ ทั้งในกลุ่มใหญ่ระดับประเทศจนถึงกลุ่มย่อย ในระดับท้องถิ่น

ในช่วงเวลาปัจจุบันที่เรามีการพัฒนาประเทศด้วยเทคโนโลยีในแขนงต่างๆ ความเจริญ เหล่านี้ได้กระจายจากสังคมเมืองไปสู่สังคมชนบทและหมู่บ้านเป็นผลให้ชาวบ้านรับผลจากความ เจริญก้าวหน้าเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน ซึ่งมีผลกระทบต่อบางส่วนของชีวิตประจำ วันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปและรวมไปถึงงานพื้นบ้านประเภทศิลปหัตถกรรมและเครื่องใช้พื้น บ้านก็ได้รับผลกระทบด้วยเช่นกัน (มารุต อัมรานนท์, 2533 : 124)

แต่เดิมที่นั้นงานหัตถกรรมพื้นบ้านจะเป็นผลผลิตของชาวบ้านที่ทำขึ้นในครัวเรือน ใน ชุมชนที่ทำมาวางหลังจากการทำไร่ทำนา ชาวบ้านจะผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นเครื่องมือ ง่ายๆ ไม่มีเครื่องยนต์กลไก แต่หลังจากมีความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจเข้ามาถึงระดับ ชาวบ้าน การพัฒนาชนบทมีการนำเทคโนโลยีเข้ามาจากภายนอก ความเป็นอยู่ของชาวบ้านก็ เปลี่ยนแปลงไป เครื่องใช้ในครัวเรือนตลอดจนเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพจึงถูกแทนที่ด้วย วัฒนธรรมจากภายนอก ชาวบ้านผู้ซึ่งยังคงประกอบอาชีพการทำการก็เปลี่ยนแปลงเครื่องมือ เครื่องใช้ที่เคยใช้อยู่ สัตว์ที่เคยพึ่งพาเช่น วัว ควายที่เคยใช้ชักหันมาใช้เครื่องจักรกล เป็นผลทำ ให้เครื่องมือในการทำนา เช่น คราด แยก ไถ ที่เคยใช้สัมพันธ์กับวัว ควาย หมดความจำเป็น ต้องใช้ เครื่องมืออื่นๆ เช่น โซนโลง ไขว้ดินน้ำ กังหันลม ก็ถูกเปลี่ยนเป็นเครื่องสูบน้ำ การเปลี่ยน แปลงดังกล่าวทำให้ขาดการสืบทอด การสร้างสิ่งของเครื่องใช้สำหรับอาชีพทำนาก็หมดลง

ในด้านเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เครื่องใช้ต่างๆ ก็เปลี่ยนมาเป็นที่ที่เป็นผลพวงของเทคโนโลยี เช่น กระต่ายขูดมะพร้าว แต่เดิมเคยอาศัยแรงคนในการใช้กระต่ายขูดมะพร้าว ก็เปลี่ยนเป็นเครื่องขูดมะพร้าวโดยใช้พลังงานไฟฟ้า จนกระทั่งในปัจจุบันมีกะทิสสำเร็จรูปทั้งอย่างน้ำและผง อุปกรณ์ที่เคยใช้คั้นน้ำมะพร้าว เช่น กระชอนก็หมดความจำเป็น การใช้สีข้าวที่ทำจากไม้ไผ่จักสานใช้ดินเหนียวอัดก็หมดการใช้งานกลายเป็นโรงสีข้าวแทน นอกจากนี้เครื่องใช้ในบ้าน เช่น ตะกร้า ฝาชี กระบุง กระจาด ในบางท้องถิ่นไม่มีบ้านใดที่สานไว้ใช้ เนื่องจากต้องใช้เวลาในการสานมาก การซื้อหาเครื่องใช้พลาสติกทำได้ง่ายกว่าทั้งราคายังไม่แพง จนถึงกับเลิกใช้เครื่องใช้พื้นบ้านไป

วิบูลย์ ลีสุวรรณ (2524 : 318) กล่าวถึงกระบวนการสืบทอดงานเครื่องจักสานในปัจจุบันที่มีความเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต ดังนี้

สภาพปัจจุบันการดำรงชีวิตของชาวชนบทเปลี่ยนไปตามสังคม เศรษฐกิจ การดำเนินชีวิตอย่างเชื่องช้าเริ่มเปลี่ยนไป ทุกสิ่งเริ่มเคลื่อนไหวเร็วขึ้นมีผลกระทบถึงการผลิตของเครื่องจักสาน ทำให้เกิดการถ่ายทอดด้วยการสอนจากหน่วยอบรมของทางราชการ เพื่อให้เกิดการผลิตอย่างอุตสาหกรรม การเรียนรู้และการผลิตทำขึ้นเพื่อการค้า ทำให้เกิดผลเสียด้านคุณค่าทางศิลปะและเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น เพราะผู้สานจะขาดความรู้สึกใกล้ชิดซาบซึ้งกับการสร้างงานของตนดังแต่ก่อน เนื่องจากต้องการปริมาณมากกว่าคุณภาพ การเรียนรู้ในลักษณะที่ได้รับการฝึกอบรมนี้ เป็นการทำลายช่างจักสานพื้นบ้านที่เคยมีฝีมือเด่นๆ ไปมาก เพราะทำให้เกิดการผลิตอย่างลวกๆ ขาดความประณีตและคุณค่าทางศิลปะ

สภาพของงานหัตถกรรมพื้นบ้านในปัจจุบันหลายๆ พื้นที่จึงได้รับผลกระทบทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในเรื่องต่อไปนี้

1. การเปลี่ยนแปลงของบทบาทหน้าที่ใช้สอย
2. การเปลี่ยนแปลงด้านกระบวนการผลิต
3. การเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบที่แสดงถึงเอกลักษณ์ท้องถิ่น

1. การเปลี่ยนแปลงของบทบาทหน้าที่ใช้สอย เมืองงานหัตถกรรมพื้นบ้านได้รับผลกระทบจากเทคโนโลยีและสินค้าใหม่จากภายนอกทำให้งานหัตถกรรมหมดบทบาทในการอยู่คู่ครัวเรือน จึงมีสภาพที่ซบเซา ไม่ได้มีประโยชน์ใช้สอยตามประเพณีของท้องถิ่น สภาพที่เกิดขึ้นกับงานหัตถกรรมพื้นบ้านจะเห็นว่าผลผลิตของชาวบ้านกลับมีผู้สนใจซื้อนำไปเป็นของที่ระลึกหรือสะสมไว้ดูเล่น จากผู้คนในเมืองหลวงหรือภูมิภาคอื่นและชาวต่างประเทศ แตกต่างจากวัตถุประสงค์สำคัญที่มีไว้ใช้สอยในครัวเรือน (ปราณี วงศ์เทศ. 2533 : 770) สอดคล้องกับความเห็นของศรีศักร วัลลิโภดม (2541 : 5) ที่กล่าวถึงกรณีนี้ว่า

การที่ศิลปะพื้นบ้านเปลี่ยนสภาพเป็นระดับพื้นเมืองเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ควบคู่ไปกับการผลิตแบบมวล สิ่งที่เป็นพื้นเมืองถูกซื้อไปเพื่อเป็นของเล่น ระดับบ้าน ของที่ระลึก และสะสมไว้ในพิพิธภัณฑ์ มีการกำหนดรูปแบบกันขึ้นมากมาย เช่น เครื่องปั้นดินเผาที่ด่านเกวียน เครื่องจักสานพนัสนิคม เครื่องไม้แกะสลักของเชียงใหม่ได้รับการพัฒนากันอย่างรวดเร็ว กลายเป็นสินค้าหัตถกรรมของประเทศ

เครื่องใช้พื้นบ้านในหลายท้องถิ่น ถูกเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ที่ชาวบ้านต้องใช้สอย กลายมาเป็นของสวยงามของประดับตามบ้าน ตามโรงแรม ภาชนะ เช่น ไห โอ่ง อ่าง ถูกนำมาตกแต่งในการจัดสวนตามบ้านและโรงแรม เครื่องมือจับปลาบางชนิด เช่น ลอบถูกนำมาดัดแปลงเป็นโคมไฟ ด้วยความคิดสร้างสรรค์ของคนกรุง เครื่องปั้นดินเผาที่บ้านด่านเกวียน อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งแต่ก่อนเคยผลิตโอ่งน้ำ อ่างน้ำ ไหปลาห่าน เพื่อส่งขายใช้กันในแถบพื้นที่ใกล้เคียง ต่อมาเมื่อได้รับการพัฒนาผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา จึงทำให้การที่เคยเป็นภาชนะที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เปลี่ยนเป็นงานที่มีรูปแบบแปลกใหม่สนองความต้องการของคนในเมืองหลวง ชาวบ้านเมื่อเห็นรายได้ดีจากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบภาชนะก็ทำตามกันไป ซึ่งกรณีจะเห็นว่าการค้า การนำมาซึ่งรายได้ที่มากขึ้นเป็นสิ่งที่ทำลายความเป็นของพื้นบ้านไปอย่างน่าเสียดาย

นิจ วิทยุธีระนันท์ (2530 : 113) นักวิชาการด้านวัฒนธรรมกล่าวถึงกรณีศิลปะพื้นบ้านได้เปลี่ยนแปลงสถานะ ซึ่งมีความสอดคล้องกับสภาพการณ์ที่กล่าวไว้ข้างต้นดังนี้

ทุกวันนี้ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านบางส่วนได้กลายมาเป็นสินค้าที่ขายในฐานะเป็นของที่ระลึกของท้องถิ่นไม่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของผู้คนอีกต่อไป เมื่อคนในหัวเมืองพูดถึงการทำเครื่องใช้พื้นบ้านเขาเพียงแต่หมายความว่า การทำของที่ระลึกสำหรับจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยวเท่านั้นเอง ผู้ผลิตสินค้าเหล่านี้มิใช่ศิลปินซึ่งมีจำนวนลดลงมาก ผิดกับศตวรรษก่อนๆ ศิลปะอย่างใหม่ที่เกิดขึ้นก็เป็นพาณิชย์ศิลป์เพื่อขาย เรียกว่า ศิลปะสำหรับนักท่องเที่ยว (Tourist art) สำหรับขายคนแปลกหน้าหรือสำหรับส่งเป็นสินค้าออก แม้จะเรียกกันอยู่ว่าเป็นศิลปะพื้นบ้านก็ตาม ต่อมาในระยะหลังเรียกว่าเป็น ศิลปะท่าอากาศยาน (Airport art) ที่บ้านด่านเกวียนมีความเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับเครื่องปั้นดินเผา คือ การเปลี่ยนหน้าที่ใช้สอย เช่น เปลี่ยนจากไหปลาห่านกลายเป็นนกฮูกสำหรับใส่หลอดไฟฟ้า เปลี่ยนบุคคลผู้ใช้จากชาวบ้านธรรมดาเป็นชาวเมือง เปลี่ยนแปลงจากรูปแบบดั้งเดิมเป็นสมัยใหม่ เปลี่ยนจากการใช้ในชนบทมาใช้ในเมืองทั้งยังเปลี่ยนจากราคาต่ำมาเป็นราคาสูงอีกด้วย

จากสภาพดังกล่าวเราจะเห็นได้ว่างานหัตถกรรมได้ถูกนำไปใช้ในลักษณะที่เป็นทั้ง โดยทางตรงและทางอ้อมหรือประยุกต์ใช้ รูปแบบก็มีความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม การผลิตชิ้นใหม่ที่ต้องสนองต่อตลาด จึงไม่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้ผลิต โดยตรงดังแต่ก่อน

2.การเปลี่ยนแปลงด้านกระบวนการผลิต จากผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจ ในความต้องการสินค้าหัตถกรรมเพื่อขายให้คนต่างถิ่น นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศ จึงทำให้ต้องการได้ผลผลิตที่มีจำนวนมาก เพียงเพื่อให้สนองต่อความต้องการของตลาดจึงทำให้ กระบวนการผลิตเปลี่ยนไปจากเดิม ซึ่งการผลิตงานชิ้นหนึ่งๆ นั้นจะทำให้เสร็จโดยคนๆ เดียว ใช้เวลาว่างนั่งประดิษฐ์ไม่มีการแข่งขัน ไม่ต้องคำนึงว่าจะเสร็จทันขายหรือไม่ ผลงานที่ได้ออกมาจึงแสดงให้เห็นถึงความประณีต

นับจากการที่การผลิตงานหัตถกรรมต้องตกอยู่ใต้กระแสของการผลิตเพื่อการค้า มีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อ ในบางแห่งมีโรงงานผลิต มีการทำงานเต็มเวลา กระบวนการผลิตก็จะเปลี่ยนไปมิได้จบภายในคนๆ เดียว เป็นลักษณะการแบ่งงานรับช่วงต่อกัน เช่นการสานออบที่อยุธยา มีผู้ทำงานหลายชุด ตั้งแต่สานโครงออบ เย็บใบลานลงบนโครง ทาน้ำมัน สานส่วนที่วางกรอบบนศีรษะ นอกจากนี้แต่ละหมู่บ้านที่มีการจักสานก็จะเลือกที่ดินถนัดเพียง 2 – 3 อย่างเช่น การสานตะกร้าควบคู่ไปกับการสานฝาชี แห่งนี้อาจทำถาดควบคู่ไปกับกระบุง เป็นต้น

ผู้ที่ฝีมือประณีตในการจักสาน โดยมากก็มักเป็นผู้สูงอายุก็เริ่มล้มหายตายจากไป ในขณะที่คนรุ่นหลังก็ได้สนใจถ่ายทอดฝีมือไว้ อย่างมากแค่เพียงสานได้ แต่ขาดความประณีตงดงาม ผู้ที่มีฝีมือจริงๆ ก็ไม่ค่อยอยากทำ เพราะไม่ค่อยได้เงินคุ้มค่า เป็นการทำการให้พ่อค้าคนกลางมากกว่า (ประสิทธิ์ แสงทวี : สัมภาษณ์. 2543) ปัญหาพ่อค้าคนกลางเอารัดเอาเปรียบช่างพื้นบ้าน จึงเป็นสาเหตุหนึ่งในด้านกระบวนการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีต

นอกจากนี้ในกระบวนการผลิตในเรื่องของเครื่องมือก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่มีความเปลี่ยนแปลงไปในบางขั้นตอน ในการผลิตที่เป็นแบบมวล เราจะเห็นว่าจากเครื่องมือที่เป็นแบบพื้นบ้าน ชาวบ้านก็มักจะเปลี่ยนไปใช้เครื่องทุ่นแรงเพราะมีความสะดวกและทำได้รวดเร็วกว่าในงานบางประเภท เช่น การทำเครื่องโลหะ มีการใช้เครื่องจักรสำหรับรีดโลหะเป็นแผ่น ชักเป็นเส้นลวด เพื่อนำมาขึ้นรูปเป็นภาชนะ

3.การเปลี่ยนแปลงด้านรูปแบบที่แสดงถึงเอกลักษณ์ท้องถิ่น เป็นผลมาจากการผลิตแบบมวล ที่เป็นการผลิตจำนวนมาก ทำให้มีรูปแบบเหมือนกัน เพราะรูปแบบหรือลวดลายต่างๆ เมื่อไม่ได้มีที่มาจากเจ้าของพื้นที่หรือกลุ่มชนในพื้นที่ที่เป็นผู้ต้องการสร้างไว้ใช้เอง ความเป็นเอกลักษณ์ก็สูญหายไป ในปัจจุบันจะเห็นว่ารูปแบบลวดลายมักจะผลิตตามการออกแบบของส่วนกลางหรือจากกรุงเทพฯ โดยมีได้คำนึงถึงเอกลักษณ์ดั้งเดิมในท้องถิ่น (ปราณี วงศ์เทศ. 2533 : 770)

การทอดผ้าตามภูมิภาคต่างๆ ที่แต่เดิมเคยทอใช้กันในหมู่บ้าน เช่น ผ้าไหม ผ้ายมดไหม เป็นศิลปะที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของภาคอีสาน มีสีสันลวดลายที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษมาหลายชั่วอายุคน จนเกิดรูปแบบที่เรียกว่าเป็นเฉพาะท้องถิ่นของภาคอีสาน ในปัจจุบันก็ยังคงมีการทอผ้าอยู่แต่มีจุดประสงค์ที่แตกต่างจากเดิม ชาวบ้านจะทอตามความต้องการของตลาดหรือผู้สั่งทำ ทำให้ผ้ามดไหมของอีสานเริ่มขาดความเป็นเอกลักษณ์ดังที่สืบทอดกันมา ส่วนผ้าที่ใช้เองในชีวิตประจำวันกลับเป็นผ้าที่หาซื้อจากตามท้องตลาด ซึ่งมีราคาถูกเช่นเดียวกับการที่ชาวบ้านหันไปใช้เครื่องพลาสติกแทนเครื่องจักสานที่สานขึ้นเองใช้ในครัวเรือน ส่วนการสานเป็นไปเพื่อส่งให้พ่อค้าคนกลางขายเท่านั้น

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2524 : 325 – 326) กล่าวถึงปัญหาในการผลิตเครื่องจักสานในท้องถิ่นต่างๆ จากการศึกษาเครื่องจักสาน 4 ภาคในประเทศไทยพบว่ามีปัญหาการผลิตที่ส่งผลต่อเรื่องของความเป็นเอกลักษณ์ ดังนี้

ปัญหาที่เกิดจากด้านรูปแบบหรือแบบอย่างของเครื่องจักสานที่ได้มีการศึกษาและเสนอแนะในทางที่ถูก ทำให้เกิดการเลียนแบบเครื่องจักสานจากท้องถิ่นอื่นในที่สุดจะทำให้เกิดเครื่องจักสานที่เหมือนกันทั่วประเทศ และลักษณะเฉพาะถิ่นจะสูญหายไป ปัญหานี้เกิดขึ้นจากการแนะนำจากหน่วยงานอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์และเกิดจากการไม่มีเป้าหมายในการผลิตของผู้ผลิตเองที่ทำไปตามความต้องการของตลาด

ศรีศักร์ วลลิโคม (2541 : 7) ให้ความเห็นว่าในสภาพเช่นนี้สิ่งที่ยังแสดงให้เห็นเป็นลักษณะพื้นบ้านจะหลงเหลืออยู่แต่เพียงเทคนิคและฝีมือในการประดิษฐ์เท่านั้น ไม่มีสภาพเป็นของพื้นบ้านแต่อย่างใด

การผลิตแบบมวลชนที่ต้องการจำนวนมากจึงทำให้เกิดปัญหาด้านเอกลักษณ์และคุณค่าของศิลปะในท้องถิ่น รูปแบบ ลวดลายของหัตถกรรมโดยทั่วไปในปัจจุบันจึงถูกตีด้วยกรอบของการค้าและพ่อค้าคนกลางโดยปริยาย

บทที่ 3

เมืองนครนายก

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเมืองนครนายกดังนี้

1. สภาพทั่วไปของจังหวัดนครนายก
 - 1.1 ที่ตั้งและอาณาเขต
 - 1.2 การปกครอง
 - 1.3 สภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศ
 - 1.4 ทรัพยากรธรรมชาติ
 - 1.5 สภาพเศรษฐกิจและสังคม
 - 1.6 การคมนาคม
2. ประชากรในจังหวัดนครนายก
 - 2.1 เชื้อชาติ
 - 2.2 การอพยพย้ายถิ่นของคนลาวในจังหวัดนครนายก
3. วัฒนธรรมและประเพณี
4. ความสำคัญของเมืองนครนายก

1.สภาพทั่วไปของจังหวัดนครนายก

- 1.1 ที่ตั้งและอาณาเขต
- 1.2 การปกครอง
- 1.3 สภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศ
- 1.4 ทรัพยากรธรรมชาติ
- 1.5 สภาพเศรษฐกิจและสังคม
- 1.6 การคมนาคม

1.1 ที่ตั้งและอาณาเขต

จังหวัดนครนายกอยู่ในภาคกลางของประเทศไทย โดยอยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ทางรถยนต์หมายเลข 305 (สายรังสิต องค์กรักษ์ นครนายก) ไปประมาณ 106 กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ 2,122 ตารางกิโลเมตรหรือ 1,326,250 ไร่ มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือติดต่อกับอำเภอวิหารแดง อำเภอกงคอดย อำเภอมวกเหล็ก จังหวัดสระบุรี
อำเภอบางซ่ง จังหวัดนครราชสีมา

ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา

ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอเมืองปราจีนบุรี อำเภอบ้านสร้าง อำเภอประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรี

ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี อำเภอหนองเสือ อำเภอธัญบุรี อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี

1.2 การปกครอง

จังหวัดนครนายกแบ่งการปกครองออกเป็นระดับอำเภอ ระดับเทศบาล และระดับสุขาภิบาล

ระดับอำเภอ แบ่งการปกครองเป็น 4 อำเภอได้แก่ อำเภอเมืองนครนายก อำเภอบ้านนา อำเภอองครักษ์ อำเภอปากพลี

ระดับเทศบาลมี 1 เทศบาลคือเทศบาลเมืองนครนายก

ระดับสุขาภิบาลแบ่งการปกครองออกเป็น 4 สุขาภิบาลได้แก่ สุขาภิบาลท่าช้าง อำเภอเมืองนครนายก สุขาภิบาลบ้านนา อำเภอบ้านนา สุขาภิบาลองครักษ์ อำเภอองครักษ์ สุขาภิบาลเกาะหวาย อำเภอปากพลี

1.3 สภาพภูมิประเทศและสภาพภูมิอากาศ

ลักษณะภูมิประเทศในจังหวัดนครนายกมีความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างบริเวณตอนเหนือตอนกลางและตอนใต้ของจังหวัด ทิศเหนือเป็นเทือกเขาสูงสลับซับซ้อนในเขตตอนเหนือของอำเภอเมืองนครนายก บ้านนาและปากพลี เทือกเขาเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาในเขตอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ มีความสูงจากระดับทะเลปานกลางโดยเฉลี่ย 400 - 1,200 เมตร โดยมียอดเขาเขียวสูงที่สุดประมาณ 1,202 เมตรจากระดับทะเลปานกลาง บริเวณนี้จะลาดเทลงสู่ตอนกลางของ 3 อำเภอดังกล่าวข้างต้น ทำให้ตอนกลางของทั้ง 3 อำเภอนี้มีลักษณะเป็นที่ราบต่ำซึ่งมีความสูงจากระดับทะเลปานกลางประมาณ 5 - 10 เมตร มีลำน้ำที่มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาตอนเหนือ เช่น แม่น้ำนครนายก คลองสาริกา คลองวังตะไคร้ คลองบ้านนา คลองท่าด่าน คลองพราหมณ์ ไหลลงสู่บริเวณนี้ในแนวเหนือใต้ บริเวณตอนใต้ของ 3 อำเภอนี้และอำเภอองครักษ์เป็นที่ราบลุ่มภาคกลางตอนใต้ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 2 - 4 เมตร มีลำน้ำที่สำคัญไหลผ่านบริเวณนี้ในแนวเหนือ - ใต้คือ แม่น้ำนครนายก แม่น้ำบางปลากรด คลองบางหอย คลองยาง ในบริเวณนี้พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นดินกรดจัด

ลักษณะภูมิอากาศจังหวัดนครนายกอยู่ในเขตภูมิอากาศแบบร้อนชื้นสลับแล้งคือมีช่วงความแตกต่างของฤดูฝนและฤดูแล้งเห็นได้ชัดเจน ช่วงกลางวันยาวในฤดูร้อนและอุณหภูมิเฉลี่ยสูงเกือบตลอดปี ฝนตกชุกในฤดูมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และแห้งแล้งในฤดูมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ

1.4 ทรัพยากรธรรมชาติ

ดิน ผลจากการสำรวจดินของกองสำรวจและจำแนกดิน กรมพัฒนาที่ดินพบว่าตั้งแต่บริเวณปากแม่น้ำนครนายก อำเภอองครักษ์จนถึงอำเภอเมืองส่วนใหญ่เป็นดินเหนียวมีความเป็นกรดสูงหรือที่เรียกว่าดินเปรี้ยว เกษตรกรมักใช้ปลูกไม้ผลต่าง ๆ โดยการยกร่องเพื่อแก้ปัญหาน้ำท่วมขัง และในบริเวณดังกล่าวมีส่วนที่เป็นพื้นที่ราบลุ่มใช้ประโยชน์ในการทำนา 2 ครั้ง หรือปลูกพืชอายุสั้นในฤดูแล้ง เนื่องจากมีระบบชลประทานครอบคลุมอยู่ ถัดไปจากบริเวณนี้ขึ้นไปทางบ้านนา ตอนเหนือของอำเภอเมืองและอำเภอปากพลีเป็นพื้นที่ค่อนข้างลุ่ม แต่ดินมีปนทรายสามารถใช้ประโยชน์ในการทำนา หลังจากนั้นพื้นที่ค่อยๆยกตัวสูงขึ้นมีสภาพที่เป็นดอนสลับเนินบ้าง เป็นดินร่วน ดินเหนียวปนทรายและดินร่วนปนทราย ใช้ในการปลูกพืชไร่ไม้ผล บริเวณต้นน้ำเป็นภูเขา เทือกเขาหินเป็นต้น กำเนิดดินคือหินทราย หินชนวน หินทรายแป้ง หินภูเขาไฟ ซึ่งทำให้ดินมีเนื้อดินเป็นดินปนทรายร่วนและมีกรวดหินปะปน

แหล่งน้ำ แหล่งน้ำธรรมชาติในจังหวัดนครนายกที่เป็นแหล่งน้ำผิวดินได้แก่ แม่น้ำ ลำคลองและห้วยต่างๆ ที่สำคัญมีดังนี้ (ประนอม ขาวสุทธิ, น้อย ชินพงสานนท์และ พรณี วัฒนศิริรงค์. 2533 : 46)

แม่น้ำนครนายก มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดนครนายกในเขตอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ ไหลลงมาทางทิศใต้ผ่านตอนบนของอำเภอเมืองนครนายกและอำเภอปากพลี แล้วไหลลงไปทางทิศตะวันตกผ่านตอนกลางของอำเภอเมืองนครนายกและตอนล่างของอำเภอบ้านนาและไหลลงลงไปทางทิศใต้อีกครั้งผ่านอำเภอองครักษ์ไปบรรจบกับแม่น้ำปราจีนบุรี เป็นแม่น้ำบางปะกงที่ตำบลบางแตน อำเภอบ้านสร้าง จังหวัดปราจีนบุรี แม่น้ำสายนี้มีความยาวประมาณ 130 กิโลเมตร ปริมาณน้ำไหลนองสูงสุดในฤดูฝนประมาณ 300 ลูกบาศก์เมตรวินาที ในฤดูแล้งระดับน้ำในแม่น้ำนครนายกลดลงมาก ทำให้การปลูกพืชฤดูแล้งในเขตโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษานครนายกซึ่งอาศัยน้ำต้นทุนจากแม่น้ำนครนายกกระทำไม่ได้เต็มที่

แม่น้ำบางปะกง มีต้นกำเนิดจากการไหลมาบรรจบกันของคลองแม่น้ำในและคลองแม่น้ำนอกซึ่งไหลมาจากอำเภอวิหารแดง จังหวัดสระบุรี แม่น้ำสายนี้ไหลไปทางทิศตะวันออกผ่านตำบลบางปะกง อำเภอองครักษ์ ไหลลงแม่น้ำนครนายกบริเวณตำบลองครักษ์ อำเภอองครักษ์ ในฤดูแล้งปริมาณน้ำในแม่น้ำสายนี้มีน้อยและตื้นเขินมาก

คลองบ้านนา มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาทางตอนใต้ของอำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี ไหลลงมาทางทิศใต้ผ่านอำเภอบ้านนา ลงคลองชลประทานบริเวณบ้านคลองโบสถ์ ตำบลบางอ้อ อำเภอบ้านนา คลองบ้านนามีน้ำไหลตลอดปีแต่ในฤดูแล้งมีปริมาณน้ำน้อย

คลองท่าแดง มีต้นกำเนิดจากการไหลมาบรรจบกันของคลองเฒ่า คลองหล้าและห้วยต่างๆ ในที่ลุ่มทางตอนเหนือของอำเภอปากพลี ไหลลงมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้รวมกับคลอง

ไผ่ เป็นคลองทางควายบริเวณบ้านดอนทอง อำเภอปากพลี คลองทำแฉ่งมีน้ำไหลตลอดปีแต่ในฤดูแล้งมีปริมาณน้ำน้อย

คลองสมอปูน มีต้นกำเนิดจากคลองลำกะตุก คลองเหวตาแป้น คลองช้างไล่ ไหลมาบรรจบกันเป็นคลองสมอปูนที่บ้านสมอปูน อำเภอปากพลี คลองสมอปูนมีน้ำไหลตลอดปี

คลองพราหมณี มีต้นกำเนิดจากห้วยเปรต ห้วยปรือ คลองปราย บริเวณเขาสาริกา เขาแหลม เขาชะพลู ไหลลงมารวมกันทางทิศใต้เป็นคลองพราหมณี บริเวณบ้านวันไทร อำเภอเมืองนครนายก คลองพราหมณีไหลขนานกับแม่น้ำนครนายกลงคลองชลประทานบริเวณบ้านพราหมณี ตำบลพราหมณี อำเภอเมืองนครนายก คลองพราหมณีมีน้ำไหลตลอดปีแต่ในฤดูแล้งมีปริมาณน้ำน้อย

ลำน้ำสาขาของแม่น้ำนครนายกต้นกำเนิดส่วนใหญ่อยู่ในเทือกเขาเขตอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ ในฤดูแล้งปริมาณแม่น้ำในลำน้ำสาขาเหล่านี้จะมีปริมาณเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ป่าไม้ ในจังหวัดนครนายกพบป่าไม้ชนิดต่างๆ ที่สำคัญคือ ป่าเบญจพรรณพบที่ความสูงจากระดับทะเลปานกลางประมาณ 400 - 1,000 เมตร พบไม้ที่สำคัญคือ มะค่าโมง ยางนา พะยอม ตะเคียนแดง ตาเสือ ป่าดิบชื้นพบกระจายตั้งแต่ระดับความสูง 400 - 1,000 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ไม้ที่สำคัญคือไม้ตระกูลยางต่างๆ เช่น ยางนา ยางเสี้ยน ก่อไม้ ก่อเดือย ส่วนไม้พื้นล่างซึ่งมีความหนาแน่นมากเป็นพวกปาล์ม หวาย เฟิร์นและไม้ไผ่ ป่าดิบเขา พบตั้งแต่ระดับความสูง 1,000 เมตร จากระดับทะเลปานกลาง ไม้ส่วนมากได้แก่ พญาไม้ ขุนไม้ สนสามพันปี

แร่ธาตุ ในจังหวัดนครนายกประกอบด้วยหินอัคนี หินตะกอนและหินแปรดังนี้ (กรมทรัพยากรธรณี. 2526. อ้างอิงจากประนอม ขาวสุทธิ, น้อย ชินพวงสานนท์และพรณี วัฒนศิริรงค์. 2533 : 54 - 56)

1.ตะกอนลำน้ำตามทีราบลุ่ม (Qa) บริเวณนี้เป็นบริเวณที่สะสมของตะกอนพวกกรวดทราย ทรายแป้งและดินเหนียว เกิดในยุคควอเทอร์นารี พบเป็นบริเวณกว้างขวางทางตอนกลางและตอนใต้ของจังหวัดนครนายก

2.หินหน่วยพระวิหาร (Jpw) เป็นหินหน่วยที่อยู่ในหินชุดโคราช เกิดในยุคจูแรสซิก ประกอบด้วยหินทรายที่มีแร่ควอร์ตซ์เป็นส่วนประกอบสำคัญ หินทรายแป้ง หินดินเหนียว หินทรายที่พบนี้มีสีเทา สีแดงปนชมพู เรียงตัวเป็นชั้นหนาในลักษณะชั้นเฉียงระดับ พบหินหน่วยนี้ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของอำเภอเมืองนครนายก

3.หินหน่วยภูกระดึง (Jpk) เป็นหินหน่วยที่อยู่ในหินชุดโคราช เกิดในยุคจูแรสซิก ประกอบด้วยหินทรายที่มีแร่ไมก้าเป็นส่วนประกอบสำคัญและสารเชื่อมพวกหินปูน มีสีแดงและสีชมพูนอกจากนี้ยังพบหินทรายและหินกรวดมนซึ่งพบเป็นบางแห่ง พบหินหน่วยนี้ในบริเวณเดียวกับหินหน่วยพระวิหาร

4. หินอัคนี (PRv) ประกอบด้วยหินไรโอไลต์ หินแอนดีไซต์ หินทัฟฟ์ และหินกรวดภูเขาไฟ เกิดในยุเปอร์เมียนถึงยุคไทรแอสซิก พบเป็นบริเวณกว้างขวางทางตอนเหนือของจังหวัดนครนายก

แหล่งแร่

แร่ที่สำคัญในจังหวัดนครนายกมีดังนี้

หินสบู่หรือแร่ที่โอไฟไรต์เป็นหินทนไฟใช้ทำเตาที่ทนความร้อนใช้ในโรงงานทำแก้ว โรงงานกระดาด พบอยู่ที่เขาชะงอก ตำบลพราหมณ์ อำเภอมืองนครนายก

หินอ่อน ใช้แกะสลักหรือประดิษฐ์เป็นวัสดุเครื่องใช้ต่างๆ พบอยู่ที่เขาชะงอก

ดินขาว พบที่อำเภอมืองนครนายกและอำเภopakพลี

แร่ควอร์ตซ์หรือหินเขี้ยวหนุมาน ใช้ทำแก้วทนไฟ พบที่อำเภอมืองนครนายกและอำเภอบ้านนา

1.5 สภาพเศรษฐกิจและสังคม

จังหวัดนครนายกประกอบไปด้วยอำเภอ 4 อำเภอคืออำเภอมือง 12 ตำบล อำเภอปากพลี 7 ตำบล อำเภอบ้านนา 8 ตำบล และอำเภอองครักษ์ 9 ตำบล จำนวนประชากรตามหลักฐานทะเบียนราษฎรของกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทยพ.ศ.2537 มีจำนวน 234,764 คน ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธร้อยละ 91.85 โดยเฉพาะอำเภอปากพลีจะนับถือศาสนาพุทธทั้งอำเภอ ส่วนศาสนาอิสลามและคริสต์มีรองลงมา

การประกอบอาชีพ

นครนายกเป็นชุมชนดั้งเดิม มีคนหลายเชื้อชาติได้แก่ ไทย จีนและพวนอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มสังคมแบบเกษตรกรรม มีวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีร่วมกันหลายๆอย่าง ชุมชนเมืองคือเขตสุขาภิบาล เทศบาลซึ่งมักจะเป็นที่ตั้งของอำเภอ จังหวัด ชุมชนชนบทมีกระจัดกระจายอยู่ตามพื้นที่เกษตรกรรม เส้นทางคมนาคมทางบกและลำน้ำสายต่างๆ การดำรงชีวิตส่วนใหญ่ยังคงพึ่งพาผลผลิตทางการเกษตร พืชเศรษฐกิจที่สำคัญคือข้าวและไม้ผล

ประชากรในจังหวัดนครนายกเป็นแรงงานภาคเกษตร โดยอาชีพส่วนใหญ่คือการทำนาโดยมีประชากรเกษตรคิดเป็นร้อยละ 55.45 และครัวเรือนเกษตรร้อยละ 45.05 ของประชากร และครัวเรือนอำเภอ การกระจายตัวของแรงงานนอกภาคเกษตรส่วนใหญ่เป็นโรงงานอุตสาหกรรม (ไพฑูรย์ คดีธรรม, น้อย ชินพาสานนท์และวันเพ็ญ ทองจุฬา. 2539 : 33) หากแบ่งตามสภาพการผลิตจะพบว่าการผลิตในจังหวัดนครนายกแบ่งเป็น 2 ภาคคือ

1.การผลิตภาคเกษตรกรรม

ประกอบไปด้วยกิจกรรม ปศุสัตว์ ประมงและป่าไม้ สาขาการผลิตที่ทำรายได้ให้มากที่สุดคือกสิกรรม โดยทำรายได้ให้จังหวัดปี 2529 = 492 ล้านบาท พืชเศรษฐกิจที่สำคัญได้แก่ข้าว ซึ่งปลูกได้ทุกอำเภอ อำเภอที่ปลูกข้าวมากที่สุดคืออำเภอองครักษ์ ซึ่งมีการทำนาปีละ 2 ครั้ง

การทำนาส่วนใหญ่ยังทำกันในรูปแบบเดิม เทคโนโลยีและวิชาการใหม่ๆ ยังมีน้อยเนื่องจากขาดเงินทุน

2.การผลิตนอกภาคเกษตรกรรม

เป็นการผลิตภาคอุตสาหกรรม ส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมการเกษตรที่ต้องอาศัยวัตถุดิบทางเกษตรเป็นหลัก มีจำนวนโรงงานทั้งจังหวัด 167 โรงงาน จำนวนคนงาน 2,625 คน กระจายอยู่ทุกอำเภอ มากที่สุดคืออำเภอเมือง อำเภอปากพลี จำนวนโรงงานที่มีมากที่สุดได้แก่ อุตสาหกรรมการเกษตร รองลงมาได้แก่อุตสาหกรรมบริการและอุตสาหกรรมก่อสร้าง อุตสาหกรรมเครื่องดื่มนับเป็นอุตสาหกรรมที่มีเงินลงทุนมากที่สุด เนื่องจากมีปัจจัยด้านการผลิตที่สำคัญ ทั้งด้านผลไม้และแหล่งน้ำสะอาด เป็นการผลิตน้ำผลไม้กระป๋อง (ไพฑูรย์ คดีธรรม, น้อย ชินพงสถานนท์ และวันเพ็ญ ทองจุฬา. 2539 : 40)

1.6 การคมนาคม

การคมนาคมขนส่งในจังหวัดนครนายกที่สำคัญที่สุดคือการคมนาคมและขนส่งทางรถยนต์ ซึ่งประกอบด้วยทางหลวงแผ่นดิน ทางหลวงจังหวัด ทางหลวงชนบทในเขตความรับผิดชอบของส่วนราชการต่างๆดังต่อไปนี้

1.ทางหลวงแผ่นดินเป็นทางหลวงอยู่ในความรับผิดชอบของกรมทางหลวงในจังหวัดนครนายกมีทางหลวงแผ่นดิน 2 สาย คือ

1.1 ทางหลวงหมายเลข 33 หรือถนนสุวรรณศร เป็นทางหลวงแผ่นดินสายรองประธานในจังหวัดนครนายกมีความยาวทั้งสิ้น 35 กิโลเมตร เป็นทางหลวงที่แยกจากทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 1 หรือถนนพหลโยธินประมาณกิโลเมตรที่ 94 บริเวณสี่แยกหินกอง อำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี ผ่านอำเภอบ้านนา อำเภอเมืองนครนายก อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

1.2 ทางหลวงหมายเลข 305 หรือถนนสายรังสิต – อองครักษ์ – นครนายก เป็นทางหลวงแผ่นดินสายรองประธาน ในจังหวัดนครนายกมีความยาวทั้งสิ้น 41 กิโลเมตร เป็นทางหลวงที่แยกจากถนนพหลโยธินประมาณกิโลเมตรที่ 31 ทางหลวงเส้นนี้วิ่งเลียบคลองรังสิตประยูรศักดิ์และคลอง 29 ผ่านอำเภอรังสิต อองครักษ์ อำเภอบ้านนา อำเภอเมืองนครนายก จังหวัดนครนายก

2. ทางหลวงจังหวัดเป็นทางหลวงอยู่ในความรับผิดชอบของกรมทางหลวงในจังหวัดนครนายกมีทางหลวงจังหวัดทั้งสิ้น 11 สาย รวมระยะทางทั้งสิ้น 204 กิโลเมตร

2.1 ทางหลวงหมายเลข 2099 หรือถนนระพีภัฏเป็นถนนที่แยกจากถนนมิตรภาพประมาณหลักกิโลเมตรที่ 166 มุ่งสู่อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่มีความยาวประมาณ 53 กิโลเมตร

2.2 ทางหลวงหมายเลข 3049 หรือถนนสายนครนายก - น้ำตกนางรองมีความยาวประมาณ 19 กิโลเมตร

2.3 ทางหลวงหมายเลข 3050 หรือถนนสายน้ำตกสาริกาที่มีความยาวประมาณ 3 กิโลเมตร

2.4 ทางหลวงหมายเลข 3051 หรือถนนสายบ้านนา - บางอ้อมีความยาวประมาณ 9 กิโลเมตร

2.5 ทางหลวงหมายเลข 3052 หรือถนนสายสุพรรณศรี - เขาชะโงกมีความยาวประมาณ 7 กิโลเมตร

2.6 ทางหลวงหมายเลข 3077 หรือถนนสายสุพรรณศรี - เขาเขียวมีความยาวประมาณ 41 กิโลเมตร

2.7 ทางหลวงหมายเลข 3182 หรือถนนสายเหวสุวัต - เขาเขียวมีความยาวประมาณ 13 กิโลเมตร

2.8 ทางหลวงหมายเลข 3222 หรือถนนสายบ้านนา - แก่งคอยมีความยาวประมาณ 26 กิโลเมตร

2.9 ทางหลวงหมายเลข 3239 หรือถนนสายสุพรรณศรี - ท่าด่านมีความยาวประมาณ 17 กิโลเมตร

2.10 ทางหลวงหมายเลข 3288 หรือถนนสายปากพลี - วังม่วงมีความยาวประมาณ 14 กิโลเมตร

2.11 ทางหลวงหมายเลข 3428 หรือถนนสายสุพรรณศรี - คลองไผ่มีความยาวประมาณ 2 กิโลเมตร

3. ทางหลวงชนบท เป็นทางหลวงที่อยู่นอกเหนือความรับผิดชอบของกรมทางหลวงซึ่งในจังหวัดนครนายกมีสวนราชการหลายแห่งรับผิดชอบอยู่ ทางหลวงชนบทในจังหวัดนครนายกมีระยะทางทั้งสิ้นประมาณ 357 กิโลเมตรซึ่งแบ่งออกตามความรับผิดชอบของส่วนราชการได้ดังนี้ (ไม่รวมระยะทางขององค์การบริหารส่วนจังหวัด)

3.1 ทางหลวงท้องถิ่นในโครงการทางหลวงท้องถิ่น กรมโยธาธิการ รวมทั้งสิ้น 8 สาย รวมระยะทางประมาณ 85 กิโลเมตร (พ.ศ.2529)

3.2 ทางหลวงชนบทที่ได้รับเพิ่มเติมจากการก่อสร้างโครงการชลประทานต่างๆในจังหวัดนครนายกมีระยะทางทั้งสิ้นประมาณ 266 กิโลเมตร (พ.ศ.2530)

3.3 ทางหลวงชนบทในความรับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนจังหวัดนครนายกมีจำนวนทั้งสิ้น 58 สาย (พ.ศ.2529)

3.4 ทางหลวงชนบทในความรับผิดชอบของสำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดนครนายกมีทั้งสิ้น 2 สาย รวมระยะทางประมาณ 6 กิโลเมตร (พ.ศ.2530)

สำหรับการคมนาคมขนส่งทางน้ำในจังหวัดนครนายกมีเพียงแม่น้ำนครนายก และคลองชลประทานบางสายเท่านั้นซึ่งใช้ติดต่อกันภายในจังหวัดเฉพาะในฤดูฝนเท่านั้น

2.ประชากรในจังหวัดนครนายก

2.1 เชื้อชาติ

2.2 การอพยพย้ายถิ่นของคนลาวในจังหวัดนครนายก

2.1 เชื้อชาติ

ประชากรในจังหวัดนครนายกประกอบไปด้วยคนหลายเชื้อชาติได้แก่ ไทย ลาว มอญ จีน อิสลาม โดยกระจายกันอยู่ทั้ง 4 อำเภอ คณะทำงานศึกษาประวัติศาสตร์เมืองนครนายก (2533 : 38) กล่าวถึงประชาชนในจังหวัดนครนายกที่มีหลายเชื้อชาติอยู่ในแต่ละพื้นที่ดังนี้

อำเภอเมืองนครนายกประชาชนครึ่งหนึ่งเป็นลาว โดยอยู่ห่างจากตัวเมืองประมาณ 2 กิโลเมตรไปทางตะวันออก ประชาชนที่เป็นคนลาวได้อพยพมาจากเวียงจันทน์ ส่วนอำเภอปากพลีส่วนใหญ่จะเป็นพวน มีการตั้งเป็นสมาคมพวนขึ้นรวมกันทั่วประเทศ อำเภอบ้านนา ประชาชนส่วนใหญ่เป็นคนภาคกลาง ส่วนอำเภอองครักษ์จะมีชาวมุสลิมปะปนอยู่มาก ในเขตที่ติดต่อกับจังหวัดปทุมธานีซึ่งชาวมุสลิมนี้ย้ายมาประมาณ 50 – 60 ปีมาแล้ว

จากการศึกษาเอกสารและข้อมูลจากการสัมภาษณ์คนในพื้นที่จึงพอจะประมวลข้อมูลเกี่ยวกับเชื้อชาติและการตั้งถิ่นฐานของคนที่มาอยู่ในจังหวัดนครนายกดังนี้

คนไทย คนไทยในนครนายกเป็นคนไทยภาคกลางคือเป็นคนในพื้นที่ที่มีได้อพยพย้ายถิ่นมาจากที่ใด ศรศักร ชูสวัสดิ์ (2539 : 62) กล่าวถึงคนไทยในพื้นที่จังหวัดนครนายกความว่า

คนไทยในนครนายกนั้นส่วนใหญ่น่าจะเป็นไพร่หลวงสังกัดกองช้างเนื่องจากมีกองช้างอยู่ที่นครนายกมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว โดยทำหน้าที่จับและคล้องช้างต่างๆ มาถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พบว่ามีการเรียกไพร่ที่ขึ้นสังกัดกองช้างเช่นเดียวกับที่ขึ้นสังกัดกองไร่นา กองกระบือ กองโคว่า “คนนอก” และไพร่หลวงบางส่วนคงสังกัดกรมล้อมพระราชวัง ดังปรากฏมีหลักฐานอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 3

จากข้อมูลของคณะทำงานศึกษาประวัติศาสตร์เมืองนครนายกกล่าวถึงคนในจังหวัดนครนายกที่เป็นคนไทยว่า ที่อำเภอบ้านนาประชาชนส่วนใหญ่จะเป็นคนไทยภาคกลาง (คณะทำงานศึกษาประวัติศาสตร์เมืองนครนายก. 2533 : 38) ซึ่งสอดคล้องกับการสัมภาษณ์ชาวบ้าน

ในขณะที่ผู้วิจัยออกไปทำงานภาคสนามที่อำเภอบ้านนาคือนายประดิษฐ์ เจริญวัฒน์ ราษฎร ตำบลป่าชะ อำเภอบ้านนา และนางศรีบุญ คุ่มบุญ ราษฎรตำบลบ้านนา อำเภอบ้านนาที่กล่าวถึง คนไทยในพื้นที่อำเภอบ้านนาว่าเป็นคนไทยพื้นที่ตั้งแต่บรรพบุรุษ ทำมาหากินด้วยการทำนาในพื้นที่นี้มานานมีประเพณีและวัฒนธรรมในท้องถิ่นร่วมกันไม่ว่าจะเป็นตำบลใดก็ตาม (ประดิษฐ์ เจริญวัฒน์และศรีบุญ คุ่มบุญ.สัมภาษณ์ .2543)

คนลาว คนลาวในจังหวัดนครนายกเป็นกลุ่มชนที่มีมาแต่ครั้งกรุงธนบุรีและสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 มีการอพยพเคลื่อนย้ายมาตั้งถิ่นฐานสาเหตุจากการถูกกวาดต้อนมาจากประเทศลาวในปัจจุบัน ชาวลาวที่อพยพเข้ามามีทั้งชาวลาวเวียงจันทน์และลาวพวนซึ่งถูกเกณฑ์เข้ามาตั้งรกรากในจังหวัดนครนายกเป็นส่วนใหญ่ ในเขตอำเภอเมืองจะมีชาวลาวเวียงจันทน์กระจายอยู่ ส่วนชาวลาวพวนจะอยู่รวมกันเป็นชุมชนลาวพวนที่อำเภอปากพลีนับถือศาสนาพุทธ (คณะทำงานศึกษาประวัติศาสตร์เมืองนครนายก. 2533 : 38) มีการนำประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิมมาปฏิบัติสืบต่อกันจนทุกวันนี้

คนไทยมุสลิม เป็นกลุ่มชนที่ถูกกวาดต้อนมาจากเมืองปัตตานีสมาัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกรัชาลที่ 1 หลังจากศึกเมืองถลางในพ.ศ.2328 ในปี 2329 เมืองปัตตานีถูกยึดและถูกกวาดต้อนผู้คนจำนวนมากไปไว้ยังที่ต่างๆ ส่วนใหญ่ให้ไปอยู่ที่ซานกรุงเทพฯ เช่น สีแยกบ้านแขก ทุ่งครุ บางคอแหลม มหานคร พระโขนง คลองตัน มีนบุรี หนองจอก และที่หัวเมืองอื่นๆได้แก่นครนายก ฉะเชิงเทรา เพชรบุรี อุษยา นนทบุรี (วิชิต สาตประม.2521:51 – 52)

คนจีน คนจีนในจังหวัดนครนายกเป็นกลุ่มชนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในสมัยธนบุรีจากการศึกษาของศรัศรี ชูสวัสดิ์ (2539 : 65 – 66) กล่าวถึงคนจีนในนครนายกความว่า

คนจีนในจังหวัดนครนายกเป็นคนจีนอพยพที่น่าจะเข้ามาสมัยธนบุรีเป็นต้นมา เป็นระยะที่คนจีนกลุ่มภาษาแต้จิ๋วจำนวนมากอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานแถบอ่าวไทยฝั่งตะวันออกได้แก่ ตรวด จันทบุรี บางปาสร้อย แปรริ้ว ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ได้พัฒนาเป็นแหล่งอุตสาหกรรมน้ำตาลเพื่อส่งออก นับแต่รัชกาลที่2เป็นต้นมา ก็น่าจะมีการกระจายตัวของคนจีนเข้ามาประกอบอาชีพปลูกอ้อยทำน้ำตาลในแถบนครนายก และพบหลักฐานในต้นรัชกาลที่ 2 เปิดให้มีการประมูลจัดเก็บอากรป้อนเบี้ย ซึ่งมักตั้งอยู่ในเขตที่มีคนจีนอาศัยอยู่มากนั้น ปรากฏภูมิเงินประมูลที่นครนายก แต่มีเป็นจำนวนน้อย ซึ่งน่าจะเป็นข้อสังเกตว่าที่นครนายกมีคนจีน แต่มีจำนวนน้อยกว่าเมื่อเทียบกับเมืองในกลุ่มเดียวกัน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2540 : 45 - 46) กล่าวถึงคนจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคกลางความว่า

ชาวจีนที่เข้ามาตั้งรกรากในท้องถิ่นภาคกลางในฐานะเจ้าภาษีผู้ได้รับสิทธิผูกขาดจากรัฐในการทำการค้าบางประเภท เช่น สุรา ผืน บ่อนการพนันหรือเก็บภาษีผ่านด่านของผลผลิตประเภทผักและผลไม้หรือพายเรือขึ้นล่องตามลำน้ำค้าขายของชำ แต่หลังจากการผลิตข้าวเพื่อการค้าเฟื่องฟูขึ้น ชาวจีนจะเริ่มตั้งถิ่นฐานตั้งแพหรือร้านค้าที่ชุมทางเรือแวะซื้อข้าวตามลำน้ำเจ้าพระยา ชาวจีนที่ลี้ภัยเข้ามาในช่วงศตวรรษที่ 19 มาเป็นแรงงานกุลีกิฬายามเปลี่ยนฐานะมาเป็นพ่อค้า แต่ก็ต้องเข้าไปตั้งหลักแหล่งค้าขายลึกไปจากลำน้ำใหญ่คือตามคลองหรือหมู่บ้านใหญ่ กระจายตัวออกจากที่เดิมอยู่รอบกรุงเทพฯ ไปอยู่เป็นแหล่งๆ ในภาคกลางตามลำน้ำเจ้าพระยา ป่าสัก ท่าจีน และบางปะกง

ข้อมูลดังกล่าวสอดคล้องกับการสัมภาษณ์พระครูวิริยานุโยค เจ้าอาวาสวัดฝั่งคลองตำบลเกาะหวาย อำเภอปากพลี กล่าวถึงคนจีนในนครนายกว่าเป็นคนจีนอพยพเข้ามาทำการค้าขายโดยทางเรือ เป็นตัวกลางในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกรุงเทพฯ กับหมู่บ้านในชนบทและแต่งงานกับคนไทย มีความขยันขันแข็ง สามารถสร้างเนื้อสร้างตัวได้จึงตั้งรกรากอยู่ในจังหวัดนครนายก (พระครูวิริยานุโยค. สัมภาษณ์. 2543)

คนลาวจากภาคอีสาน ผู้คนที่อพยพเข้ามาในจังหวัดนครนายกนอกจากชาวลาวเวียงและลาวพวนที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาตั้งแต่ครั้งสมัยธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้ว ยังมีคนอีกกลุ่มหนึ่งคือชาวลาวอีสานที่อพยพเข้ามาหาที่ทำกิน บ้างก็ตั้งรกรากอยู่ปะปนกับลาวพวนและลาวเวียง เนื่องจากมีพื้นฐานทางภาษา วัฒนธรรม ชีวิตความเป็นอยู่ อีกทั้งประกอบอาชีพทำนาเหมือนกัน จึงอยู่ร่วมกันได้โดยกลมกลืนและสันติ ชาวลาวทางภาคอีสานที่เข้ามาเป็นแรงงานเกษตรกรรมนี้ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2540 : 40) กล่าวถึงคนกลุ่มนี้ว่า “ชาวนารับจ้างอีกกลุ่มหนึ่งคือแรงงานรับจ้างจากภาคอีสาน แรกเริ่มมาชั่วคราวแต่แล้วบางรายตั้งรกรากในภาคกลางเลย โดยเฉพาะในแถบนครนายกและฉะเชิงเทรา พวกนี้ไม่มีที่ดินเหมือนกัน มาตัวเปล่าถือเคียวติดตัวมาเล่มเดียว รับจ้างเกี่ยวข้าวเรื่อยมา”

จากข้อมูลดังกล่าวมีความสอดคล้องกับข้อมูลที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ชาวบ้านในกลุ่มที่เป็นลาวในหลายพื้นที่ เช่น นายสังวิน จันทรพรหมา อายุ 59 ปี ตำบลสาริกา อำเภอเมือง เป็นช่างจักสาน กล่าวถึงบรรพบุรุษว่ามาจากทางภาคอีสานคือจังหวัดสกลนคร แล้วมายึดอาชีพทำนาที่นครนายก นายไหล กรงเพชร อายุ 64 ปี ตำบลโคกกรวด อำเภอปากพลี มีอาชีพทำไม้กวาด กล่าวถึงพื้นเพว่าบรรพบุรุษมาจากภาคอีสาน จังหวัดศรีสะเกษ คนลาวจากทางภาคอีสานในปัจจุบันก็จะกระจัดกระจายอยู่ในหลายพื้นที่ของอำเภอเมือง เช่น ตำบลบ้านใหญ่ หลายหมู่บ้าน (ไหล กรงเพชร. สัมภาษณ์. 2543)

2.2 การอพยพย้ายถิ่นของคนลาวในจังหวัดนครนายก

คนลาวในจังหวัดนครนายกกล่าวกันว่าเป็นกลุ่มชนที่อพยพมาจากประเทศลาวในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยรัชกาลที่ 3

ในสมัยกรุงธนบุรีมีการย้ายถิ่นของชาวลาวเวียงจันทน์เข้ามาอยู่ในประเทศไทยเนื่องจากในสมัยนั้นหัวเมืองลาวมีความไม่สงบเกิดขึ้นจากการแทรกแซงจากภายนอก คือกรุงธนบุรีกับพม่าได้แข่งขันกันเพื่อช่วงชิงหัวเมืองลาว ความไม่สงบแตกแยกกันเองของหัวเมืองลาวกันเอง ทำให้กรุงธนบุรีสามารถมีอำนาจเหนือบริเวณหัวเมืองลาวทั้งหมด โดยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดฯให้เจ้าพระยามหาภักดีศรีศักดิ์กับเจ้าพระยาสุรสีห์คุมกำลังไปตีเมืองเวียงจันทน์ปลายปี 2321 กองทัพกรุงธนบุรีสามารถยึดเวียงจันทน์ได้สำเร็จเมื่อวันแรม 3 ค่ำ เดือน 10 พ.ศ.2322 (มหาสิลา วีระวงส์ 2535 : 154)

เมื่อตีได้เมืองเวียงจันทน์และหัวเมืองขึ้นทั้งปวงมาเป็นของไทย เจ้าพระยามหาภักดีศรีศักดิ์ทรงอัญเชิญพระแก้วมรกต พระบาง และกวาดต้อนผู้คนชาวเมืองเวียงจันทน์ลงมาเป็นอันมากให้พวกชาวเวียงจันทน์มาตั้งภูมิลำเนาอยู่ตามหัวเมืองขึ้นในที่ถูกพม่ากวาดต้อนเอาราชฎาไปเสียจนร้างอยู่คือเมืองลพบุรี เมืองสระบุรี เมืองนครนายกและเมืองฉะเชิงเทรา เป็นต้น (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. 2504: 245)

บังอร ปิยะพันธุ์ (2541 : 25 – 27) กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการกวาดต้อนชาวลาวเข้ามาสมัยกรุงธนบุรี ประการแรกเป็นการตัดกำลังเมืองเวียงจันทน์ให้อ่อนแอลง โดยให้ทำลายเสบียงอาหาร เรือกสวนไร่นาและกวาดต้อนผู้คนชาวเวียงจันทน์มาหลายหมื่นคนเป็นการป้องกันไม่ให้เจ้าสิริบุญสาร เจ้าเมืองเวียงจันทน์ที่กำลังลี้ภัยอยู่ในประเทศเวียดนามกลับมายึดเวียงจันทน์เป็นที่ยึดมั่น และอีกประการหนึ่งคือในขณะนั้นประเทศไทยมีศึกสงคราม มีพลเมืองเสียชีวิตเพราะศึกสงครามไปมากมาย บางส่วนเสียชีวิตเพราะอดอาหารจึงต้องการพลเมืองมาทดแทนส่วนที่เสียชีวิตไป การกวาดต้อนชาวลาวเข้ามาจะเป็นประโยชน์ในด้านการป้องกันเมือง การเกณฑ์ทหารไปราชการสงคราม และเป็นแรงงานที่สำคัญในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรคือการทำไร่ไถนา

การอพยพของชาวลาวในระยะต่อมาคือรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 ในปีพ.ศ.2369 เกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ เจ้าอนุวงศ์มีความขัดเคืองต่อราชสำนักกรุงเทพฯที่ทูลขอพระบรมราชานุญาตเพื่อจะอพยพครอบครัวลาวที่ถูกกวาดต้อนมาตั้งแต่ปี 2321 กลับไปเวียงจันทน์ แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิเสธคำขอของเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ ซึ่งทำให้เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ผิดหวังจึงคิดหาทางแก้แค้น (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2538 : 10) เมื่อเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ก่อกบฏขึ้น ทางกรุงเทพฯส่งกองทัพไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ 4 กองทัพในปีพ.ศ.2369 กรมพระราชวังบวรฯเป็นแม่ทัพหลวงสามารถตีเมืองเวียงจันทน์และหัวเมืองในรายทางที่เข้ากับเวียงจันทน์ได้ เจ้าอนุวงศ์ได้หนีแตกพ่ายไปและหนีไปอยู่เวียดนาม

จากการปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ได้สำเร็จคือการย้ายถิ่นฐานของชนชาวลาว โดยการถูกกวาดต้อนเข้ามาแล้วส่งไปอยู่ตามหัวเมืองชั้นใน มีทั้งครัวลาวเวียงจันทน์ ลาวพวน ลาวภูกระรัง และชาวลาวจากหัวเมืองอื่นๆ ชาวลาวจำนวนมากถูกส่งไปอยู่ตามหัวเมืองชั้นในที่อยู่ในการควบคุมของสมุหนายกได้แก่ สระบุรี สุพรรณบุรี นครชัยศรี อารยิก คลองท่อ อ่างทอง ลพบุรี พรหมบุรี สิงห์บุรี อินทบุรี เมืองนครนายก ฉะเชิงเทรา กาญจนบุรีและไทรโยค เป็นต้น ซึ่งมีสมุหนายกเป็นผู้ควบคุมดูแล (บังอร ปิยะพันธุ์, 2541 : 82)

ด้วยเหตุนี้ชาวลาวเมืองเวียงจันทน์และหัวเมืองลาวใกล้เคียงที่ถูกกวาดต้อนส่งมาหลายครั้งตั้งเป็นชุมชนชาวลาวที่ใหญ่ขึ้นเพื่อประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจ

ในปีพ.ศ.2371 เจ้าพระยาราชสุภาวดีขึ้นไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ที่กลับจากเวียดนามและยึดเวียงจันทน์ไว้ เมื่อยึดเวียงจันทน์กลับมาจากเจ้าอนุวงศ์ได้แล้วจึงกวาดต้อนครัวลาวเวียงจันทน์ลงมากรุงเทพฯ อีกครั้งในเดือน 12

หลังจากปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์และหัวเมืองต่างๆ แล้ว เมืองพวนได้เป็นปัญหาและชนวนสงครามระหว่างไทยกับเวียดนาม เนื่องจากดินแดนเหล่านี้อยู่ใกล้เวียดนามจึงถือโอกาสครอบครองขณะที่ไทยทำสงครามปราบเจ้าอนุวงศ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้กองทัพไทยนำโดยพระราชวรินทร์ยกทัพไปตีเมืองพวน กองทัพไทยได้ชัยชนะ ชาวพวนจึงถูกกวาดต้อนมากรุงเทพฯ โดยโปรดให้รวบรวมชาวเมืองพวนลงมามากที่สุดแล้วจัดส่งไปตั้งหลักแหล่งที่กรุงเทพฯ ฉะเชิงเทรา ซึ่งน่าจะรวมถึงนครนายกด้วย โดยพบหลักฐานจากจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ความว่า “บัญชีเรื่องจำนวนครัวครัวซึ่งมาแต่เมืองหลวงพระบาง จ.ศ.1192 (พ.ศ.2373) แสดงว่ามีครัวลาวรวมทั้งพระสงฆ์ สามเณรอพยพมาจากหลวงพระบางมาอยู่ที่นครนายกด้วย” (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3, 2530 : 74)

ชาวลาวที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในประเทศไทยทั้งโดยถูกกวาดต้อนและอพยพเข้ามาอยู่หัวเมืองชั้นใน ซึ่งนครนายกก็เป็นหัวเมืองชั้นในในสมัยนั้น โดยมีจุดประสงค์ให้อยู่ร่วมกันตามเชื้อชาติเดียวกัน คำนึงถึงความสะดวกในการควบคุมดูแลและคำนึงด้านจิตใจความรู้สึกของชาวลาวที่รักหมู่คณะมิให้พลัดพรากจากกัน โดยให้อยู่ตามเมืองที่มีชาวลาวเข้าไปอยู่ก่อนแล้วหาภูมิประเทศเหมือนบ้านเมืองเดิมเป็นการเพิ่มพูนกำลังคนในการป้องกันเมืองจากข้าศึก การเกณฑ์ไปราชการทัพศึกและเสริมความมั่นคงทางเศรษฐกิจ เพิ่มผลผลิตทางการเกษตรทำส่งให้รัฐเพื่อเป็นเสบียงสำหรับพระนครและส่งไปขายต่างประเทศ (บังอร ปิยะพันธุ์, 2541 : 80)

ดังจะเห็นได้จากประวัติศาสตร์การอพยพและการถูกกวาดต้อนของชาวลาวในสมัยกรุงธนบุรีและอีกหลายครั้งในสมัยรัชกาลที่ 3 นครนายกจึงเป็นพื้นที่ที่มีประชาชนชาวลาวอพยพจากเมืองเวียงจันทน์และเมืองพวนเข้ามาตั้งรกรากอยู่

คณะทำงานศึกษาประวัติศาสตร์เมืองนครนายก (2533 : 38) กล่าวถึงชาวลาวที่อพยพเข้ามาส่วนใหญ่อยู่ที่อำเภอกาฬสินธุ์เป็นลาวพวน ซึ่งมีความสอดคล้องกับข้อมูลของแซมโพธิ์สำเจียก. (2537 : 16) ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์และเรื่องราวของลาวพวนกล่าวถึงชาวพวนที่

เข้ามาตั้งถิ่นฐานในจังหวัดนครนายกจะมาอยู่รวมกันเป็นจำนวนมากที่อำเภอปากพลีในหลายๆพื้นที่ความว่า

ชาวไทยพวนอำเภอปากพลีมีทั้งที่อพยพมาจากแขวงเมืองเชียงขวาง เมืองพวนและเขตเมืองจำปาสัก หมู่บ้านที่มีชาวไทยพวนอยู่เป็นกลุ่มใหญ่และจำนวนหมู่มากได้แก่ บ้านท่าแดง บ้านหนองแสง บ้านคลองคล้า บ้านเกาะกา บ้านฝั่งคลอง บ้านคลองตะเคียน บ้านชุมข้าว บ้านหัวสิง บ้านใหม่ บ้านแหมโค้ง บ้านสะแกชิง บ้านโพธิ์ศรี บ้านกลางโสภา บ้านโพธิ์ยวง บ้านเกาะหวาย บ้านโคกกรวด

จากการอพยพเข้ามาตั้งรกรากอยู่ในพื้นที่ต่างๆของจังหวัดนครนายกของชาวลาวในครั้งอดีตที่ต้องอยู่รวมกันและกระจัดกระจายอยู่ตามหมู่บ้านในบางอำเภอ เราจะพบว่าชีวิตความเป็นอยู่มีความผสมกลมกลืนไปกับชาวไทยพื้นที่ มีการทำบุญในประเพณีต่างๆรวมกันกับคนไทย และชาวลาวเองก็ยังคงรักษาประเพณีดั้งเดิมที่บรรพบุรุษของตนได้กระทำกันเป็นวิถีชีวิตดั้งเดิมแต่ครั้งที่อยู่ประเทศลาว จึงยังคงมีการสืบทอดประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ เช่น การทำบุญข้าวจี งานทำบุญบ้านกลาง การแห่บั้งไฟเป็นต้น

3. วัฒนธรรมและประเพณี

ความหลากหลายของกลุ่มชนในจังหวัดนครนายกที่มีทั้งชาวไทย จีน มอญ ลาว อิสลาม อีกทั้งศาสนาที่นับถือก็จะมีหลายศาสนา คือ ศาสนาพุทธ คริสต์ อิสลาม การมีศาสนาก็จะต้องมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับชีวิตความเป็นอยู่คล้ายคลึงกันทุกศาสนา คือพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด การแต่งงาน การตาย ฯลฯ พิธีกรรมส่วนใหญ่กลุ่มชนแต่ละกลุ่มก็ยังมียึดถือปฏิบัติสืบทอดจากบรรพบุรุษ มีคล้ายคลึงกันในแต่ละกลุ่มแต่ก็อาจมีกระบวนการและขั้นตอนที่แตกต่างกันไปบ้าง

ในด้านวัฒนธรรมและประเพณีของจังหวัดนครนายก กล่าวได้ว่าไม่มีรูปแบบที่ชัดเจนดังเช่นจังหวัดที่อยู่ทางภาคอีสานหรือภาคเหนือที่จะมีรูปแบบวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ จังหวัดนครนายกจึงมีลักษณะทั่วไปแบบหลายๆจังหวัดในพื้นที่ภาคกลาง แม้ว่าประชากรส่วนหนึ่งจะเป็นคนไทยเชื้อสายพวนและลาวแต่ก็ไม่ได้มีลักษณะที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัด แต่เนื่องจากประชากรในจังหวัดนครนายกส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรกรรมทำนา รูปแบบประเพณีที่ยังสืบทอดกันมาได้อีกเนื่อง นั่นคือประเพณีและพิธีกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพทำนา จากการสำรวจประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตในแนวเกษตรกรรมมีการสำรวจพบถึง 73 ประเพณีในรอบปี (จังหวัดนครนายก. 2542 : 237 ; อ้างอิงจากปริศนา สารานุกรม. 2539) บางประเพณีก็ยึดถือปฏิบัติกันในเฉพาะกลุ่มชนและในปัจจุบันยังคงปฏิบัติกันอยู่ ซึ่งประเพณีที่สังคมเกษตรกรรมในจังหวัดนครนายกยังคงมีอยู่มีดังนี้

เดือนอ้าย	ประเพณีเกี่ยวกับการเกี่ยวข้าวคือการลงแขกเกี่ยวข้าว
เดือนยี่	ประเพณีเกี่ยวกับการทำนา การลงแขกนวดข้าว ทำบุญลาน ก่อพระทรายข้าวเปลือก
เดือนสาม	สู่วัณข้าว สู่วัณควาย สู่วัณเกวียน ประเพณีกำฟ้า บุญข้าวจีและบุญข้าวเกรียบ (ชาวพวน) วันมาฆะบูชา
เดือนสี่	ประเพณีวันสงกรานต์ พิธีสูตรเสื้อสูตรผ้า (ชาวพวน) ตรุษไทย (ชาวพุทฺธ) พิธีแห่ดอกไม้และไหว้ผีมอญ (ชาวมอญ)
เดือนห้า	พิธีบุญกลางบ้าน ก่อพระทรายและขนทรายเข้าวัด
เดือนหก	วิสาขบูชา (ชาวพุทฺธ) เลี้ยงตาเจ้าบ้าน (มอญ) สลากภัติ เลี้ยงตาชะบุญบังไฟ
เดือนเจ็ด	แรกนาขวัญ บายศรีพระ (ชาวพวน)
เดือนแปด	เข้าพรรษา วันอาสาฬหบูชา
เดือนเก้า	ทำบุญห่อข้าวและสารทพวน (ของชาวพวน) ข้าวประดับดิน (ลาวเวียง) ไหว้แม่บันได
เดือนสิบ	สารทไทย (ชาวพุทฺธ) สารทลาว
เดือนสิบเอ็ด	ออกพรรษา ทำขวัญข้าว (ช่วงข้าวตั้งท้อง) กวนข้าวสำปี แห่ข้าวพันก้อน ทอดกฐิน บุญข้าวหลาม
เดือนสิบสอง	ลอยกระทง เทศน์มหาชาติ ทานข้าวเฒ่า

ประเพณีทั้ง 12 เดือนนี้เราจะเห็นได้ว่ามีทั้งประเพณีที่เป็นประเพณีอันเป็นวันสำคัญทางพุทธศาสนาโดยเป็นการปฏิบัติเพื่อระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยอันได้แก่ วันวิสาขบูชา วันมาฆะบูชา วันอาสาฬหบูชา ฯลฯ และวันที่เป็นประเพณีสำคัญของไทยได้แก่ วันสงกรานต์ วันสารท วันลอยกระทง ฯลฯ นอกจากนี้เป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตประจำวันและการทำเกษตรกรรมคือ การทำนาของผู้ที่ประกอบอาชีพทำนาทั่วๆไปซึ่งมีความคล้ายคลึงกันหลายพื้นที่ เช่น ประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าว ประเพณีสู่วัณข้าว ประเพณีแรกนา ส่วนประเพณีที่เป็นเฉพาะกลุ่มชนดังเช่นลาวพวนจะมีประเพณีบุญข้าวจี บุญข้าวเกรียบ บุญข้าวหลาม บุญข้าวห่อ สารทพวน

ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของการทำนาของผู้ที่ประกอบอาชีพทำนาทั่วๆไปซึ่งมีความคล้ายคลึงกันหลายพื้นที่ เนื่องจากความเชื่อถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งที่เป็นธรรมชาติเทพเจ้า เทวดา ภูตผี เป็นสิ่งที่คู่กันมากับสังคมตั้งแต่ยุคโบราณมา โดยเชื่อว่าสิ่งนั้นจะช่วยปกป้องรักษา คุ้มครองและให้ผลดีแก่ผู้นับถือกราบไหว้บูชา โดยเฉพาะผลทางด้านจิตใจซึ่งผู้เป็นชาวนาฝากชีวิตไว้กับดินและน้ำ ถ้าฝนไม่ตกลงมาให้ความชุ่มฉ่ำแล้วฤดูกาลปลูกข้าวก็จะยังไม่เกิดขึ้น

การที่ที่นาอยู่ห่างไกลจากแหล่งน้ำหรือเขตชลประทานที่เข้าไปไม่ถึง สภาพอากาศ แปรปรวน ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ฝนนาแห้งแล้งก็ต้องหันมาพึ่งพาเทวดาฟ้าดินสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งหลาย ทำให้เกิดมีพิธีกรรมและงานบุญปฏิบัติสืบต่อกันมา ซึ่งแยกออกเป็น 3 ระยะคือระยะ ไถหว่าน ระยะตุล และระยะเก็บเกี่ยว (สัมลักษณ์ เจริญพจน์, สมชาย ณ นครพนมและอนงค์ หนูแป้น. 2537 : 31 – 32)

ระยะที่ 1 ระยะไถหว่าน รวมระยะเวลาตั้งแต่การเตรียมที่นา การไถ ดำนา หว่านข้าว ประเพณีที่สำคัญคือ

แรกนาขวัญ เป็นการปฏิบัติพิธีเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่การทำนา เพื่อให้ได้ผลผลิต มาก เฉพาะเดือน 7 ถึงเดือน 9 ชาวนาจะมีพิธีแรกนาไถในแปลงนาของตน ในวันมงคลตามที่แต่ละท้องถิ่นเชื่อถือ เพื่อทำพิธีที่คล้ายคลึงกันในแต่ละท้องถิ่น (จังหวัดนครนายก. 2542 : 244 ; อ้างอิงจากปริศนา สารานุกรม : 2539) เช่น ในหมู่บ้านบ้านไร่ ตำบลศรีนาวา จะทำง่าย ๆ โดยนำควายมาไถนาครบ 3 รอบ แล้วไถตัดขวางนาไปจนถึงอีกด้านหนึ่ง ในหมู่บ้านท่าด่าน ตำบลหินตั้ง จะต้องทำขวัญนาในวันอาทิตย์หรือวันพุธเพื่อให้เกิดผลสมบูรณ์ดี ในท้องถิ่นอื่นๆ จะแรกนา โดยให้ตรงกับวันจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ โดยใช้จอบขุดพอบเป็นพิธี 2 – 3 ครั้งเพื่อเอาฤกษ์ และพุดแต่สิ่งที่ดีงามที่เป็นมงคลให้การทำนาประสบผลดีโดยไม่มีพิธีอื่นประกอบ ส่วนชาวลาวจะ ทำพิธีบูชาผีนาที่เรียกว่ามีตาแฮก ซึ่งจะเป็นนาเสี่ยงทายขนาดเล็ก ทำไว้ตามหัวคันนา โดยจะปักดำที่นาตาแฮกก่อนการปักดำนาทั้งหมด เชื่อว่าหากได้ทำนาตาแฮกแล้วข้าวทั้งหมดจะออก งามได้ผลดี

พิธีบุญบังไฟ ประชาชนจะทำพิธีนี้เพื่อขอฝนจากเทวดาคือพระยาแถน พิธีนี้เป็นของ ชาวลาวซึ่งประกอบพิธีกันที่วันเช้านางบวช ตำบลสาริกา อำเภอเมือง และพื้นที่วัดหนองแสง วัดฝั่งคลอง อำเภอปากพลี โดยมีการทำบังไฟไว้ล่วงหน้า เมื่อถึงวันนัดหมายขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ในตอนเช้ามีการทำบุญ ต่อจากนั้นจึงเป็นการแห่บังไฟ ชาวบ้านจะแต่งตัวสวยงาม พิธีนี้เป็นการสร้างความรักความสามัคคีให้เกิดกับหมู่คณะอีกด้วย

ระยะที่ 2 ระยะตุลดันข้าวให้เจริญเติบโต ช่วงนี้เกิดขึ้นหลังจากฤดูกาลที่ต้อง เหน็ดเหนื่อยกับการไถหว่านปักดำข้าวในนาจนเมื่อยล้าทั้งคนและวัวควายแล้วก็จะช่วงเวลา ที่ได้พักผ่อน ชาวลาวในภาคอีสานจะทำการไหว้ผีปู่ตา เป็นการนำมะพร้าวเท่าที่จำนวนวัวควาย ที่ตนมีมาถวายไว้ที่ศาลปู่ตาเพื่อขอให้ผีช่วยคุ้มครองสัตว์เลี้ยง

พิธีบุญข้าวประดับดิน ในช่วงระยะเวลาเดือน 9 และเดือน 10 จะมีพิธีนี้เพื่อเป็นการ ทำให้เกิดสิริมงคลแก่หมู่บ้านและพืชผลด้วยการทำบุญให้ทานญาติหรือผีเปรตที่มาขอส่วนบุญ

เยาวันช เวศร์ภาคา (2541 : 61) กล่าวถึงพิธีบุญข้าวประดับดินความว่า

บุญข้าวประดับดินตรงกับวันแรม 14 ค่ำเดือน 9 เป็นช่วงกลางฤดูฝนต้นข้าวเพิ่งปักดำกำลังเขียวแตกกอ การทำบุญห่อข้าวประดับดินเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าห่อข้าวน้อย หรือบุญข้าวคับดีน มหาสิดา วีระวงศ์ ปราชญ์คนสำคัญของลาวกล่าวว่าคือการเอาต้นกล้าหรือต้นข้าวดำใส่ในไร่คือการเอาต้นข้าวประดับดิน สำเร็จแล้วก็มีควมเบิกบานใจจึงพากันฉลองม่วนซื่น บางท่านว่าบุญข้าวประดับดินเป็นพิธีแทนคุณแผ่นดินที่มนุษย์ได้อาศัยอยู่และทำกิน ยังเป็นพิธีฉลองต้นข้าวหรือความสำเร็จในการทำนา วัตถุประสงค์ของพิธีกรรมคือการทำบุญเพื่อเลี้ยงผีบรรพบุรุษและผีไร้ญาติ นอกจากนั้นยังเป็นการฉลองดำนาเสร็จขอให้มีความอุดมสมบูรณ์

พิธีทำขวัญข้าว หลังจากออกพรรษาในเดือน 11 ข้าวจะเริ่มตั้งท้อง ก็จะมีพิธีรับขวัญแม่โพสพและสู่ขวัญข้าว โดยการเตรียมอาหารคาวหวานไปทำพิธีในนา เป็นการเอาใจแม่โพสพก็จะจัดให้มีเครื่องหอม กระเจ๊ก หวี ให้แม่โพสพได้เสริมสวย บ้างก็มีผ้าสไบแพรปกคลุมเครื่อง เช่นไหวให้แม่โพสพแต่งตัว การทำเช่นนี้เป็นการทำให้มั่นใจได้ว่าผลผลิตข้าวในนาจะให้ผลเต็มที่ (สมลักษณ์ เจริญพจน์, สมชาย ณ นครพนม และอนงค์ หนูแป้น. 2537: 32)

จากการสัมภาษณ์นางสง สวัสดิ์ ชาวบ้านตำบลปากพลี อำเภอปากพลี กล่าวถึงการทำขวัญข้าวมาจากการเชื่อว่าเป็นการบูชาแม่โพสพเพื่อเรียกขวัญข้าวที่ตกหล่นตามท้องนาขึ้นสู่ยุงฉางและในปีต่อไปจะได้ผลผลิตมาก ปราศจากศัตรูพืชและสัตว์มาทำลาย การทำพิธีต้องเตรียมเครื่องเรียกขวัญโดยเชื่อว่าเมื่อข้าวออกรวงกำลังตั้งท้อง แม่โพสพก็คงอยากกินอาหารจึงต้องนำส้มสุกลูกไม้ หมากพลู กล้วย ใส่ชะลอมไปปักกับไม้ในที่นาของตนแล้วนั่งลงไหว้อัญเชิญแม่โพสพหลังจากนั้นจึงลุกขึ้นเรียกขวัญข้าวพูดตั้งแต่คำดั้งเดิมมีมงคลว่า “ขวัญเอ๋ย แม่โพศรีศรี แม่โพสพ แม่พดารา แม่จันทร์เทวี แม่ศรีสุตา ขวัญแม่มาอยู่ในไร่นา ขวัญเอ๋ยเรียกมา อยู่ที่ไหน ดันไร่ปลายนา มากันให้หมด” (สง สวัสดิ์, สัมภาษณ์. 2543) เมื่อเรียกแล้วให้อยู่ในเขตนาของตนจึงคอนกระบุงกลับบ้านทำพิธีสู่ขวัญข้าวในยุ้งข้าว จุฑรูปเทียน หมอขวัญเริ่มทำพิธีสู่ขวัญข้าวเสร็จแล้วจึงนำอาหารไปรับประทานได้ และปิดยุ้งข้าวไว้ 3 วันจึงนำไปกินหรือขายต่อได้

ระยะที่ 3 ระยะการเก็บเกี่ยว ช่วงนี้ชาวนาต้องเหนื่อยแรงอีกครั้งหนึ่งเมื่อถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยว จะมีพิธีสำคัญเช่น

ประเพณีการลงแขกเกี่ยวข้าว การลงแขกเกี่ยวข้าวของจังหวัดนครนายกเริ่มเกี่ยวข้าวเบาดั้งแต่เดือน 12 ส่วนข้าวหนักจะเริ่มเกี่ยวตั้งแต่ปลายเดือนอ้ายจนถึงเดือนยี่ การเก็บเกี่ยวนี้มีการเชิญแขกคือเพื่อนบ้านมาเกี่ยวข้าวเรียกว่าลงแขกเกี่ยวข้าว ชาวพวนเรียกเข้าหา มีการเตรียมอาหารไว้เลี้ยงแขกที่มาช่วย

ประเพณีทำบุญลาน ในช่วงเดือนยี่ซึ่งเป็นช่วงหลังการเก็บเกี่ยวเพื่อขอบคุณและขอโทษแม่โพสพ โดยทำพิธีสงฆ์ที่ลานนวดข้าว หลังจากนั้นหมอขวัญจะอัญเชิญขวัญข้าวเพื่อให้มาสถิตย์อยู่ในเส้าข้าว (เยาวนุช เวศร์ภาคา. 2541 : 65) ประเพณีการลงแขกเกี่ยวข้าวและการทำบุญลานทำให้คนในเมืองนครนายกมีความสามัคคี รักใคร่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน คนในนครนายกไม่ว่ากลุ่มชนใดนับถือศาสนาใด ส่วนใหญ่ที่มีอาชีพทำนาเวลาเกี่ยวข้าวจะปฏิบัติเช่นนี้

จะเห็นได้ว่าตลอดฤดูการทำการนาชาวนาให้ความสำคัญกับพิธีกรรมงานบุญประเพณีที่เกี่ยวข้อง ด้วยเหตุที่จะเป็นการทำให้การทำนาในปีนั้นได้ผลดีใจ แม้ว่าในปัจจุบันแบบแผนการทำนาและประเพณีเกี่ยวกับการทำนามีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพเศรษฐกิจและสังคม จึงทำให้มีการปรับเปลี่ยนพิธีกรรมบางอย่างให้ยืดหยุ่นเพื่อสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของสภาพการณ์ดังกล่าว

นอกจากประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการทำนาของชาวนาในแต่ละกลุ่มชนแล้ว ยังมีพิธีกรรมบางอย่างที่เป็นเอกลักษณ์ของเฉพาะกลุ่มชน ที่เด่นชัดในจังหวัดนครนายกคือชาวพวนที่อยู่รวมกันเป็นชุมชนในเขตอำเภอเมืองบางท้องที่และอำเภอกาฬสินธุ์เป็นส่วนใหญ่ ที่ยังคงมีความเชื่อดั้งเดิมจากบรรพบุรุษคือความเชื่อในเรื่องผีเรือน ผีประจำหมู่บ้านเรียกว่าศาลเจ้าปู่บ้านหรือศาลเจ้าปู่ตา ด้วยเชื่อว่าจะเป็นผู้ดูแลรักษาลูกบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุขปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ (คณะทำงานศึกษาประวัติศาสตร์เมืองนครนายก. 2533 : 52) และชาวพวนจะมีแนวทางปฏิบัติประจำในเดือนหนึ่งๆของปีที่เรียกว่าฮีด 12 กลอง 14 กล้ายลัทธิธรรมนิยมเก่าแก่สืบมาดั้งเดิมที่บรรพบุรุษสั่งสอนลูกหลานให้ปฏิบัติสืบต่ออย่างไม่ขาดสายด้วยความเลื่อมใสศรัทธา การเคารพในดวงวิญญาณของบรรพบุรุษก็มีพิธีกราบไหว้บูชา ประเพณีดังกล่าวเช่น

ประเพณีกำฟ้า เป็นประเพณีที่ชาวไทยพวนถือเอาวันนี้เป็นวันที่ระลึกถึงดวงวิญญาณบรรพบุรุษที่คนพวนยกไว้เหนือหัวประหนึ่งบนสรวงสวรรค์คือพระยาถน โพธิ์ แฉม ลำเจียก (2537 : 115) กล่าวถึงประเพณีดังกล่าวความว่า

ประเพณีนี้สืบปฏิบัติกันมากกว่า 200 ปี จะเริ่มขึ้นระหว่างเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำของทุกๆปีก่อนถึงวันดังกล่าวซึ่งเป็นวันถือ ชาวบ้านจะเตรียมข้าวปลาอาหารให้พร้อมและนำไปทำบุญตักบาตร ฟังเทศน์ที่วัด ตอนค่ำจะมีการเล่นรื่นเริงของหนุ่มสาว เป็นการยืดอกเอววันนี้ถวายเทพเจ้าบนสรวงสวรรค์หรือมอบแด่วิญญาณบรรพบุรุษ เพราะถือว่าปีหนึ่งมีหนเดียว จึงเล่นกันให้สนุก เมื่อเริ่มเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ ชาวบ้านจะเตรียมข้าวเหนียวสารไว้เพื่อทำข้าวจี๋ ตามประเพณีฮีด 12 กลอง 14 มีว่าเดือน 3 ทำข้าวจี๋ พอดกเดือน 4 ทำข้าวหลามเพื่อนำไปถวายพระสงฆ์ที่วัด

การทำบุญข้าวจี เป็นประเพณีหนึ่งที่ต้องปฏิบัติในประเพณีกำฟ้า ซึ่งอำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก จะทำในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 มีอาหารคาวหวานพร้อมด้วยข้าวจีที่ทำจากข้าวเหนียวหนึ่งสุกโกลกให้เหนียวปั้นเป็นก้อนกลมแป้นออกใส่ไส้ นำไปปิ้งไฟอ่อนๆ เตรียมไว้เพื่อนำไปถวายพระสงฆ์ (พระครูวิริยานุโยค. สัมภาษณ์. 2543)

พิธีสูตรเสื่อสูตรผ้า จะทำหลังจากการทำบุญตักบาตรในวันสงกรานต์ จะมีการนำเสื่อผ้าเกียนตอกก้อยเวียนหัว มีขนม ผลไม้ รูปเทียน อย่างละ 9 ชิ้น เพื่อให้พระสวดเป็นการสะเดาะเคราะห์ เพื่อความเจริญและความสุขของครอบครัว (พระครูวิริยานุโยค. สัมภาษณ์. 2543)

ประเพณีสารทพวน เป็นประเพณีสำคัญของชาวพวนอีกประเพณีหนึ่งเมื่อถึงเวลาเดือน 9 ชาวพวนจะมีการทำพิธี โพธิ์ แห่มสาเจียก (2537 : 17) กล่าวถึงประเพณีสารทพวนว่า “เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษ ชาวบ้านที่เป็นไทยพวนจะทำกันทุกหมู่บ้าน ที่นับว่าสนุกสนานครื้นเครงมากได้แก่ บ้านเกาะหวาย หนองแสง ท่าเรือหินลาด ทำในวันสิ้นเดือน 9 ส่วนบ้านที่บุญสารทไทยลาวจะมีทำกันที่บ้านโคกกรวด ซึ่งจะมีในระหว่างเดือน 10”

ประเพณีของชาวพวนดังที่ได้กล่าวมาเป็นเพียงตัวอย่างบางประเพณีที่มีความสำคัญต่อจิตใจและความศรัทธาของชาวพวน ซึ่งชาวบ้านชุมชนลาวพวนทุกแห่งในจังหวัดนครนายก ได้ยึดถือปฏิบัติตามความเชื่อดั้งเดิมของบรรพบุรุษตราบนานทุกวันนี้

นอกจากนี้ยังปรากฏประเพณีของชาวไทยเชื้อสายมอญที่ยังคงสืบทอดกันมาในกลุ่มผู้มีเชื้อสายมอญที่อาศัยอยู่ในตำบลท่าทราย อำเภอเมืองและตำบลบ้านนา อำเภอบ้านนา คือ ประเพณีผีโรงหรือรำโรงเป็นพิธีกับันที่ได้บันทึกไว้ในรอบปีที่ผ่านๆ มา มีการทำโรงมีแต่หลังคาไม่มีพื้น มีเครื่องเช่นไห้ว เช่น หมู ไก่ ผลไม้ อาหาร เหล้า ข้าวดอก มีพิธีการทรง โดยคนทรงจะดีกลองโพนร้องรำประกอบกันไป มีการถามคนทรงในเรื่องที่ต้องการทราบ (จังหวัดนครนายก. 2542 : 241 ; อ้างอิงจากปริศนา สารานุกรม. 2539)

ในพื้นที่ตำบลอาสา อำเภอบ้านนามีการรำผีมอญ โดยนำหม้อดินไว้บนชื้อบ้าน มีการรำไห้ว เชื่อว่าจะทำให้หายจากการป่วยไข้ (พระครูประเสริฐ อภิญาโณ. สัมภาษณ์. 2543)

โดยภาพรวมการที่จังหวัดนครนายกมีหลายกลุ่มชนและมีประเพณีที่เป็นทั้งของเฉพาะกลุ่มชนโดยยึดถือปฏิบัติกันมาตามความเชื่อสืบทอดมาต่อกันจากบรรพบุรุษ ตลอดจนประเพณีที่เรียกได้ว่าเป็นของสังคมส่วนรวม เนื่องจากมีการผสมผสานกันระหว่างกลุ่มชนจึงมีความกลมกลืนกัน มีประเพณีที่เป็นส่วนของชุมชน ซึ่งเป็นทั้งประเพณีที่เกี่ยวกับการประกอบอาชีพการทำนา ประเพณีเหล่านี้ส่งผลให้เกิดความปะทะสังสรรค์ ช่วยเหลือเกื้อกูล มีความสามัคคีในระหว่างกลุ่มชน จึงกล่าวได้ว่านครนายกเป็นสังคมที่มีเอกภาพในความหลากหลายทางวัฒนธรรม

4. ความสำคัญของเมืองนครนายก

การเป็นชุมชนโบราณ

เมืองนครนายกมีประวัติความเป็นมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์หรือยุคหินเนื่องจากได้มีการพบร่องรอยของการตั้งชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ กล่าวได้ว่าเป็นชุมชนใหญ่ชุมชนหนึ่งที่เคยพบในแหล่งต่างๆที่อยู่ในสมัยเดียว ทั้งนี้ได้พบหลักฐาน เช่น ลูกปัดหินดินเผา แก้ว ขวาน หินแบบมีป่าและไม่มีป่า หินดู่ แก่นหินเขียว ชิ้นส่วนเครื่องปั้นดินเผา ระฆังหินสมัยทวารวดี พระพุทธรูปสมัยลพบุรี อิฐศิลาแลงขนาดใหญ่ ซึ่งขุดค้นพบได้ที่บริเวณตำบลดงละคร อำเภอเมืองและตำบลเขาเพิ่ม ตำบลป่าชะ อำเภอบ้านนา จึงสันนิษฐานว่าในสมัยก่อนประวัติศาสตร์น่าจะเป็นการตั้งหลักแหล่งอยู่อย่างถาวร เพราะพบว่ามียูปรณที่ใช้ในการทำเครื่องปั้นดินเผา จำนวนหลายชิ้นและพบชิ้นส่วนที่เครื่องปั้นดินเผาจำนวนมากซึ่งไม่สามารถแยกสมัยได้ (คณะทำงานศึกษาประวัติศาสตร์เมืองนครนายก. 2533 : 9)

การตั้งถิ่นฐานดังกล่าวเมื่อประมาณ 3,000 – 5,00 ปีแล้ว การตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณริมคลองบ้านนา เขตบ้านเขาเพิ่ม ตำบลเขาเพิ่ม อำเภอบ้านนา ซึ่งเป็นบริเวณที่ทำการเพาะปลูกได้ ลักษณะการตั้งถิ่นฐานเป็นแบบสังคมเกษตรกรรม มีการใช้เครื่องมือหินขัดทั้งแบบมีป่าและไม่มีป่า รวมทั้งขวานสำริด โดยแหล่งหินที่ใช้ทำสิ่งเหล่านี้อยู่บริเวณเขาชะโงกในเขตโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าในปัจจุบัน ชุมชนที่นี้อาศัยต่อเนื่องมาจนถึงสมัยประวัติศาสตร์เพราะพบหลักฐานทางโบราณคดีมาจนถึงลพบุรี ยุชยา รัตนโกสินทร์ (กรมศิลปากร. 2535 : 66) การขุดดินแหล่งโบราณคดีในเขตนครนายกและภาคตะวันออก แหล่งโบราณคดีบ้านห้วยกรวด ตำบลเขาเพิ่ม อำเภอบ้านนาเป็นแหล่งผลิตเครื่องมือหินขนาดใหญ่ที่ทำขึ้นเพื่อใช้ในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง การค้นพบเครื่องมือหินบางส่วนในชุมชนดงละคร ซึ่งอาจเป็นของที่น่าติดตัวมา เมื่อชุมชนคลองบ้านนาลงสู่พื้นที่ราบลุ่ม โดยอาศัยเกาะเมืองดงละครเป็นที่ตั้งบ้านเรือนและทำการเกษตรกรรมได้ในพื้นที่ลุ่มรอบๆ (จารึก วิไลแก้ว. 2539 : 5) ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลของกรมศิลปากรที่กล่าวถึงการเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนนี้ว่ามีกลุ่มชนบางส่วนที่บ้านนาได้เคลื่อนย้ายลงสู่ที่ราบลุ่มบริเวณเขตตำบลดงละคร อำเภอเมือง ซึ่งพบเมืองโบราณแบบคูน้ำคันดิน การเคลื่อนย้ายนี้อาจเป็นเพราะที่บ้านนาไม่สามารถผลิตอาหารได้เพียงพอจึงต้องย้ายไปสู่ที่สามารถเพาะปลูกได้ดี เนื่องจากภูมิฐานของดงละครเป็นเมืองที่มีคูน้ำคันดินเป็นเนินสูง พื้นที่รอบๆสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 3 เมตรเป็นพื้นที่เป็นใหญ่รองรับกับการขยายตัวของชุมชนได้ พื้นที่รอบดงละครเป็นเกาะใช้เป็นที่อยู่อาศัยได้ โดยเฉพาะกลุ่มโบราณสถานด้านตะวันตกเป็นลักษณะที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ใช้หินทรายปักเป็นเขตแบบใบเสมาซึ่งเป็นเครื่องหมายของอาคารโบสถ์ในสมัยหลัง (กรมศิลปากร. 2535 : 67 – 68)

อาจสรุปได้ว่าเมืองดงละครนี้เดิมเป็นเมืองอยู่บนเกาะมีพัฒนาการและมีอายุร่วมสมัยกับเมืองโบราณอื่นๆในลุ่มน้ำบางปะกง และมีการติดต่อสัมพันธ์กับเมืองเหล่านั้นมาแต่สมัยทวารวดีหรือก่อนหน้านั้น

การเป็นเมืองหน้าด่านสมัยกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ได้ทรงกำหนดรูปแบบการปกครอง ซึ่งเป็นรูปแบบที่เกิดจากการผสมกันระหว่างรูปแบบการปกครองสุโขทัยและของขอมโดยทรงกำหนดขอบเขตการปกครองเป็นราชธานี หัวเมืองชั้นใน เมืองลูกหลวงหรือเมืองหน้าด่าน หัวเมืองชั้นนอก เมืองประเทศราช โดยเมืองนครนายกเป็นเมืองหน้าด่านเมืองหนึ่งที่อยู่ทางทิศตะวันออกเป็นเมืองที่ห่างจากอยุธยา ระยะทางไปมาภายในเวลา 2 วัน ด้วยลักษณะของเมืองหน้าด่านจะต้องเป็นเมืองใหญ่มีปราการล้อมรอบทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการป้องกันข้าศึกศัตรู การเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่น มีอำนาจในการปกครองตนเองอย่างอิสระ พระมหากษัตริย์จึงโปรดให้เจ้านายเชื้อพระวงศ์ผู้ใกล้ชิด เช่น พระโอรส พระราชบุตรเขยไปปกครอง พร้อมทั้งพระราชทานอำนาจเด็ดขาดในการปกครองเมืองหน้าด่านและเมืองบริวารไปด้วย

ความสำคัญของเมืองนครนายกในการเป็นเมืองหน้าด่านจึงมีผลให้นครนายกเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์กับหัวเมืองทางตะวันออก ตะวันออกเฉียงเหนือ และอาณาจักรกัมพูชา นครนายกเป็นเขตที่ราบติดต่อกันระหว่างลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำบางปะกงที่สามารถเดินทางติดต่อกับหัวเมืองทางตะวันออกและต่อไปยังกัมพูชาหรือต่อไปยังนครราชสีมาเพื่อไปทางอีสานได้สะดวก ในคราวที่เสียกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าตากสินก้ออาศัยเมืองนครนายกเป็นเมืองผ่านออกจากกรุงศรีอยุธยา ทางฝ่ายเขมรก็อาศัยเส้นทางนี้เป็นเส้นทางเดินทัพบุกกรุงศรีอยุธยาเช่นกัน เช่น สมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเสียกรุงศรีอยุธยาพ.ศ.2112 ท้าวพระบรมราชากษัตริย์เขมรยกทัพเข้ามาทางเมืองนครนายกด้วยไพร่พลประมาณ 3 หมื่น แต่เข้าปล้นอยุธยาไม่ได้ จึงกวาดเอาครัวตำบลบ้านนาและเมืองนครนายกไปเมืองละแวก (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2516:212-213)

ในการเป็นเมืองหน้าด่านของกรุงศรีอยุธยา เมืองนครนายกจึงมีป้อมปราการ กำแพงเมืองสร้างไว้รับข้าศึกทางด้านตะวันออกป้องกันเขมร ป้อมกำแพงดังกล่าวอยู่บริเวณฝั่งขวาของแม่น้ำนครนายก ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิทรงให้รื้อป้อมกำแพงเสียเพื่อป้องกันไม่ให้เป็นที่อาศัยของข้าศึกหากรับมือกับข้าศึกไม่ได้

นอกจากนี้การที่เมืองอยู่ใกล้เมืองหลวงยังทำให้นครนายกมีความสำคัญในฐานะที่เป็นแหล่งกำลังพลและเสบียง เช่นในครั้งที่พม่ายกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาในปีพ.ศ.2111 สมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ เจ้าเมืองนครนายกได้ทำหน้าที่สำคัญในการรักษาพระนครร่วมกับกำลังจากหัวเมืองอื่นๆที่อยู่รายรอบราชธานีและห่างไกลได้แก่ ชัยนาท สุพรรณบุรี ลพบุรี เพชรบุรี ราชบุรี สระบุรี อินทบุรี พรหมบุรี สรรคบุรี นครชัยศรี ชนบุรี และมะริด (กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. 2516 : 191)

เหตุการณ์เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกทัพไปตีเขมรในปีพ.ศ.2134 ทรงประสบปัญหาขาดแคลนเสบียงอาหารและเมื่อยกทัพไปตีเขมรอีกครั้งหนึ่งในปีพ.ศ.2136 จึงให้พระยานครนายกเป็นแม่กองใหญ่พร้อมพระยาปราจีน พระวิเศษเจ้าเมืองฉะแวง พระสระบุรี คุมพลไปตั้งค่ายเตรียมอาหารที่ตำบลท่าบ ซึ่งสันนิษฐานว่าอยู่ใกล้ชายแดนเขมร โดยข้าวส่วนหนึ่งน่าจะได้อาจากนครนายก (สมเด็จพระพนรัตน์. 2515:225)

ในปีพ.ศ.2380 มีการเกณฑ์คนไปทำเมืองพระตะบองสร้างกำแพงเมือง มีการเกณฑ์คนจากนครนายกไปด้วย และพ.ศ.2383 มีการทำศึกกับญวนก็ได้มีการเกณฑ์พลจากนครนายกเข้าร่วมกองทัพ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์.2506: 210)

จากหลายๆเหตุการณ์ดังกล่าว จึงทำให้เห็นได้ว่าเมืองนครนายกมีความสำคัญในฐานะที่เป็นแหล่งกำลังพลในการศึกสงครามหลายครั้ง และที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันคือการเป็นแหล่งเสบียงอาหาร เนื่องจากเศรษฐกิจของนครนายกเป็นการทำนาไม่ต่างไปจากเมืองอื่นๆ แต่เป็นเพราะที่สามารถทำนาได้ผลดี (ถนอม ตะนา. 2527 : 125) อีกทั้งตั้งอยู่ใกล้เมืองหลวงและอยู่บนเส้นทางเดินทัพ จึงทำให้นครนายกเป็นแหล่งเสบียงอาหารให้กองทัพเมื่อมีเหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้น

ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงปรับปรุงการปกครอง ยกเลิกเมืองหน้าด่านและขยายอำนาจราชธานีออกไปจัดตั้งหัวเมืองชั้นในได้แก่ ราชบุรี เพชรบุรี นครปฐม สุพรรณบุรี ชัยนาท นครสวรรค์ นครนายก ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา ชลบุรี กาญจนบุรี สมุทรสาครและสมุทรสงคราม หัวเมืองชั้นในเหล่านี้เป็นเมืองจัตวา ผู้ว่าราชการเมืองเรียกว่า “ผู้รั้ง” ซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งไปปกครอง โดยอยู่ในความดูแลของราชธานีอย่างใกล้ชิด นครนายกจึงมีฐานะเป็นเมืองจัตวา

เป็นแหล่งระบายสินค้าที่สำคัญในสมัยธนบุรี – รัตนโกสินทร์ตอนต้น

ในสมัยธนบุรีถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นหลังจากสิ้นกรุงศรีอยุธยา มีการสร้างราชธานีใหม่คือกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ ราชธานีทั้งสองอยู่ใต้เมืองหลวงเดิมทำให้นครนายกอยู่ห่างจากราชธานีผิดจากเดิมคือใช้เวลา 3 วัน และเมื่อมีการขุดคลองแสนแสบหรือคลองบางขนาในในปีพ.ศ.2380 – 2383 ในสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยากับบางปะกง ทำให้นครนายกเป็นเส้นทางติดต่อระหว่างหัวเมืองอีสานกับตะวันออกกับพม่าตอนเหนือและกรุงเทพฯมีมากขึ้น โดยสามารถเชื่อมกับลุ่มน้ำเจ้าพระยาถึงกรุงเทพฯโดยตรงผ่านคลองแสนแสบ สินค้าจากโคราช กัมพูชาตอนบน อาศัยแม่น้ำบางปะกงและคลองแสนแสบในการขนส่งไปยังกรุงเทพฯ เคนดี้ (ครศักร ชูสวัสดิ์. 2539:57; อ้างอิงจาก Kennedy . 1867 The Journal of The Royal Geographical Society.Vol 37. P.299) กล่าวถึงในช่วงรัชกาลที่4 นครนายกเป็นตลาดหรือแหล่งระบายสินค้าที่สำคัญยิ่งแห่งหนึ่งในสินค้าจากสามแห่งของสินค้าจากโคราชและ

หัวเมืองทางเหนือของลาวเช่นไหม งาช้างและอื่นๆ เป็นเขตที่มีการปลูกอ้อยและ ไม้หนานาชนิดที่ใช้ในการต่อเรืออีกด้วย

นครนายกเป็นแหล่งช้าง

จังหวัดนครนายกเป็นพื้นที่ที่มีช้างชุมตั้งแต่อดีตมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เคยเป็นทำข้ามของโหลงช้างมาแต่โบราณจากดงละครไปยังทุ่งอำเภอบ้านนา ช้างที่นครนายกเป็นช้างหลวงที่จับมาใช้ในราชการ เนื่องจากสมัยก่อนถือว่าช้างเป็นยุทธปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งจึงได้จัดตั้งกรมขึ้นเรียกว่ากรมคชบาลหรือกรมช้าง มีหน้าที่เกี่ยวกับช้างทั้งหมด เช่น จับมาฝึกหัดให้ทำงานต่างๆ เลี้ยงช้างต่อเพื่อเอาไว้จับช้างป่า ดูแลคุ้มครองโหลงช้างในทุ่งหลวงรังสิต

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์มีการแยกกรมคชบาลเป็น 2 สาขาคืออยู่ที่กรุงเทพฯ และอยุธยา ซึ่งเป็นที่ตั้งของเพนียดช้าง มีสาขาอยู่อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก มีหน้าที่คุ้มครองโหลงช้างของหลวง เลี้ยงช้างต่อ ฝึกช้างป่าให้ทำงาน ช้างที่ตอนเข้าเพนียดเป็นช้างที่อาศัยอยู่ในทุ่งหลวงรังสิตฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ตอนใต้ของจังหวัดนครนายก ไปจนจรดทุ่งบางกะปิ กรุงเทพฯ

ในระยะต่อมามีผู้คนเข้าไปจับจองทำนารุกกล้าออกไป ช้างก็ร่นหนีไปทางตอนเหนือของจังหวัดนครนายกเรื่อย ๆ ขึ้นไปจนเขาใหญ่ ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการขุดคลองรังสิตและมีการวางทางรถไฟผ่านทุ่งรังสิต ช้างจึงเป็นอุปสรรคในการทำนาและการคมนาคม ช้างในทุ่งหลวงจึงถูกกวาดต้อนหมดไปจากทุ่งหลวง ประกอบกับในสมัยต่อมาช้างไม่มีความสำคัญและจำเป็นต่อการทำศึกสงคราม การจับช้างในเพนียดจึงหมดไป (คณะทำงานศึกษาประวัติศาสตร์เมืองนครนายก. 2533 : 34 – 36)

จากข้อมูลดังกล่าวจะเห็นได้ว่าช้างเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญมาตั้งแต่สมัยโบราณ ซึ่งประการสำคัญคือ การใช้ในศึกสงครามมาตลอดระยะเวลาอันยาวนาน นครนายกเป็นแหล่งที่มีช้างเป็นจำนวนมาก โดยเหตุนี้จึงใช้รูปช้างเป็นสัญลักษณ์ของตราจังหวัดนครนายกมาจนทุกวันนี้

บทที่ 4

หัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดนครนายก

การสำรวจงานหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดนครนายก ผู้วิจัยได้ออกสำรวจภาคสนาม ในท้องที่ทุกอำเภอของจังหวัดนครนายก คือ อำเภอเมืองนครนายก อำเภอบ้านนา อำเภอปากพลี และอำเภองครักษ์ เพื่อสำรวจชิ้นงานและสัมภาษณ์ผู้ผลิตงานหัตถกรรมประเภทต่างๆ การสืบค้นหาแหล่งผลิตงานหัตถกรรมพื้นบ้าน ผู้วิจัยได้สอบถามข้อมูลจากนักวิชาการด้านวัฒนธรรม ผู้นำชุมชน และชาวบ้าน เมื่อได้ข้อมูลแล้วผู้วิจัยจึงได้เดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ ที่ได้รับคำแนะนำ หลังจากนั้นจึงเลือกศึกษาแหล่งผลิตงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีคุณสมบัติคือเป็นแหล่งที่มีการผลิตงานที่สืบทอดกันมายาวนานตั้งแต่บรรพบุรุษ กรณีที่มีการผลิตงานหัตถกรรมนั้นซ้ำในชุมชน จะเลือกศึกษาเฉพาะแหล่งที่มีความสมบูรณ์ของข้อมูลมากที่สุดและมีระยะเวลาในการผลิตต่อเนื่องกันมายาวนานในการผลิตชิ้นงานแต่ละประเภท เมื่อได้แหล่งในการศึกษาข้อมูลผู้วิจัยจึงทำการสำรวจงานหัตถกรรมพื้นบ้าน

งานหัตถกรรมที่สำรวจในครั้งนี้เป็นงานหัตถกรรมที่ใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน ใช้ในการประกอบอาชีพและใช้เกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรมความเชื่อ ซึ่งผลิตขึ้นในครัวเรือนหรือในชุมชนของจังหวัดนครนายก

เครื่องมือเครื่องใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นแบบสำรวจที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเกี่ยวกับประเภทของงานหัตถกรรม แหล่งผลิต ประโยชน์ใช้สอย วัสดุ คติความเชื่อ นอกจากนี้ยังได้สัมภาษณ์ผู้ผลิตงานและผู้นำชุมชนเกี่ยวกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ และข้อมูลที่เป็นประโยชน์ในการวิจัย รวมทั้งบันทึกภาพชิ้นงานหัตถกรรม

เมื่อเก็บรวบรวมข้อมูลของงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ได้สำรวจพบในพื้นที่ได้แล้ว ผู้วิจัยได้นำข้อมูลมาสรุปโดยแยกเป็นประเภทของงานหัตถกรรมและชิ้นงานของแต่ละประเภท ซึ่งในการศึกษาวิจัยครั้งนี้พบว่า ในจังหวัดนครนายกมีงานที่เป็นหัตถกรรมพื้นบ้านที่สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลานานจนถึงปัจจุบัน มี 3 ประเภทคือ งานจักสาน งานทอเสื่อ งานตีเหล็ก และมีงานอีกประเภทหนึ่งซึ่งในอดีตเคยมีและได้ขาดหายไปในช่วงระยะเวลาหนึ่ง แต่ในปัจจุบันก็ได้มีผู้ฟื้นฟูงานนั้นขึ้นมาอีกนั่นคือ งานทอผ้า ซึ่งผู้วิจัยก็จะนำมากล่าวไว้ด้วย งานหัตถกรรมแต่ละประเภทที่กล่าวมาข้างต้น มีรายละเอียดดังนี้

1.งานจักสาน

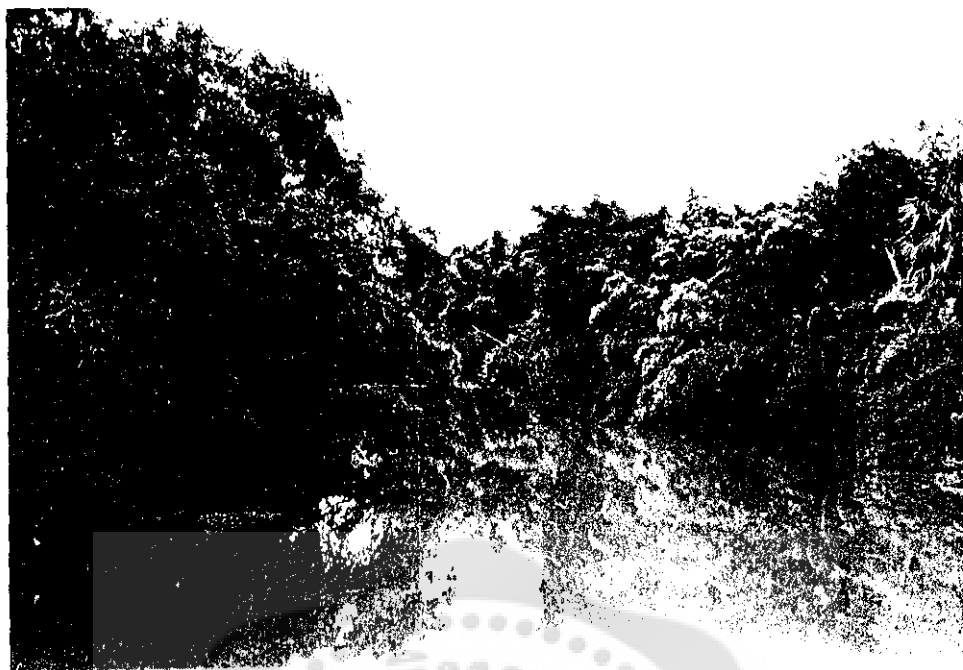
งานจักสานเป็นหัตถกรรมที่พบได้ทั่วไปในประเทศไทย การทำเครื่องจักสานมีความจำเป็นต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในชนบทอยู่มาก โดยเฉพาะที่มีอาชีพทางเกษตรกรรม เพราะต้องพึ่งพาเครื่องมือเครื่องใช้ที่ชาวบ้านสามารถผลิตขึ้นใช้เองได้เป็นส่วนมาก อีกทั้งวัสดุที่

ใช้ทำเครื่องจักสานส่วนใหญ่คือไม้ไผ่ ซึ่งเป็นพืชที่ขึ้นอยู่ทั่วไปในประเทศไทยทุกจังหวัด ดังนั้นเครื่องจักสานจึงเป็นเครื่องใช้ที่ชาวบ้านชนบทใช้กันอย่างแพร่หลายเป็นภูมิปัญญาของแต่ละท้องถิ่น และเป็นเครื่องใช้ที่ตอบสนองต่อความต้องการใช้สอยในชีวิตประจำวันของชาวชนบทได้เป็นอย่างดี

ในพื้นที่จังหวัดนครนายกที่ประชาชนส่วนใหญ่ยังประกอบอาชีพทางเกษตรกรรมอยู่ โดยมีพืชเศรษฐกิจที่สำคัญคือข้าว ซึ่งปลูกในทุกอำเภอและยังมีการทำมาหากินโดยพึ่งพาธรรมชาติ เช่น การจับปลาตามแหล่งน้ำธรรมชาติ จึงพบว่าชาวบ้านทั่วไปก็ยังคงใช้ เครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นเครื่องจักสาน ทั้งที่ใช้ในครัวเรือนเป็นประจำและใช้ในการทำมาหากิน และด้วยทรัพยากรธรรมชาติคือไม้ไผ่สีสุก ที่เป็นไม้ไผ่เนื้อหนามีความเหนียว เหมาะสำหรับจักดอกสานภาชนะและเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ไม้ไผ่มักขึ้นทั่วไปซึ่งชาวบ้านนิยมปลูกเป็นรั้วหรือปลูกล้อมบริเวณหมู่บ้านในพื้นที่ราบเพื่อกักบังลมแรง ทำให้มีวัสดุสำหรับผลิตเป็นเครื่องจักสานที่รองรับการใช้งานในชีวิตประจำวันได้อยู่ตลอดเวลา

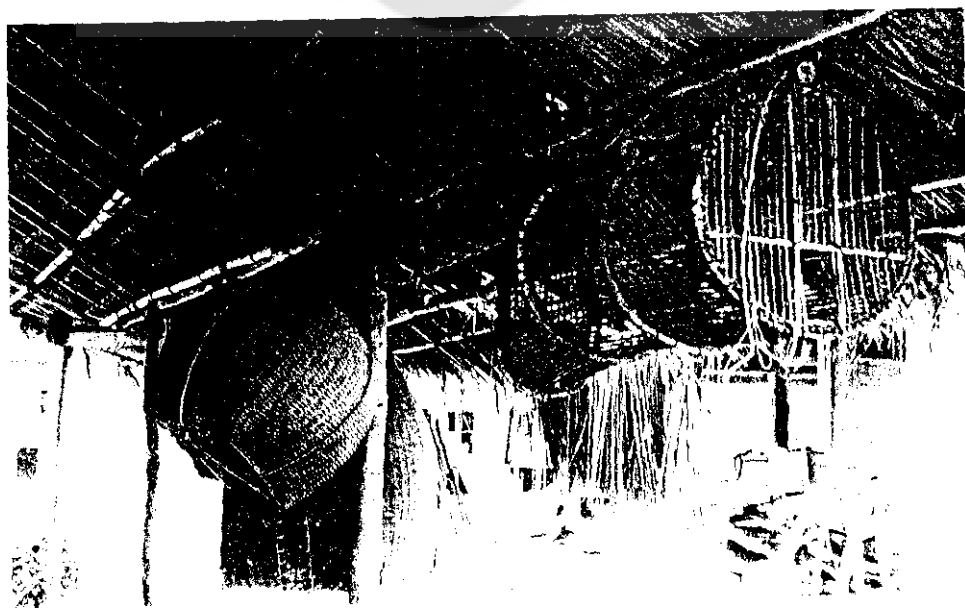

ต้นไผ่เป็นพืชที่ขึ้นอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะไม้สีสุกที่ชาวบ้านสามารถหามาได้ง่ายเพื่อทำงานจักสาน

ริมคลองสองฟากฝั่งแม่น้ำในจังหวัดนครนายกอุดมไปด้วยป่าไม้

ชาวบ้านที่ทำงานจักสานมีอาชีพทำนาเป็นหลักและทำงานจักสานในยามว่างจากการทำนาก็จะจักสานสิ่งของเครื่องใช้ไว้ใช้ และมีอีกส่วนหนึ่งคือผู้สูงอายุที่เลิกทำนาแล้ว ก็จะทำงานจักสานเป็นการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ ผู้ที่ทำงานจักสานที่พบในการวิจัยนี้มีความรู้ระหว่าง 50 ปีขึ้นไปจนถึงวัย 80 ปี ซึ่งเป็นผู้สูงอายุในท้องถิ่นเสียส่วนใหญ่ จากการสัมภาษณ์ผู้ทำงานจักสานเหล่านี้มีการเรียนรู้และได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ (บิดามารดาหรือบุคคลอื่นในครอบครัวเป็นผู้สอน) โดยการให้ทำตามและเลียนแบบเครื่องใช้ที่มีอยู่ ซึ่งในอดีตชาวบ้านจะสานเครื่องใช้ทุกอย่างขึ้นใช้เองทั้งเครื่องใช้ในครัวเรือนและเครื่องใช้ในการทำมาหากิน

บริเวณเลาบ้านหรือภายในบริเวณบ้าน จะใช้เป็นที่พักงานจักสาน

มีดประเภทต่างๆ อุปกรณ์สำคัญในการตัดไม้ไผ่และเหลาเส้นตอก

วิถีชีวิตของชาวบ้านที่ยังคงต้องพึ่งพิงเครื่องจักสานเพื่อใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน

แหล่งที่ยังมีการทำงานจักสานของจังหวัดนครนายกพบว่ามีในอำเภอมืองนครนายก อำเภอบ้านนา และอำเภอปากพลี ซึ่งมีอยู่น้อยแห่งและกระจาย ในแต่ละตำบลจะเป็นที่รู้จักกันในชุมชนว่าบ้านใดมีการทำจักสานอยู่บ้าง อาจด้วยในแต่ละชุมชนเป็นชุมชนขนาดเล็กที่คนทั้งหมู่บ้านรู้จักกันทั่วถึง สภาพการผลิตงานจักสานแม้ว่ายังมีผู้ทำงานจักสานอยู่แต่ก็ไม่ได้ผลิตอย่างหลากหลายเนื่องจากในปัจจุบันสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนไปจากสมัยก่อน

เครื่องจักสานในจังหวัดนครนายกที่พบมี 3 ประเภท คือ ประเภทที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นสิ่งที่ใช้ในครัวเรือน ประเภทที่เป็นเครื่องมือทำมาหากินซึ่งเป็นเครื่องมือดักจับสัตว์น้ำเป็นส่วนใหญ่และประเภทที่ใช้เกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรมความเชื่อ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 ประเภทที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นเครื่องใช้ที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต เป็นเครื่องใช้ประจำครัวเรือน ได้แก่

1.1.1 กระด้ง, กะโล่ เป็นเครื่องสานที่มีรูปร่างกลมแบน มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 15 - 24 นิ้ว มีขอบไม้ไผ่เป็นส่วนขอบกระด้งสูงขึ้นมาจากตัวภาชนะ สานถักขอบด้วยหวายหรือไม้ไผ่ที่บิดกันเป็นผืน กระด้งและกะโล่มีรูปร่างและการใช้งานเช่นเดียวกัน คือ ใช้สำหรับตากปลา เนื้อ ฯลฯ และไว้ผัดข้าวหรือเมล็ดพืชต่างๆ แต่กระด้งและกะโล่มีความต่างกันตรงกระบวนการทำลวดลาย ลายกะโล่จะยก 2 ช่ม 2 ส่วนลายกระด้งยก 3 ช่ม 5 กะโล่จะมีลวดลายที่ละเอียดกว่ากระด้ง แต่ภาชนะทั้ง 2 ชนิด เป็นการสานที่เหมือนกัน ซึ่งมีความสอดคล้องกับการใช้งานที่ต้องใช้ผัด จึงไม่ต้องการความโปร่งของเส้นตอกในการสาน

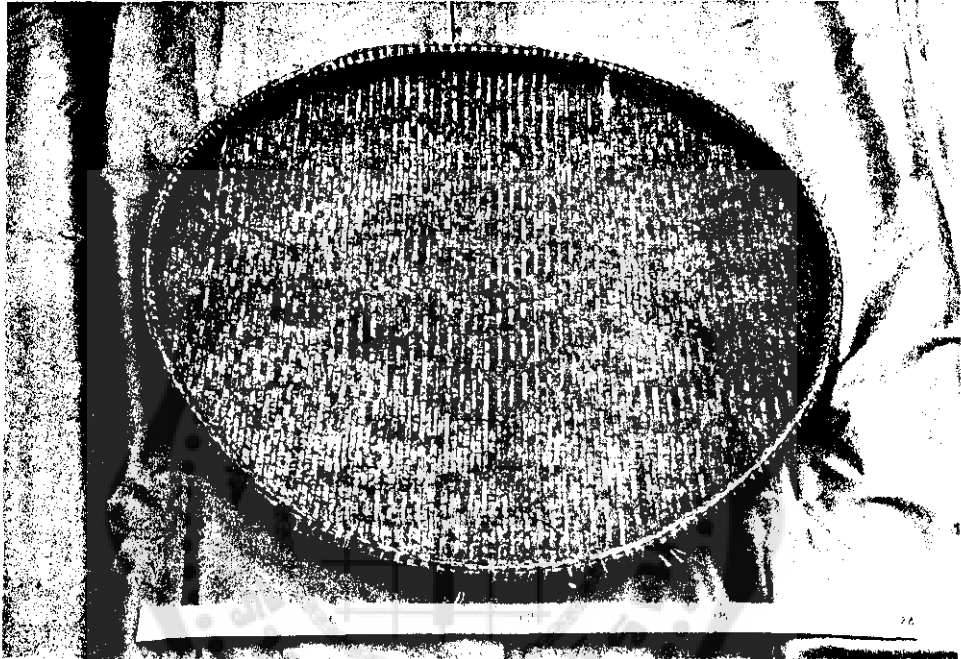
กระด้งขนาดเล็ก ที่มา : บ้านนายประดิษฐ์ เจริญวัฒน์

กระด้งขนาดใหญ่ ที่มา : บ้านนางเฟื่อง ยิ่งสบาย

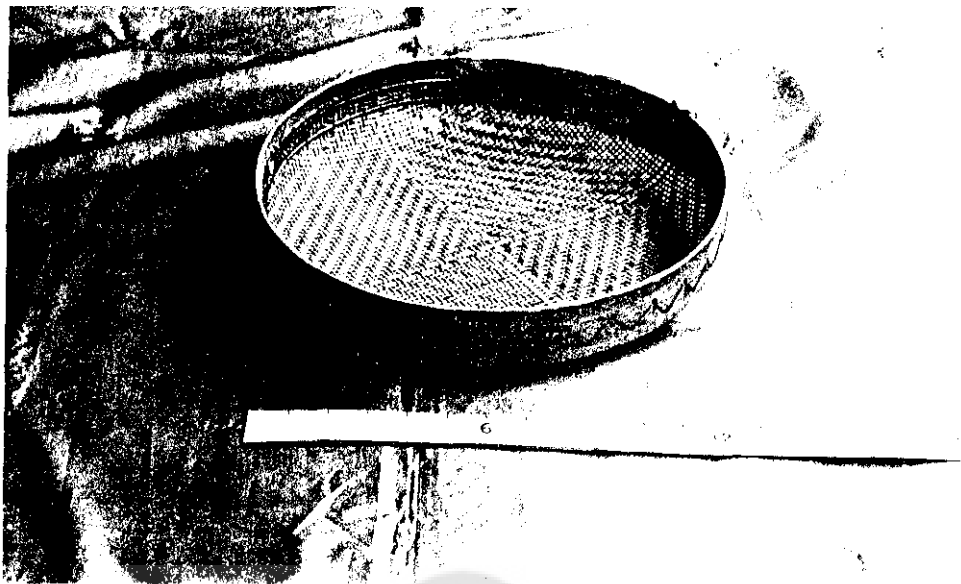
1.1.2 กระด้งผัดข้าว เป็นเครื่องสานที่เป็นภาชนะใช้สำหรับผัดข้าว หลังจากการสีข้าวแล้วเพื่อแยกเมล็ดข้าวออกจากแกลบหรือกาบข้าว จะมีลักษณะคล้ายกระด้งกลมแต่จะมีลักษณะกลมแต่มีด้านหนึ่งแหลมยื่นออกเกินจากเส้นรอบวง การสานต้องสานอย่างแข็งแรงแน่น

หนาทั้งพื้นและขอบกระดัง เพราะส่วนหนึ่งที่ตรงข้ามกับส่วนที่รูดจะต้องกระแทกกับตัวของผู้รูดตลอดเวลา ส่วนมากจึงสานด้วยไม้ไผ่ที่เลือกเอาแต่ส่วนผิวและต้องมีข้อไม้ไผ่ขวางแนวอยู่โดยไม่ต้องเหลาออก ทั้งนี้เพื่อจะได้แยกข้าวกับกากได้ดีขึ้น รูปกลมรีช่วยให้สัมพันธ์กับจังหวะและมุมในการรูดข้าวได้อย่างสะดวก เพราะเมื่อเวลาผัดได้ที่แล้วข้าวที่ต้องการจะมารวมอยู่ด้านในที่ติดกับตัวคนผัด ส่วนกากข้าวจะไปรวมอยู่ตรงด้านนอกด้านวงรีจะทำให้สาดกากทิ้งได้สะดวก

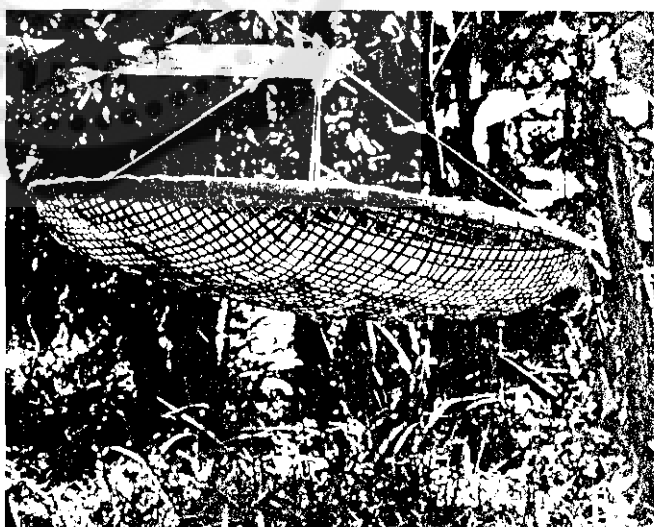
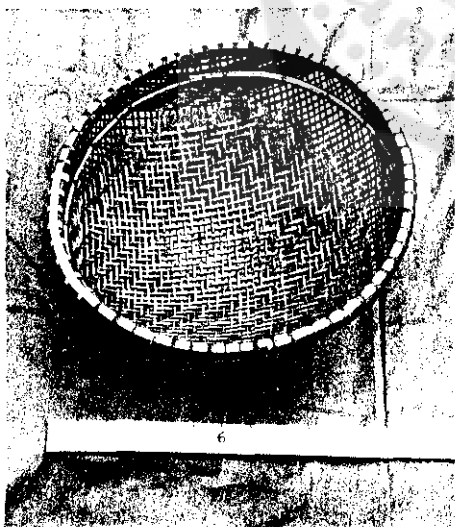
กระดังผัดข้าว ที่มา : บ้านนางศรีบุญ คุ่มบุญ

1.1.3 ตะแกรงร่อนรำ มีลักษณะกลมแบน คล้ายกระดัง แต่มีขนาดเล็กประมาณ 10 - 12 นิ้ว สานลายขัดที่ค่อนข้างถี่แต่ไม่ถึงกับทึบ เนื่องจากต้องใช้ร่อนรำข้าวที่ได้มาจากการตำข้าวจากครกกระเดื่อง ขอบของตะแกรงจะทำด้วยไม้ก้านตาล กว้างประมาณ 2 นิ้ว ยกขอบสูง ประกอบตัวตะแกรงกับขอบโดยการเจาะขอบเป็นรูสับหว่างกันใช้หวายหรือตอกไม้ไผ่เส้นเล็กเย็บตามรูที่เจาะจึงทำให้เกิดลวดลายในการเย็บแบบพื้นปลาไม้ได้ใช้ถักขอบเหมือนกระดัง

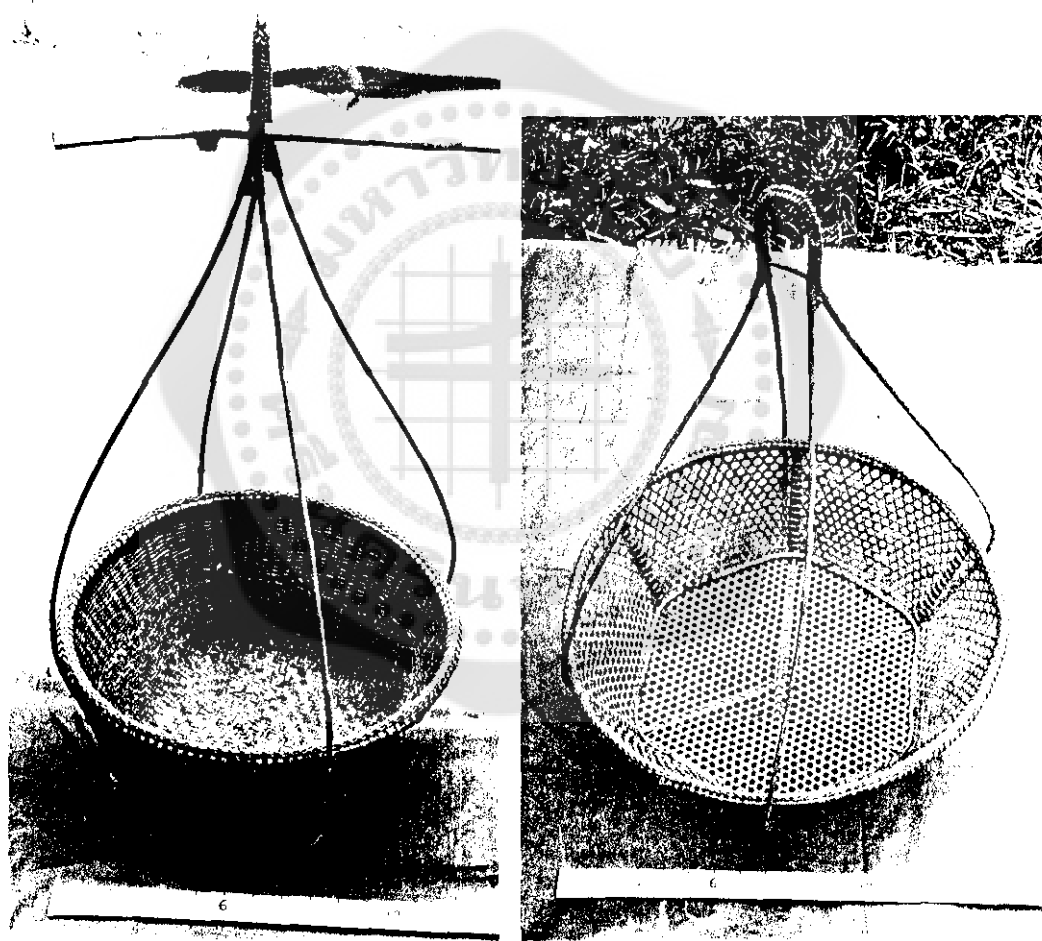
ตะแกรงร่อนรำ ที่มา : บ้านนางวัน หอมยิ่ง

1.1.4 ตะแกรง (ตะแกรง) หรือ เข่ง, ตะเข่ง เป็นภาชนะสานรูปร่างกลมโดยมีก้นลึก เป็นรูปครึ่งทรงกลม มีขนาดต่างๆ กันตั้งแต่เส้นผ่าศูนย์กลาง 12 - 20 นิ้ว ขึ้นอยู่กับความต้องการในการใช้งาน สานเป็นลายขัด โปร่งๆ ง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน ไม่หีบเหมือนกระด้งหรือกะโด มีโครงที่ปากเป็นไม้ไผ่และถักขอบด้วยหวายหรือไม้ไผ่ การใช้งานใช้ตากปลาเนื้อหรือใส่ผัก เป็นภาชนะเอนกประสงค์

ตะแกรงหรือตะเข่งขนาดเล็ก ที่มา : บ้านนางศรีบุญ คุ่มบุญ
และขนาดใหญ่สำหรับตากเนื้อตากปลา ที่มา : บ้านนางเฟื่อง ยิ่งสบาย

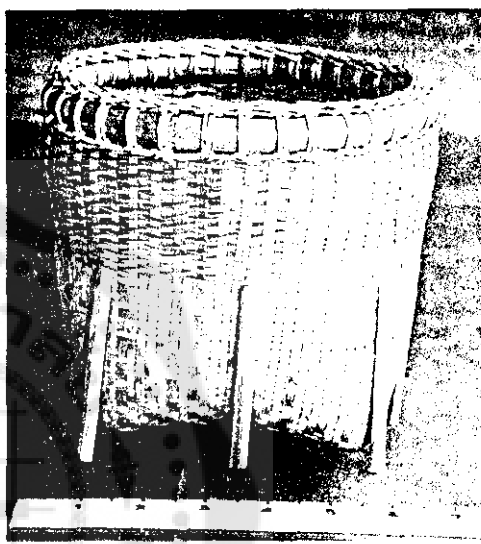
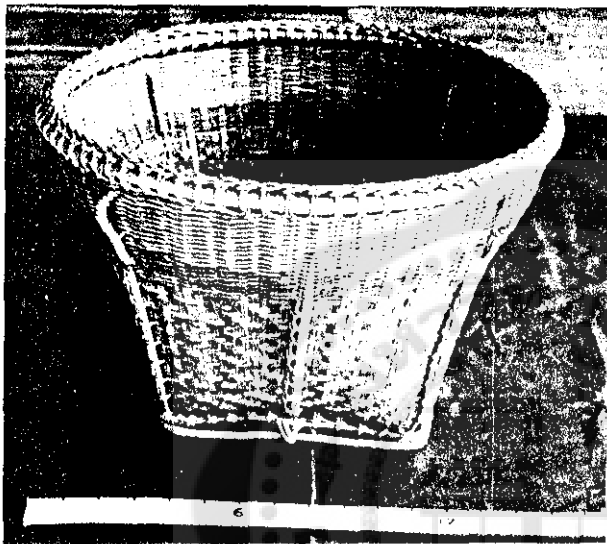
1.1.5 กระจาด เป็นภาชนะปากกลมบาน ก้นสอบ มีฐานเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส ก้นกระจาดมีการเสริมโครงให้แข็งแรงด้วยการใช้ไม้ไผ่ยาวกากบาท เนื่องจากการใช้งานของ กระจาดต้องรับน้ำหนักจึงต้องมีความแข็งแรง กระจาดมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางตั้งแต่ 14 – 18 นิ้ว สูงประมาณ 6 – 8 นิ้ว มีทั้งที่สานด้วยลายโปร่ง (เช่น ลายเฉลว) และลายทึบ ประโยชน์ของ กระจาดคือเป็นภาชนะใส่สิ่งของผึ่งแดด ใส่พืชผักผลไม้ ตลอดจนหาบข้าวเปลือกอาหารไปทำบุญที่วัด ซึ่งจะใช้หาบเป็นคู่โดยใช้ไม้คานหาบและนำเอากระจาดบรรจุแทรกเข้าในสาแหรกซึ่งหามจากหวาย นอกจากนี้กระจาดยังสามารถนำมาใช้เดี่ยวๆได้โดยการใช้กระจาดกระเดียดเข้าเอว

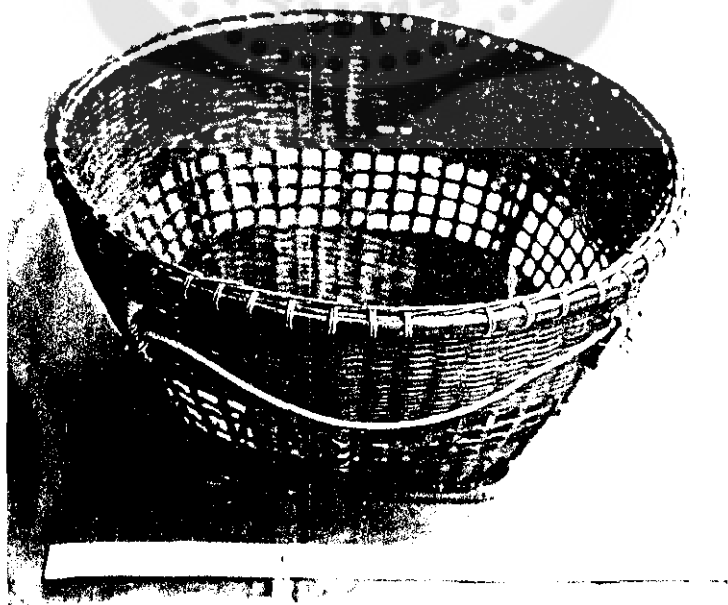
กระจาดลวดลายและขนาดที่แตกต่างกัน ที่มา : บ้านนางศรีบุญ คุ่มบุญ

1.1.6 กระบุง เป็นภาชนะรูปทรงกระบอก แต่ส่วนก้นสอบกว่าส่วนปากเพียงเล็กน้อย ฐานเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส ปากกระบุงกลม เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 16 นิ้ว การสานโดยส่วนใหญ่เป็นการสานลายทึบ เพื่อให้ดวงข้าวสารหรือเมล็ดพืช นอกจากกระบุงดวงข้าวและ

เมื่อตัดพืชแล้วยังมีการสานกระบุงแบบที่ใช้ใส่ของอื่นทั่วไป การสานจะเว้นระยะช่วงกลางตัวกระบุงทำให้ดูโปร่ง ส่วนบนและส่วนล่างสานทึบ ซึ่งจะมีความแตกต่างกับแบบที่ต้องใช้วางข้าวสารที่สานทึบโดยตลอด กระบุงทั้ง 2 ลักษณะจะมีการถักหูไว้สำหรับร้อยเชือกเพื่อใช้คาบหาบเป็นคู่ หากไม่ใช่ไม้คานก็จะใช้แบกกระบุงขึ้นป่าทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับการใช้งาน กระบุงยังมีขนาดเล็กเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 6 นิ้ว สานคล้ายกับกระบุงดวงข้าวแต่ใบเล็กกว่าสำหรับใส่เศษสางค์หรือของจุ๊กจิก

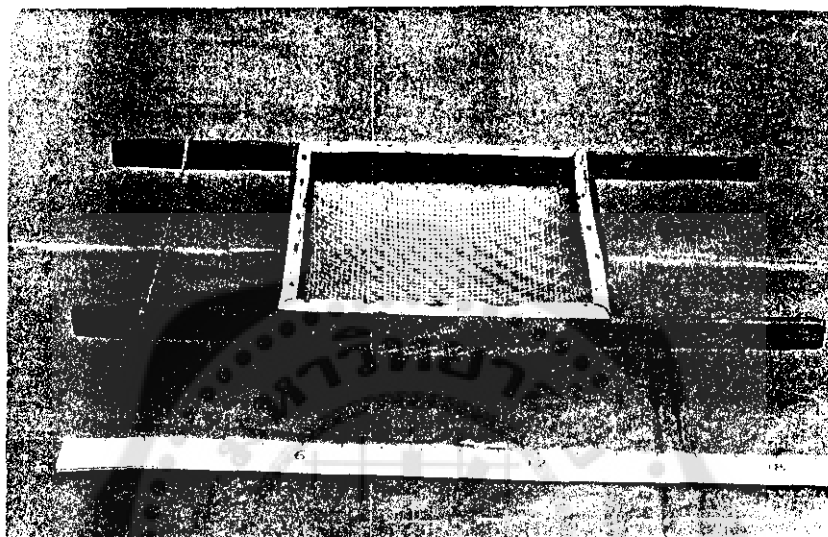

กระบุงใช้สำหรับดวงข้าวสาร และกระบุงขนาดเล็กใส่ของจุ๊กจิก ที่มา : บ้านนายประสิทธิ์ เจริญวัฒน์

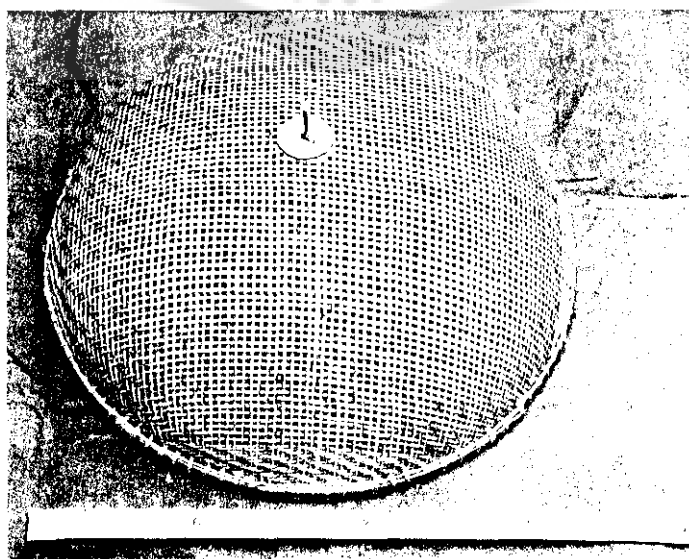
กระบุงเอนกประสงค์สำหรับใส่สิ่งของและพืชผัก ที่มา : บ้านนางวัน หอมยิ่ง

1.1.7 กระชอน เป็นภาชนะสานทรงกริ่งวงกลมอยู่ในโครงไม้สี่เหลี่ยมดูรูปแสดงประมาณ 9 – 12 นิ้ว สานลายถี่ๆแต่ไม่ทึบเพื่อการใช้งานคือใช้ถั้วมะพร้าว น้ำกะปิจากมะพร้าว จะไหลลงตามร่องกระชอนโดยง่ายในขณะที่ที่ถากมะพร้าวจะถูกกรงออก ตัวกระชอนจะประกบกับไม้จริง 2 ชั้นหนา 2 ซ้ำงเพื่อพาดกับภาชนะในการรองรับกะทิ ในปัจจุบันไม่ค่อยพบการใช้กระชอนจากเครื่องจักสานนัก

กระชอนคันกระทิ ที่มา : บ้านนายประติษฐ์ เจริญวัฒน์

1.1.8 ฝาชี เป็นภาชนะสำหรับครอบอาหารกันตัวแมลง มีรูปแบบเหมือนตะแกรง (ตะขิง) ถือเป็นทรงกริ่งวงกลมขนาดใหญ่กว่าตะแกรงมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 20 – 24 นิ้ว และมีหูจับตรงกึ่งกลางใช้ถือด้วยมือ

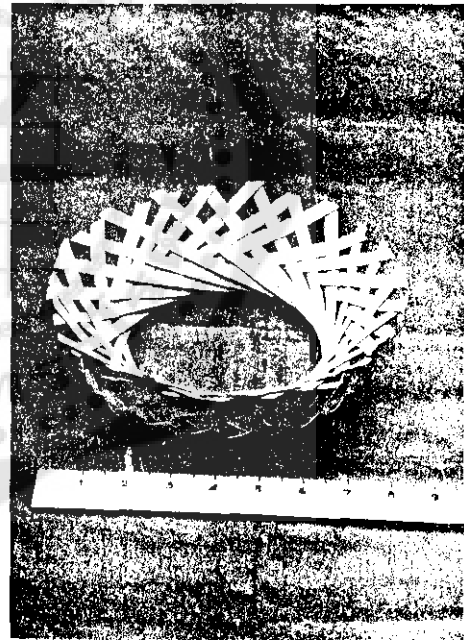

ฝาชี ที่มา : บ้านนางศรีบุญ ตุ่มบุญ

1.1.9 เสวียน เป็นเครื่องใช้ในครัวสำหรับรองหม้อข้าวหม้อแกงที่กำลังร้อนเพื่อลดอุณหภูมิจากเตา เสวียนสานจากเปลือกของไม้ไผ่และหวาย เสวียนที่พบมี 2 ลักษณะ คือ

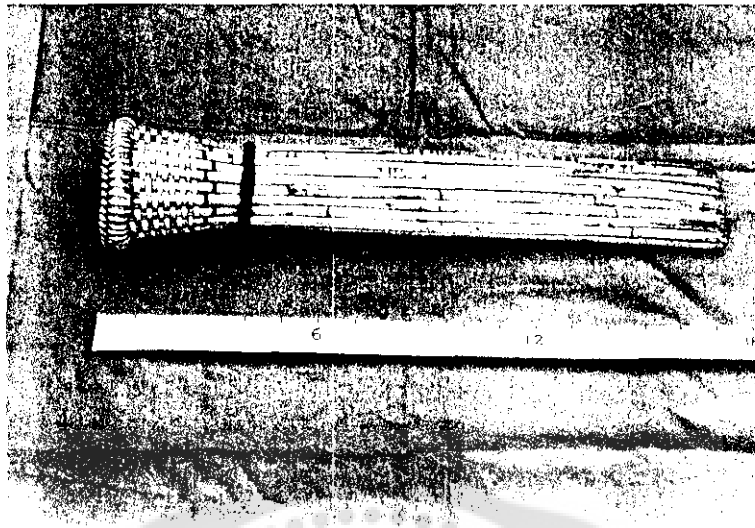
แบบมีหู สานด้วยเปลือกหวาย 4 – 5 เส้น สานเป็นลายเกลียวให้จับกันเป็นวงกลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 7 นิ้ว กว้าง 1.5 นิ้ว ที่ก้นเสวียนใช้หวายสอดไขว้กันเป็นกากบาทโดยให้ชายทั้ง 2 ข้างยาวออกมาเป็นหูจับ 2 ด้านเพื่อความสะดวกในการถือและใช้น้ำที่เย็นรั่วอยู่

แบบไม่มีหู สานด้วยเปลือกไม้ไผ่เป็นการสานโดยใช้ดอ 4 – 5 เส้นมัดโยงกันด้วย การขัดทับเป็นวงกลมเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 7 นิ้ว กว้าง 2 นิ้ว แล้วตัดดอกส่วนที่เหลือจากการสานที่บานออกมาให้เป็นวงกลมกว้างกว่าส่วนฐาน ส่วนนี้จะเป็นที่รองรับก้นหม้อซึ่งกำลังร้อนก้นหม้อจะไม่สัมผัสกับพื้น ฐานยังเป็นตัวช่วยระบายความร้อนไม่ให้พื้นในไอน้ำเกาะ

เสวียนรองหม้อ ที่มา : บ้านนายคำปลง จันทบุรี

1.1.10 ปลอกมิด เป็นเครื่องใช้สำหรับใส่มีดทุกประเภทตั้งแต่ในครัวจนถึงมีดที่ใช้ทำงานอื่น ทำจากเปลือกไม้ไผ่ รูปร่างปลอกมีดเป็นทรงกลมที่ส่วนหัวและปลายแบนซึ่งมีความสอดคล้องกับการใช้งานคือเสียบมีดซึ่งเป็นแผ่นบางและมีด้ามจับซึ่งมีความหนามากกว่า ด้ามมีดปากจึงเป็นทรงกลมซึ่งมีการยึดโครงปากด้วยไม้ไผ่และสานก้นภาวให้ดูเรียบร้อย ปลอกมีดโบราณยาวประมาณ 18 – 24 นิ้ว

ปลอกมัด ที่ยา : บ้านนายคำเปโลง จันทบุรี

1.1.11 เครื่องสีก้าว เป็นเครื่องจักสานที่เป็นเครื่องมือสำหรับสีก้าวข้าวให้ร้อนออกจากเมล็ด สานด้วยผิวไม้ไผ่เป็นรูปทรงกระบอกมีขอบสูงทำเป็นภาดสำหรับรองข้าวที่สีแล้ว คือก้าวกลิ้ง สีก้าวมีส่วนประกอบสำคัญ 5 ส่วน คือ **ท่อนพื้นบน** **ท่อนพื้นล่าง** **แกนหมุน** **ไม้คาน** และ**คันโยก**

ท่อนพื้นบน สานด้วยผิวดอกไม้ไผ่เป็นทรงกระบอกสูงประมาณ 20 นิ้ว เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 20 นิ้ว ใช้ไม้เนื้อแข็งวางเป็นไม้คาน ให้อยู่ปลายไม้ทะลุผิวไม้ไผ่ที่สานท่อนพื้นบนออกมาข้างจะประมาณ 10 นิ้ว ไม้คานที่โผล่ออกมาจะเจาะรูให้ทะลุเพื่อใส่สลักคันโยก ซึ่งมีเดือยสอดไว้สำหรับโยกให้หมุนโดยรอบ ใช้ดินเหนียวหรือดินจอมปลวกอัดให้แน่น ตรงศูนย์กลางท่อนพื้นบนทำเป็นรูกลวงไว้ สำหรับเทข้าวเปลือก

ท่อนพื้นล่าง สานด้วยผิวดอกไม้ไผ่ทำเป็นภาดขอบสูงรองรับข้าวกลิ้งที่สีแล้ว เจาะรูให้ไหลลงไปที่กระบุงหรือภาดรองรับตรงกลางท่อนพื้นล่างอัดดินเหนียวทำฐานรองรับที่ท่อนพื้นล่าง

แกนหมุน ทำด้วยไม้อยู่ตรงศูนย์กลางของท่อนพื้นล่างอัดดินรัดให้แน่น แกนหมุนจะเป็นเดือยสอดทะลุไม้คานที่ขวางไว้

ไม้คาน ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ยาวประมาณ 2 เมตร ขวางท่อนพื้นบน เจาะรูปลายไม้เมื่อสอดสลักคันโยก

คันโยก ใช้ลำไม้ไผ่โตๆ ทำเป็นคันโยกมีมือจับเจาะรูปลายไม้คันโยกทำสลักติดต่อกับรูไม้คาน

การสีข้าวจะใส่ข้าวเปลือกไปในส่วนลึกเว้าของท่อนพื้นบนใช้มือโยกหมุนเวียนไปด้านขวา มือของผู้หมุน จนได้เป็นข้าวกลิ้ง แล้วนำมาซ้อมข้าวให้ขาวเพื่อเก็บไว้หุงต่อไป

ในปัจจุบันมีการใช้เครื่องสีข้าวกันน้อยมากเพราะส่วนใหญ่จะนำไปจ้างโรงสี จึงทำให้ผู้ใช้เครื่องสีข้าวกันน้อยและหาผู้ที่ทำได้น้อยมากเช่นกัน เครื่องสีข้าวในการสำรวจครั้งนี้พบที่บ้านนายสังวัน จันทรพรหม ตำบลสาริกา อำเภอเมือง ซึ่งเป็นแห่งเดียวที่มีการทำเครื่องสีข้าว

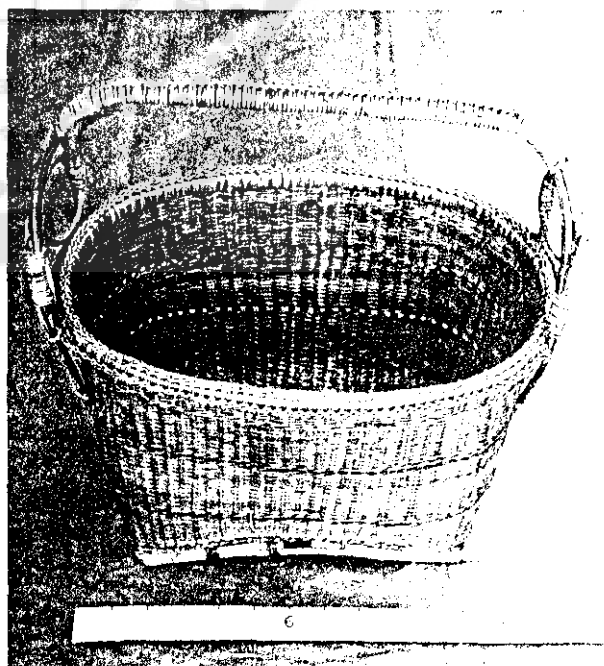
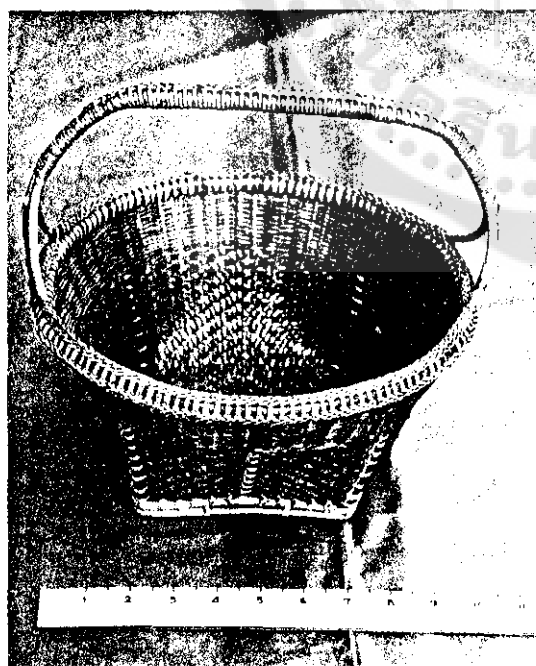

เครื่องสีข้าว ที่มา: บ้านนายสังวัน จันทรพรหม

1.1.12 ตะกร้าหิ้ว เป็นเครื่องใช้ในครัวเรือนที่ไม่ใช้แทบทุกบ้าน ลักษณะของตะกร้าจะมีรูปทรงต่างๆ เช่น ทรงกลม ทรงรูปไข่ มีลักษณะทั่วไปคือปากบาน มีการถักขอบด้วยหวายหรือดอกไม้ไผ่ กันสลม มีโครงไม้ไผ่หรือหวายยึดเป็นฐานเพื่อให้ถ่วงเชิงรับในการรับน้ำหนัก ตัวตะกร้าส่วนใหญ่จะสานด้วยดอกไม้ไผ่ ตะกร้าที่พบในการวิจัยนี้จะสานด้วยลายขัด หักมีหูสำหรับหิ้วทำด้วยไม้ไผ่ผ่าซีก การทำหูตะกร้าพบว่ามี 2 ลักษณะคือเป็นลักษณะโค้งครึ่งวงกลม มาจากกันตะกร้าและโค้งขึ้นมาจากขอบหรือปากตะกร้ายึดโดยการสานรัดถักบวม บางแห่งมีการทากาวน้ำมันยางเพื่อป้องกันผดผอมดแมลงอื่นๆที่จะมาทำให้ข้าวดูเสียหยาบ

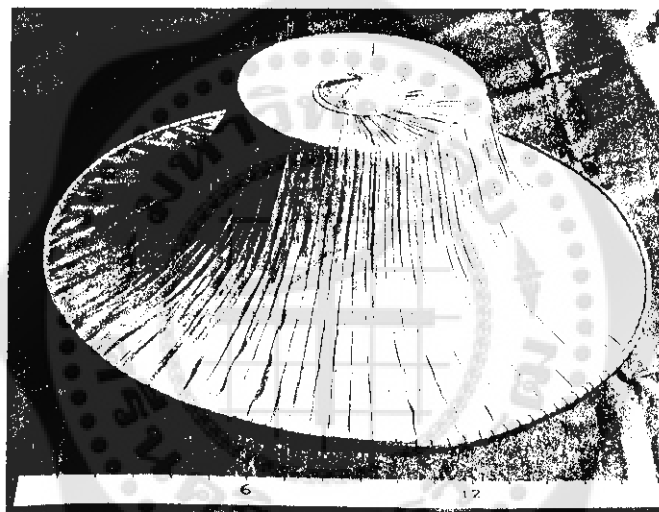

ตะกร้าใส่ของทรงกลม ที่มา: บ้านนายประสิทธิ์ แสงทวี

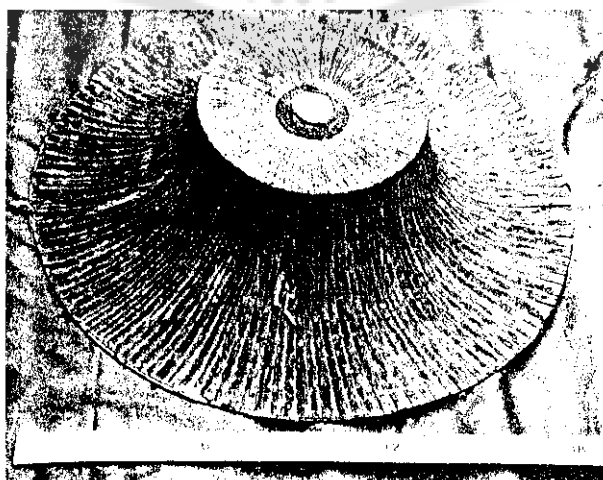

ตะกร้าทรงกลมและทรงรูปไข่ ที่มา: บ้านนายประสิทธิ์ เจริญวัฒน์

1.1.13 จอบ เป็นเครื่องใช้จักสานที่ทำหน้าที่เหมือนหมวกที่ใช้สำหรับครอบศีรษะในการออกไปทำงานตามท้องไร่ท้องนาเพื่อป้องกันแดดฝน จอบทำจากวัสดุ 2 อย่างคือไม้ไผ่และใบลาน ไม้ไผ่ทำหน้าที่ 2 อย่างคือเป็นโครงจอบด้วยการสานลายที่ค่อนข้างโปร่ง เช่น ลายแฉว อีกส่วนหนึ่งคือส่วนที่ครอบติดกับศีรษะที่เรียกว่ารังจอบ ส่วนใบลานเป็นวัสดุที่ใช้โอบโครงทางด้านนอกให้มิดชิดเพื่อป้องกันแดดฝน จอบมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางทั้งหมวกประมาณ 16 นิ้ว จอบเป็นเครื่องจักสานที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในหมู่บ้านนา ชาวไร่ แม่ค้า และโดยทั่วไปก็มีลักษณะคล้ายคลึงกันทุกพื้นที่แต่อาจมีความต่างอยู่ที่ความประณีตในการเก็บส่วนละเอียด เช่น จอบที่บ้านนางศรีบุญ ถุ่มบุญ ตำบลบ้านนา อำเภอบ้านนา จะต่างจากที่อื่นคือจะมีการตกแต่งส่วนลายบนกึ่งกลางของจอบที่เรียกว่าจอมจอบด้วยการถักซ้อนเรียงกันเป็นวงกลม 3 - 4 ชั้น ในขณะที่แห่งอื่นจะเป็นใบลานทำเป็นกรวยปิดครอบไปเพียงชั้นเดียว

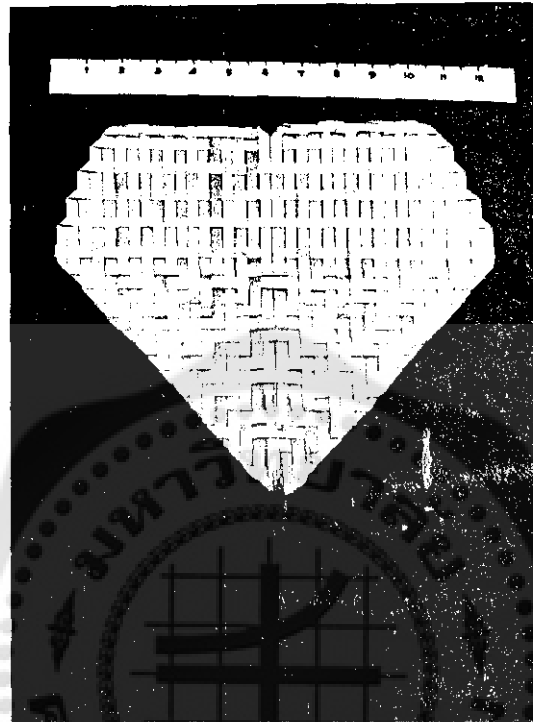
จอบ ที่มา: บ้านนางวัน หอมยิ่ง

จอบที่ตรงส่วนจอมจอบมีการถักใบลานซ้อนเรียงกันเป็นวงกลม 3 - 4 ชั้น

ที่พบ : บ้านนางศรีบุญ ถุ่มบุญ

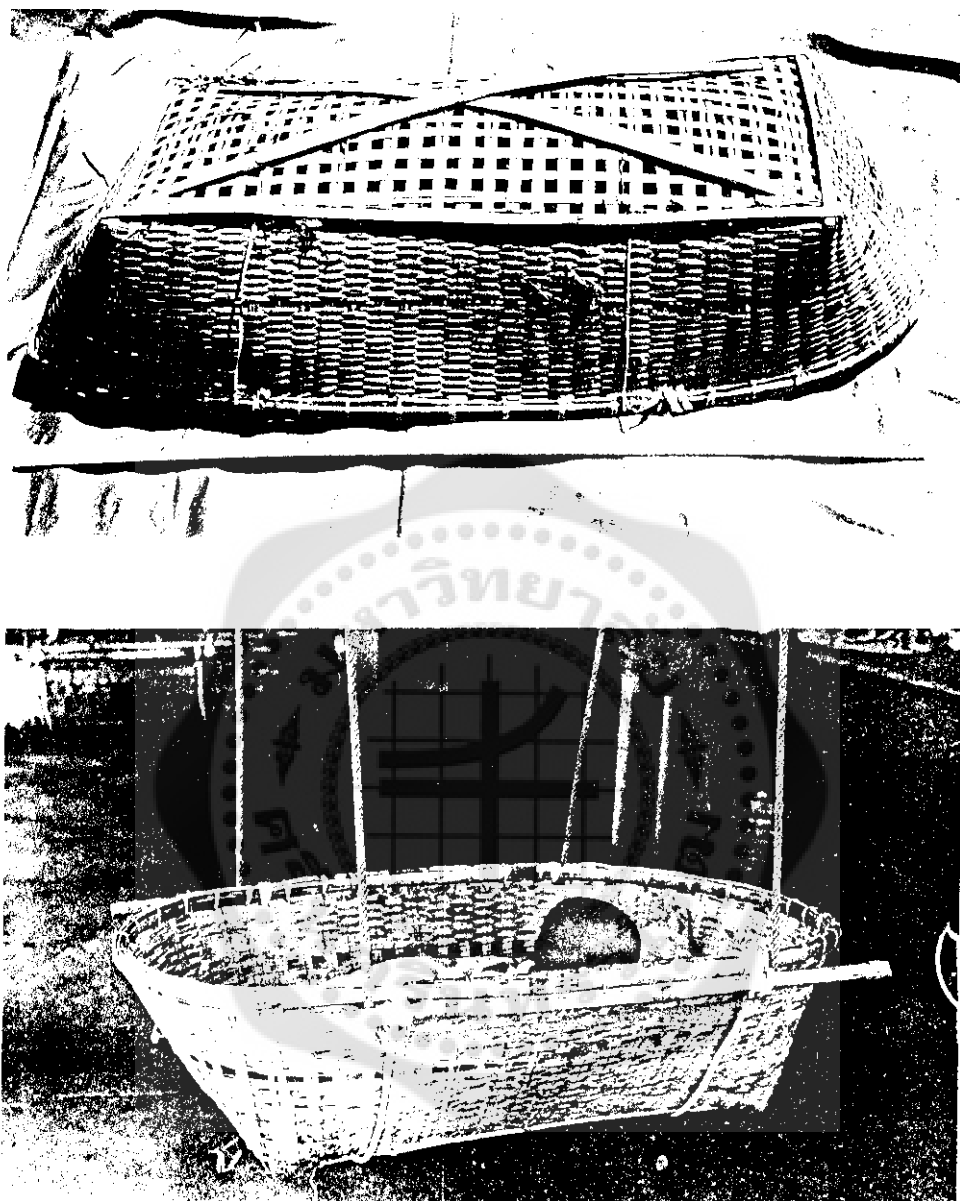
1.1.14 พัด เป็นของใช้ที่ใช้ทั่วไปทั้งอยู่ในครัวเพื่อพัดเตาไฟและใช้ระงับกลิ่น เพื่อพัดระบายความร้อน ลักษณะที่พบคือเป็นรูป 5 เหลี่ยม ขนาดกว้างของตัวพัด 8 - 12 นิ้ว มีด้ามไม้ไผ่สอดระหว่างดอกที่สานเป็นด้ามจับ พัดมีน้ำหนักเบาสามารถพัดระบายความร้อนได้ดี

พัดรูปหัวใจเหลี่ยม ที่พบ : บ้านนายคำแดง จันทบุรี

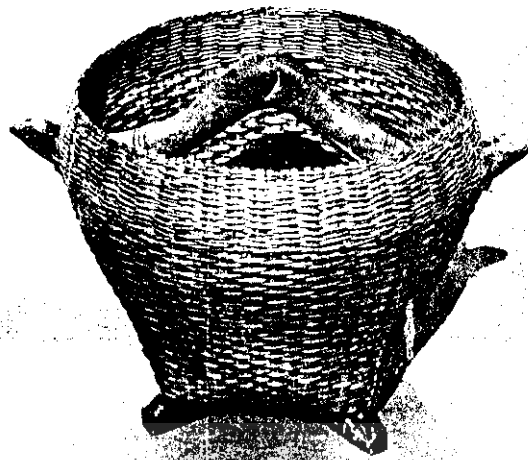
1.1.15 เปล เป็นเครื่องใช้พื้นบ้านสำหรับให้เด็กกลนลานจากดอกไม้ไม้เป็นรูปใช้ส่วนปากบานส่วนก้นจะสอบ โดยมีฐานเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 15 x 30 นิ้ว เป็นการสานลายขัดแบบเปรี๊ญๆ ใช้นิ้ไม้ไผ่ขัดเป็นกากบาทเพื่อยึดเป็นโครงให้แข็งแรงในการรับน้ำหนัก ตัวเปลจะทอเป็นลวดขัดค่อนข้างถี่กับทั้งใบแต่มีการเว้นช่องระหว่างกึ่งกลางลำตัวเปล ปากเปลจะบานควมจากฐานประมาณข้างละ 5 นิ้ว ความสูงของเปลประมาณ 12 นิ้ว ใช้นิ้ไม้ไผ่ยึดขอบปากเปลด้วยการใช้ดอกถัก ด้านยาวทั้ง 2 ด้านมีไม้ไผ่ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 1 นิ้วขนาดอยู่ 2 ข้างบริเวณปากเปลเพื่อใช้เชือกสอดคนวนกับขื่อบ้าน พบบ้านที่ทำเปลเพียงแห่งเดียวคือ ที่บ้านนางเฟื่องถึงสบาม ตำบลบ้านนา อำเภอบ้านนา

ความเชื่อเกี่ยวกับเปล จากการสัมภาษณ์ผู้สานเปลคือนางเฟื่อง ยิ่งสภกย์ กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับเปลว่าจะมีการนำตะปูไปดอกไว้หัวเปล 1 ตัว ก่อนจะใช้เปลจะทำให้เด็กไม่ยุ่งแฉง เลี้ยงง่าย ไม่อ่อน

เปลเด็ก ที่มว: บ้านนางเฟื่อง ยี่งสมาย

1.1.16 ค เป็นเครื่องจักสานที่มีลักษณะเป็นภาชนะปากกลมกว้าง มีก้นผายออกมา เส้นแนวศูนย์กลางประมาณ 8 นิ้ว ก้นสอบ มีฐานเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสประมาณ 6 x 6 นิ้ว มีไม้จริงเป็นขารองรับฐาน 4 ด้าน มีไม้สำหรับเป็นที่ถือพาดอยู่ที่ส่วนปากของภาชนะ จะพบเครื่องสานชนิดนี้แห่งเดียวคือ บ้านนายประดิษฐ์ เจริญวัฒน์ ตำบลป่าพะ อำเภอบ้านนา

คูดักน้ำ ที่มา : บ้านนายประดิษฐ์ เจริญวัฒน์

1.2 ประเภทที่ใช้ในการทำมาหากิน โดยส่วนใหญ่เป็นเครื่องมือนักจับ ขังสัตว์น้ำ เช่นปลา กุ้งและขังสัตว์ประเภทเปิด ใก้ มีรายละเอียดดังนี้

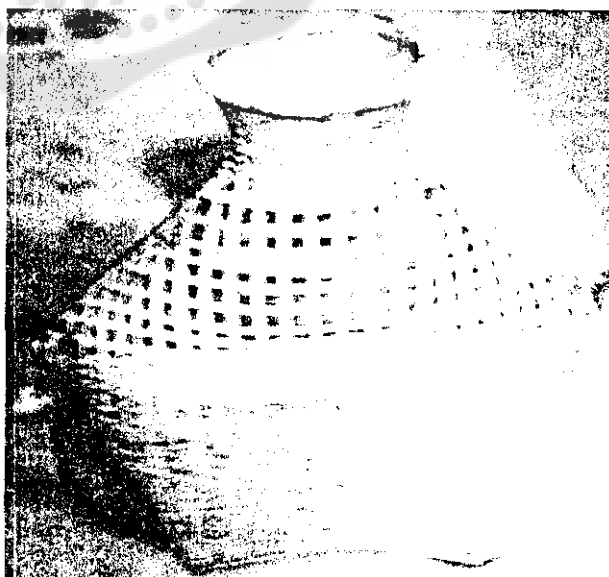
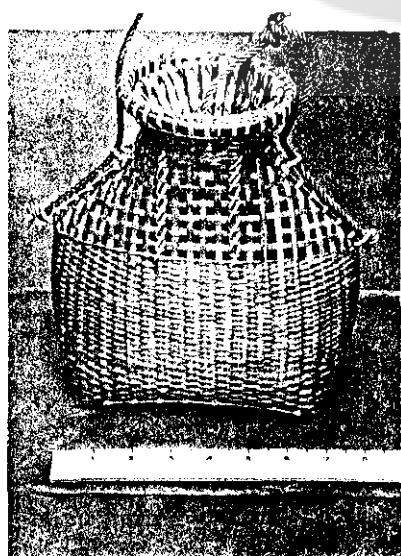
1.2.1 ข้อง เป็นภาชนะจักสานที่ใช้จับปลา ข้องที่พบมีอยู่ 4 รูปแบบ คือ ข้องดั่ง 3 รูปแบบและเป็นข้องนอนหรือข้องลอย 1 รูปแบบ ดังนี้

1.2.1.1 ข้องตั้งทรงกลม เป็นแบบที่พบทั่วไปไม่มีชื่อเรียกเฉพาะ ลำตัวข้องจะกลมมีปากปากบานออกและมีคอคอด มีงาแขงอยู่บนปากข้อง (งาแขงคือที่ปิดฝาข้องเป็นการฉีกไม้ไผ่มาสานเป็นรูปกรวย เป็นส่วนที่กันปลากระโดดออกมาจากข้อง และงาแขงนี้จะพบในเครื่องดักจับปลาอื่นๆ ซึ่งมีลักษณะเดียวกันคือเป็นทางเข้าของปลาแต่ไม่สามารถออกมาได้) ส่วนฐานข้องเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ช่วงคอถึงปากของข้องจะสานเป็นลายขัดก่อนข้างโปรง เพื่อให้มีอากาศถ่ายเท แต่ลำตัวถึงฐานข้องจะสานลายทึบมีสายสะพายโดยใช้เส้นเชือก ข้องมีหลายขนาดตั้งแต่ที่มีความกว้าง 8 – 10 นิ้ว สูง 12 – 14 นิ้วหรือใหญ่กว่านั้น

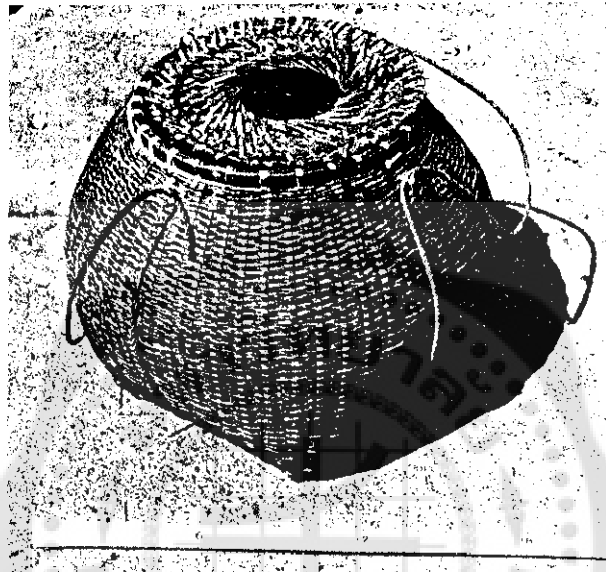
ข้องตั้งทรงกลม ที่มา : บ้านนายคำแปลง จันทบุรี

1.2.1.2 ข้องอีแปบหรืออีแป้ มีฐานเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าจึงเป็นการบังคับรูปทรงให้มีลักษณะเป็นข้องที่ค่อนข้างแบนต่างจากข้องกลมที่มีฐานเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส นอกจากนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกันตั้งแต่คอถึงปากจะสานเป็นเป็นลายขัดแบบโป่ง ลำตัวถึงฐานสานด้วยทาบ มีสายสะพายจากปากทั้ง 2 ข้างที่ผายออก ข้องอีแปบแต่ละพื้นที่ก็ยังมีลักษณะที่ต่างกันไ้เล็กน้อย เช่น ข้องที่พบบ้านนายคำแปลง จันทบุรี ตำบลสาริกา อำเภอเมือง ใหญ่ของข้องจะผายออกมา มาจึงทำให้ฐานดูแบน ในขณะที่ท้องของนายประดิษฐ์ เจริญวัฒน์ ตำบลโพธิ์ทะเล อำเภอโพธิ์ทะเล ใหญ่ของข้องจะไม่ผายออกมากจึงทำให้มีขนาดเล็กกว่าฐานซึ่งทำให้ข้องมีความต่างกันเล็กน้อย ขนาดของข้องอีแปบจะใกล้เคียงกับข้องกลมเนื่องจากการใช้งานเหมือน ๆ กัน

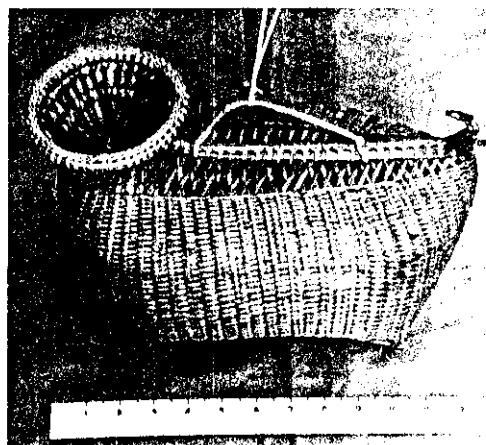
ข้องอีแปบหรือข้องอีแป้ ที่มา : บ้านนายประดิษฐ์ เจริญวัฒน์และนายคำแปลง จันทบุรี

1.2.1.3 ข้องอิหมวง เป็นข้องขนาดใหญ่ฐานเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าประมาณ 8×8 นิ้ว ใช้เป็นการกักเก็บให้ทรงของข้องกลมป้อมมีความสูง 12 นิ้ว ปากข้องจะกลมมีการม้วนขึ้นประมาณความกว้างของฐาน ตรงกลางมีลักษณะป่องออก ข้องอิหมวงไม่มีดอเหมือนข้อง 2 แฉกแรก เนื่องจากลำตัวเป็นการสานที่บดทั้งใบ ประโยชน์ใช้สอยคือใช้ขังปลาใหญ่ ข้องอิหมวงใช้พบทั่วไปพบเพียงแห่งเดียวคือที่บ้านนายยิง สิงห์ประเสริฐ ตำบลเกาะหวาย อำเภอเกาะพลี

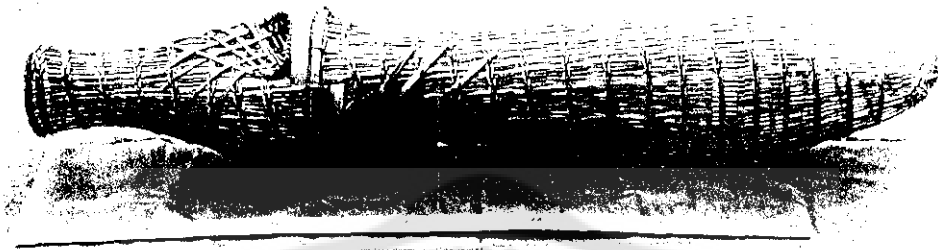
ข้องอิหมวง ที่มา: บ้านนายยิง สิงห์ประเสริฐ

1.2.1.4 ข้องนอนหรือข้องลอย ที่พบมีรูปแบบที่เรียกว่าข้องเบ็ดถือทำรูปแบบคล้ายตัวแปด มีฐานเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 4×7 นิ้ว ทรงคล้ายตัวแปดมีคอและหาง ส่วนดอจะคล้ายข้องทั่วๆ ไปไม่มาสำหรับปิดปากข้อง สันลำตัวข้องช่วงบนจะสานลายโปร่ง นอกนั้นสานทึบ มีเชือกผูกอยู่ตรงสันกลางลำตัว เวลาใช้งานจะนำข้องลอยน้ำได้ด้วยการใช้หุ่นขนานด้านยาว 2 ด้าน หุ่นอาจเป็นไม้ไผ่หรือไม้สน จะใช้เชือกผูกเอาไว้ให้ข้องลอยตามทิศทางที่คนไปก็ได้

ข้องแปด ที่มา: บ้านนายประดิษฐ์ เจริญวัฒน์

1.2.2 ไช เป็นเครื่องตกปลาที่สานด้วยไม้ไผ่เป็นซี่ๆ โดยการถักซี่ไม้ไผ่ได้ดกๆ โกร่งไว้ขนาด ตั้งแต่ 42 – 60 นิ้ว ลักษณะคล้ายขวดยาวๆ มีปากบานออกเล็กน้อยจะหงดิดอยู่ ส่วนด้านก้นจะเรียว ไชใช้ตกปลาในน้ำนิ่งและน้ำตื้น โดยใช้ไชวางในช่องน้ำตื้นๆ แล้วรอคอยเหยื่อ นำไชไปวาง ปลาจะเข้ามาหากันตามช่องงาแซง

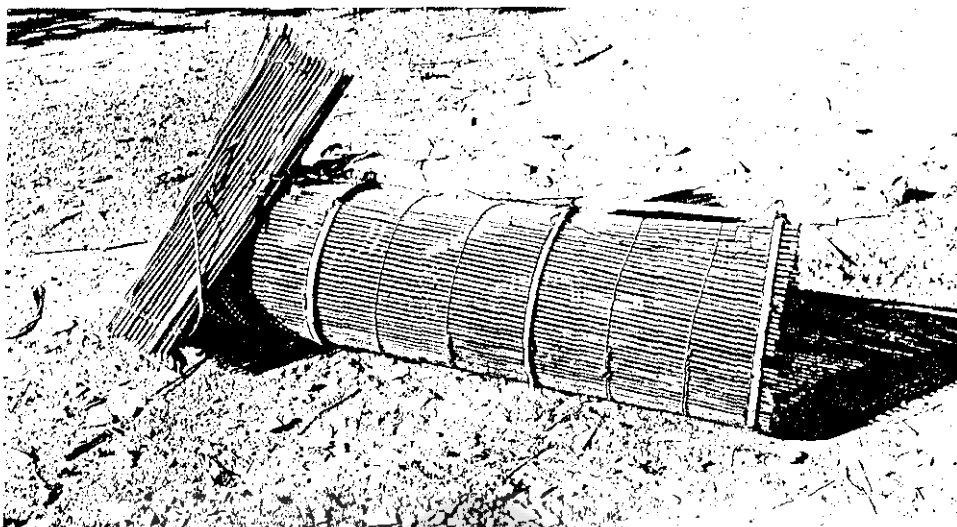
ไชมีขนาดต่างๆ กัน ที่มา : บ้านนางวัน หอมยิ่ง

1.2.3 ตุ่ม เป็นเครื่องดักปลาสานด้วยไม้ไผ่รูปทรงคล้ายข้องแต่มีขนาดใหญ่กว่า ลำตัวกลมมีคอกลม ปากบานออก มักใช้กะลาปิดปาก ใช้เป็นที่เทปลาออก บริเวณล่างของลำตัว ทำช่องไว้ใส่ยางแขง ตัวตุ้มจะสานถี่หยาบมีขนาดต่างๆ ที่พบมีฐานกว้าง 9 นิ้ว สูงประมาณ 22 นิ้ว พบที่บ้านนายยิง สิงห์ประเสริฐ ตุ่มใช้ดักปลาตามที่ลุ่มต่ำหรือชายหนองน้ำตื้นน้ำไม่ลึกมาก

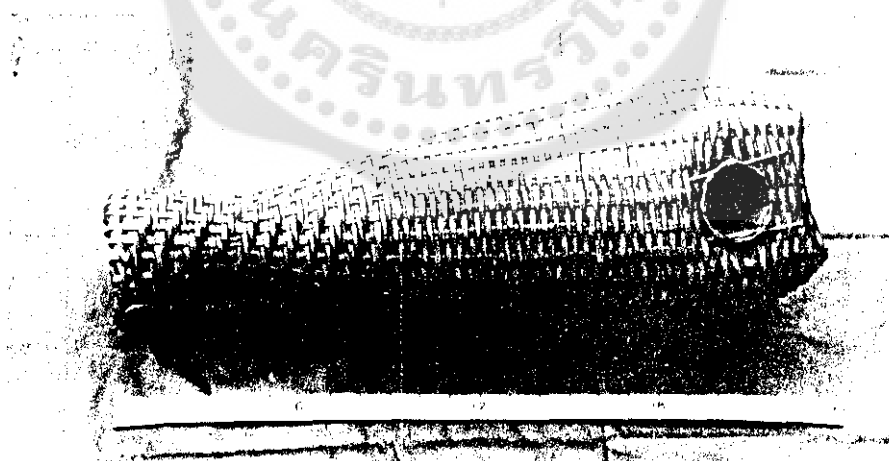
ตุ้มดักปลา ที่มา: บ้านนายยิง สิงห์ประเสริฐ

1.2.4 ลอบนอน เป็นเครื่องดักปลาทำด้วยไม้ไผ่เหลาเป็นไม้กลมมัดต่อกันให้เป็นแผงโดยใช้หวาย เถาวัลย์ ลวด หรือเชือก มีไม้ไผ่ยึดเป็นโครงอยู่เป็นระยะประมาณ 4 ช่วง ลอบมีทรงเป็นทรงกระบอกมีความยาวตั้งแต่ 1 – 2 เมตร ก้นลอบเป็นรูปรีสามารถเปิดปากปลาลอกจากก้นลอบได้ ปากลอบดักปลาทำงาไว้ 2 ชั้นก้นปลาลอก ลอบที่พบนี้เป็นลอบนอนจะใช้กับทางน้ำไหล โดยไม่ต้องใช้เหยื่อล่อปลา เพียงแต่วางหม้อสุมน้ำปลาจะเข้ามาติดลอบ

ลอบนอน ที่มา: บ้านนายเมือง โพธิ์ชัย

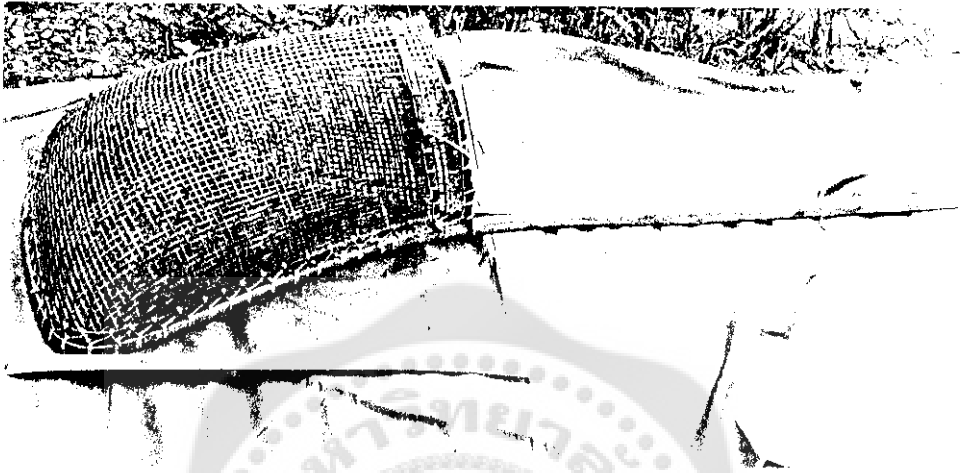
1.2.5 อีจู้ เป็นเครื่องมือดักปลาไหลลักษณะกลมป้องกันส่วนบนจะเรียว ปากผายบานออกเล็กน้อย มีฐานเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดประมาณ 6 นิ้ว สูง 24 นิ้ว ที่ก้นมีช่องสำหรับติดงาแซง การสานเป็นแบบทึบทั่วทั้งใบ อีจู้จะใช้ดักปลาไหลในน้ำนิ่ง ตามริมหนอง คลอง ไร่ หรือตามแปลงนาที่มีความลึกของน้ำไม่มากนัก

อีจู้ ที่มา: บ้านนายอิง สิงห์ประเสริฐ

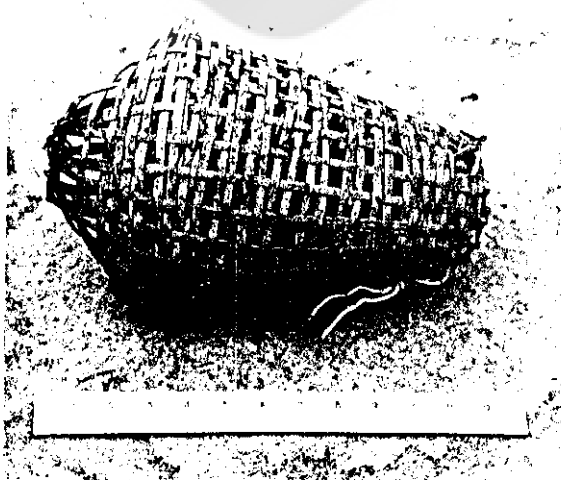
1.2.6 ชะนาง เป็นเครื่องมือช้อนปลาหรือกุ้งในแม่น้ำลำคลอง สานด้วยดอกไม้อ้อเป็นลายขัด เป็นแผงสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่และพับมุมทั้ง 2 ของด้านแถบเข้าหากัน ใช้ไม้ไผ่

เส้นเอ็นรูปตัวสามมัดส่วนที่เ็นออก 2 ด้านให้ตักกันเป็นโครงตั้งเป็นปากชะนาง จะมีโง่ขนาดเล็กเป็นด้ามมาใช้จับ ชะนางที่พบมีขนาดประมาณ 12 x 24 นิ้ว ทำบ้านนางสร้างจาก ดินเหนียวดิบม้วนบ้านนา อำเภอบ้านนา

ชะนาง ที่มา : บ้านนางศรีบุญ อุ้มบุญ

1.2.7 แอบ เป็นเครื่องมือในการดักกบสานด้วยตอกไม้ไม่มีลักษณะคือปากหรือส่วนหนึ่งของขอบจะเล็กกลมและส่วนลำตัวจะค่อยๆ ขานออกจะค่อยๆ สอนเข้าที่กันมีลักษณะแบนๆ ที่ปากแอบจะใส่เงาแสงสำหรับดักกบเมื่อเข้าไปแล้วจะลอกไม่ได้

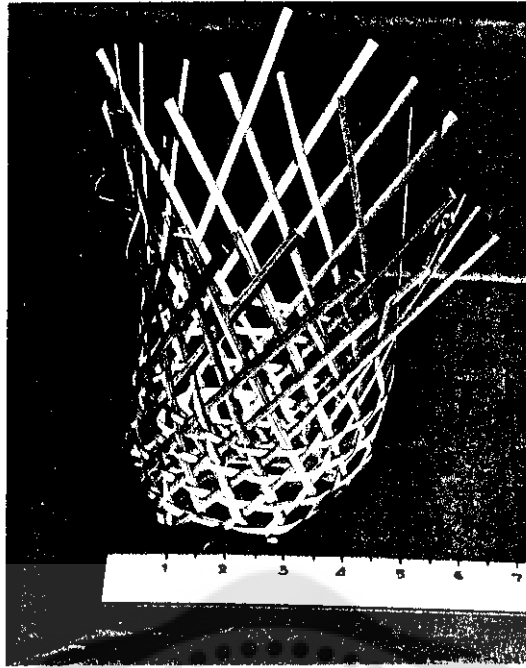

แอบดักกบ ที่มา : บ้านนายภมล ชาดิเวียง

1.2.8 สุ่ม สำหรับขังสัตว์ประเภทเปิด ไม้ เป็นเครื่องจักสานที่พบได้ทั่วไป วัสดุจะมีทั้งวงกลมทรงสูง เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 40 นิ้ว สานลายขัดแบบง่ายมีถาดใบรอง เพราะต้องให้อากาศถ่ายเทได้ดีในการขังเปิด ไม้

1.3 ประเภทที่ใช้เกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรมความเชื่อ งานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ใช้เกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรมความเชื่อ พบเพียงการสานชะลอมสำหรับพิธีทำขวัญข้าว พบที่บ้านของนางสง สวัสดิ์ บ้านไผ่ล้อม ตำบลปากพลี อำเภopakพลี ซึ่งเป็นชะลอมขนาดเล็ก มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 5 นิ้ว สูงประมาณ 7 นิ้ว สานเป็นลายเฉลวโปร่งๆ ชาวบ้านจะสานชะลอมเฉพาะเมื่อต้องประกอบพิธีกรรมทำขวัญข้าว ในช่วงหลังออกพรรษาในเดือนสิบเอ็ดถึงเดือนตุลาคม ชาวจะเริ่มตั้งท้อง ก็จะมีพิธีรับขวัญแม่โพสพและสู่ขวัญข้าว โดยการเตรียมอาหารคาว หวานไปทำพิธีในเตา เพื่อให้เกิดความมั่นใจว่าผลผลิตคือข้าวในนาจะได้ผลเต็มที่ การสานชะลอมเพื่อใส่สิ่งปลูกปลูกไม่จริงในการทำพิธีรับขวัญข้าวก็จะเริ่มสานกันในช่วงนี้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพิถีพิถันในการใช้ภาชนะสำหรับเรื่องของพิธีกรรม ดังในอดีตที่ชาวบ้านได้ปฏิบัติกันมา

ตะลอมขนาดเล็กใช้ประกอบพิธีทำขวัญข้าว ที่มา : บ้านนางสง สวัสดิ์

2. งานทอเสื่อ

การทอเสื่อก็นับมีบทบาทในชีวิตประจำวันของชาวบ้านถือการใช้เป็นเครื่องปูลาด การทอเสื่อมีความสัมพันธ์กับชีวิตคนไทยมาช้านาน เพราะวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของคนไทยที่เป็น การนั่งกับพื้นเรือน วัสดุที่ใช้ในการทอคือกกซึ่งเป็นพืชที่ขึ้นอยู่ในนา การหาวัสดุท้องถิ่นมาปรับ ใช้ให้เป็นประโยชน์จึงทำให้มีการทอเสื่อกกเพื่อนำมาใช้ประโยชน์สำหรับการใช้สอยในชีวิต ประจำวัน งานทอเสื่อจึงเป็นภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดจากบรรพบุรุษสู่คนในครอบครัวหรือในชุมชน เป็นมรดกทางวัฒนธรรมในวิถีชีวิตของคนไทยที่ในหลายพื้นที่ยังกระทำให้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

การทอเสื่อภายในจังหวัดนครนายกเป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่พบในอำเภองครักษ์มี การสืบทอดกันเป็นเวลายาวนานในพื้นที่ 3 ตำบลของอำเภองครักษ์ ได้แก่ ตำบลงครักษ์ ตำบลโพธิ์แท่น ตำบลศรีจุฬา ในแต่ละตำบลก็จะมี การทอเสื่ออยู่แทบทุกหมู่บ้าน สภาพพื้นที่ใน อำเภองครักษ์เอื้ออำนวยต่อการเจริญงอกงามของต้นกกอันเป็นวัตถุดิบที่สำคัญในการทอเสื่อ กายเป็นพืชที่ชอบขึ้นอยู่ตามที่รายล้อมทั่วไปมีความชุ่มชื้นมีน้ำขึ้นถึง เช่น ตามท้องนา ริมห้วย หนอง บึง

ด้วยคุณลักษณะของกกที่มีความเป็นเส้นกลมมีความนุ่มไม่แข็งกระด้างทำให้ความ สะอาดได้ง่ายเป็นวัตถุดิบจากธรรมชาติที่ชาวบ้านสะดวกในการนำมาปรับแปรให้เป็นเครื่องปู ลาดเพื่อตอบสนองการใช้สอยในชีวิตประจำวันได้ ชาวบ้านที่ทอเสื่อนอกจากจะทอไว้ใช้เองแล้ว ก็ยังทอขายให้กับเพื่อนบ้านและทอให้กับวัดที่ มีการมาสั่งทำ

การทอเสื่อกมมีผู้ทอ 1 คนและผู้ส่งกก 1 คน ที่มา : บ้านนางพญูร แสงจันทร์

รูปแบบของเสื่อในแต่ละพื้นที่จะมีลักษณะเดียวกันคือเป็นเสื่อม้วนแบบพื้นบ้านทั่วไปที่มีการทออย่างประณีต ละเอียดย เรียกว่า เสื่อนั้นหรือเสื่อลูกฟูก จะมีความนุ่มนวลกว่าเสื่อที่เรียกว่าเสื่อหยาบ ซึ่งมีราคาสูงกว่า เนื่องจากขายได้ราคาดีกว่า เสื่อที่ทอ มีขนาดความกว้างตั้งแต่ 5 ถึง 9 คืบ ยาว 8 ถึง 12 คืบ ส่วนเสื่อที่ใช้ตามวัดจะมีขนาดพิเศษคือยาวมาก ทั้งนี้เสื่อที่ชาวบ้านจะทอจะเป็นผู้สั่งทำ เสื่อจะมีสีธรรมชาติของกกตากแห้งคือสีเหลืองนวลมีลายเป็นริ้วคั่น ตัวเสื่อจะทอจากกกสีแดง เหลือง เขียว ซึ่งกกสีเหล่านี้ต้องผ่านกระบวนการย้อมสีก่อนนำมาทอ

เสื่อกกเมื่อทอสำเร็จเป็นผืนต้องนำมาเก็บริมให้เรียบร้อย ที่มา : บ้านนางชดาลัย แสงสว่าง

ลวดลายของเสื้อจะเป็นลายริ้วเป็นระยะๆ ตามแนวขวางของเสื้อ จากการสัมภาษณ์นางละมัย แสงสว่าง อายุ 75 ปี ผู้ทอเสื้อมาประมาณ 60 ปี กล่าวถึงลวดลายว่าเป็นลายดั้งเดิมไม่ได้มีการคิดลายขึ้นใหม่และลายก็ไม่มีชื่อเรียกแต่อย่างใด ลงทอตามกันมาโดยดูแบบเองเดิม (ละมัย แสงสว่าง, สัมภาษณ์. 2543)

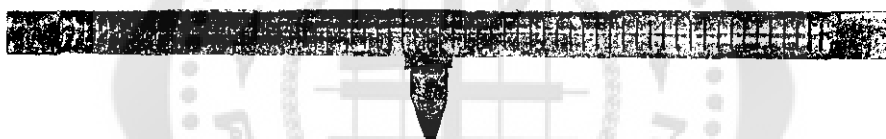
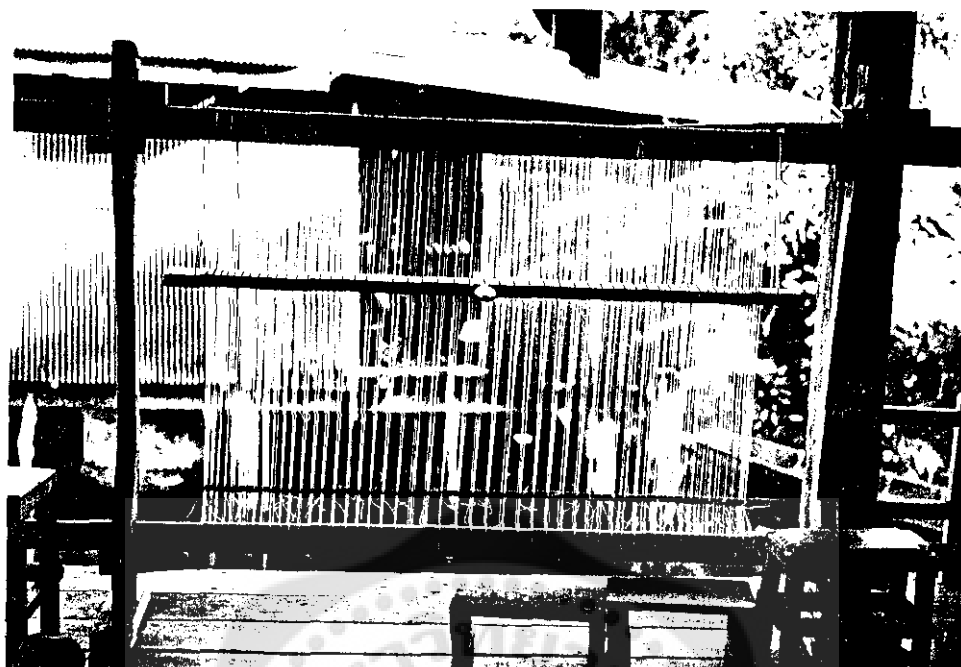

เสื้อกทที่ทอสำเร็จพร้อมนำไปใช้งานหรือขาย ที่มา : บ้านนางชลาสัย แสงสว่าง

ชาวบ้านจะทอเสื้อในบริเวณบ้านคือ นอกชาน ได้ทุนบ้าน การทอเสื้อต้องใช้พื้นที่ที่ค่อนข้างกว้าง และต้องอยู่ในร่มมีหลังคามิดชิด เพื่อติดตั้งเครื่องมือคือ กี่หรือกรอบ แต่ละบ้านจะมีกี่ทอเสื้อ บ้านละ 2 - 3 ตัว ซึ่งทำจากไม้เนื้อแข็งหรือไม้ไผ่ลำโต ๆ ส่วนใหญ่จะทำที่ใช้เอง การทอเสื้อจะใช้ผู้ทอ 2 คน เป็นผู้ทอ 1 คน และเป็นผู้ส่งกกอีก 1 คน โดยผู้ทอจะเป็นสมาชิกภายในบ้าน ไม่มีการจ้างเพื่อนบ้านหรือลูกจ้าง จากการสัมภาษณ์นายจุ่น พูลสิน กล่าวถึงการทอเสื้อในแต่ละวันหากใช้กี่ 2 ตัว จะทอได้วันละ 5 ผืน (จุ่น พูลสิน, สัมภาษณ์. 2543)

การทำหัตถกรรมทอเสื้อในอำเภอดงรักฯ ก็เหมือนกับการทำงานหัตถกรรมทั่วไปถือเป็นการทำงานในช่วงที่ว่างจากการทำนา เป็นช่วงที่รอการเก็บเกี่ยว

ในการทอเสื้อ จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีอาชีพทอเสื้อ จะไม่พบคติความเชื่อเกี่ยวกับกระบวนการทอ และเครื่องมืออุปกรณ์ที่ใช้ในการทอ

กรอบหรือกี่ทอเสื่อ อุปกรณ์หลักในการทอเสื่อและพรม อุปกรณ์ประกอบสำคัญของกรอบหรือกี่
ที่มา: บ้านนายเอื้อง โพธิ์ชัย

3. งานทอผ้า แหล่งทอผ้าที่พบใน จ.นครนายก มี 3 แห่ง คือ

- ศูนย์ทอผ้าบ้านไทยพวน วัดฝั่งคลอง ตำบลเกาะหวาย อำเภอปากพลี
- บ้านนางอารมณี อำเภอ เลขที่ 254 หมู่ 15 ตำบลเขาพ้อม อำเภอบ้านนา
- บ้านนางอารี เจริญชัย เลขที่ 80 หมู่ 11 ตำบลพิบูลย์นอก อำเภอบ้านนา

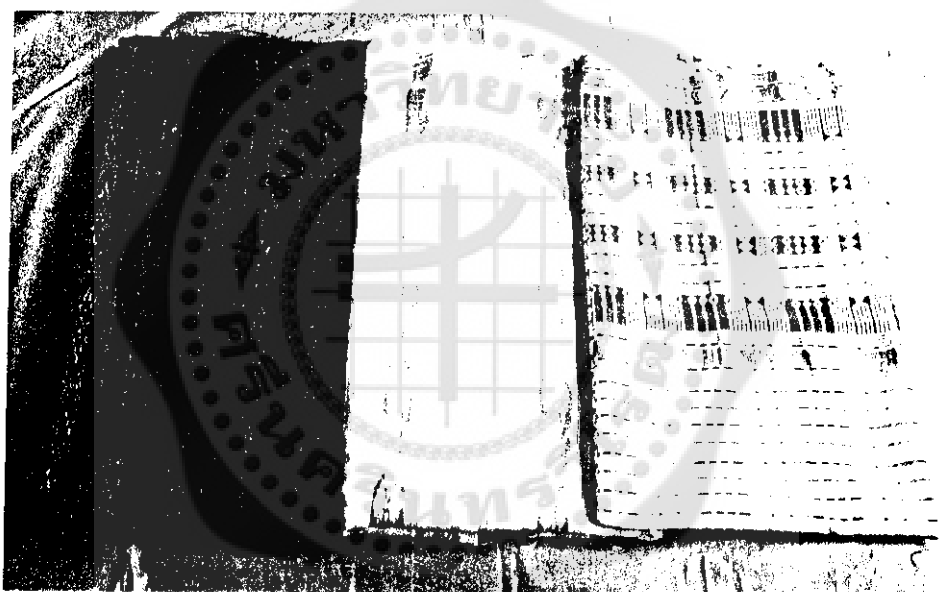
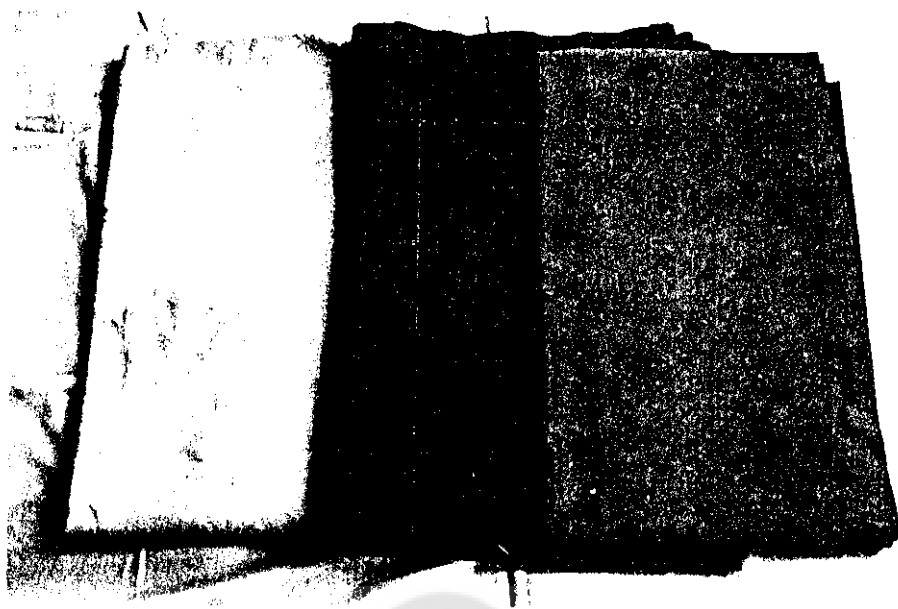
การทอผ้าที่ทั้ง 3 แห่งดังกล่าว เป็นการทอผ้าฝ้ายสีพื้นสีต่าง ๆ และผ้าฝ้ายมัดหมี่เป็น การทอผ้าด้วยกี่กระตุกที่เป็นการฟื้นฟูการทอผ้าขึ้นมาใหม่โดยทั้ง 3 แห่ง มีแหล่งการเรียนรู้การ ทอผ้าจากที่เดียวกันคือ อำเภอบ้านนา จังหวัดลพบุรี ซึ่งเป็นการทอผ้าของกลุ่มไทยเชื้อสาย พวน ที่ยังมีการสืบทอดการทอผ้าต่อมาจนถึงปัจจุบัน การเป็นจังหวัดที่อยู่ใกล้เคียงกันทำให้มี การเรียนรู้การทำงานหัตถกรรมเช่นการทอผ้า ถ่ายทอดสู่กันได้โดยง่ายอีกทั้งในบางพื้น เช่น ที่ อำเภอปากพลี มีเชื้อสายพวนเช่นเดียวกับที่บ้านนา จังหวัดลพบุรี จึงเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรม การทอผ้าของกลุ่มชนที่มีเชื้อสายเดียวกัน

ในกรณีของศูนย์ทอผ้าบ้านไทยพวนวัดฝางคลอง อำเภอบางพลี ซึ่งพระครูวิริยานุโยค เจ้าอาวาสวัดฝางคลองเป็นผู้ริเริ่มขึ้น ชาวไทยพวนที่บางพลี และอำเภอบ้านหมี่ ยังมีการติดต่อกันในกลุ่มชนที่มีเชื้อสายเดียวกัน วัดซึ่งเป็นศูนย์รวมชุมชน ได้มีบทบาทในการฟื้นฟูวัฒนธรรมของชาวไทยพวนที่เคยมีในอดีตให้กลับมาให้ลูกหลานชาวไทยพวนและสังคมภายนอกได้ศึกษา จึงมีการนำครูสอนทอผ้าจากอำเภอบ้านหมี่มาสอนให้กับชาวบ้านในละแวกอำเภอบางพลีโดยมีศูนย์การเรียนรู้ที่วัดฝางคลอง

บรรยากาศภายในบริเวณศูนย์ฝึกอบรมการทอผ้าพื้นบ้านไทยพวนที่วัดฝางคลอง ซึ่งเป็นบริเวณที่แม่บ้านจะมาฝึกทอผ้าด้วยกี่กระตุกซึ่งเป็นอุปกรณ์หลักในการทอผ้า

การฝึกฝนเรียนรู้การทอผ้าจากชาวพวนบ้านหมี่ของกลุ่มแม่บ้านวัดฝางคลอง จากการสัมภาษณ์คุณมัลลิกา โลหะพิพัฒน์กุล กล่าวว่าการทอผ้าเริ่มขึ้นประมาณปลายปี 2542 โดยท่านพระครูวิริยานุโยค เจ้าอาวาสวัดฝางคลอง โดยมีแม่บ้านมารวมกลุ่มกัน 6 - 7 คนมาฝึกทอผ้าเป็นการเรียนรู้โดยศึกษาลายจากดั้งเดิมของชาวพวน ซึ่งมีครูจากอำเภอบ้านหมี่ได้นำมาสอนการทอผ้าให้ โดยใช้ลวดลายผ้าของพวนโบราณเป็นตัวอย่างผู้เรียนก็ทำอย่างลวดลายนั้น หลังจากเลิกเรียนแล้วผู้ที่พอจะมีทุนก็ซื้อกี่มาไว้ที่บ้านเพื่อสามารถทอได้ตลอดเวลาที่ว่างจากการทำงานประจำ

ผ้าพื้นหลากสีและผ้าฝ้ายมัดหมี่ลวดลายต่างๆ ที่มา : ศูนย์ฝึกอบรมการทอผ้าพื้นบ้านไทยพวน วัดฝั่งคลอง

วัตถุประสงค์ในการทอผ้าคือด้ายสำเร็จรูปที่เรียกว่า **ไหมประดิษฐ์** ที่ผู้ทอจะต้องเดินทางไปซื้อที่อำเภอบ้านหมี่ เนื่องจากเป็นแหล่งใหญ่ที่ทราบกันดีในหมู่มุชู้ที่ทอผ้าแถบภาคกลาง ไหมประดิษฐ์เป็นด้ายสำเร็จที่ผ่านการย้อมสีมาแล้ว ซึ่งมีทั้งด้ายสำหรับทอผ้าพื้นสีต่างๆและผ้ามัดหมี่เป็นเส้นใยที่มัดย้อมจากผู้ขายเรียบร้อยแล้วเช่นกัน กลุ่มทอผ้าที่อำเภอบ้านหมี่มีการผูกมัดย้อมด้ายและรับขึ้นด้ายพุ่งและด้ายยืนเป็นการสะดวกแก่การซื้อหาวัสดุสำเร็จรูปที่ผู้ทอขายจะต้องมีความชำนาญในการสร้างลวดลายผ้า กลุ่มแม่บ้านทอผ้าที่วัดฝั่งคลองที่ผ่านการฝึกทอผ้า แม้จะเรียนรู้แบบครบวงจรของการทอผ้าแต่ด้วยประสบการณ์ที่ยังน้อยอยู่ก็ยังไม่สามารถเป็นผู้

ผูกมัดและออกจวดลายเองได้ การซื้อด้ายสำหรับผ้าฝ้ายมัดหมี่ผู้ทอจึงมีอาจจะสามารถกำหนดจวดลายในการทอผ้าได้เอง (มัลลิกา โลหะพิพัฒนกุล.สัมภาษณ์.2544)

เมื่อชาวบ้านสามารถผลิตผ้าทอได้แล้วก็จะมาฝากขายให้กับศูนย์ทอผ้าฯ เพื่อขายให้กับผู้สนใจ ซึ่งในขณะนี้ลูกค้าประจำของกลุ่มแม่บ้านคือหน่วยราชการในจังหวัดนครนายก เนื่องจากผู้ว่าราชการจังหวัดมีนโยบายให้ข้าราชการและพนักงานรัฐวิสาหกิจใส่ผ้าทอสีเขียวกและสีม่วงในวันที่กำหนด (มัลลิกา โลหะพิพัฒนกุล. สัมภาษณ์. 2544) กลุ่มแม่บ้านทอผ้าที่วัดฝางคลองจึงได้รับการทอผ้าตามสั่งอย่างต่อเนื่องจากทางจังหวัด แต่ก็ไม่ได้เป็นการทำแบบอุตสาหกรรมเป็นการรับงานไปทำตามบ้านเท่าที่จะรับได้เป็นอาชีพเสริมนอกเหนือจากการทำนา

ส่วนที่บ้านนางอารมณ คำเสมอและนางอารี เจริญชา ทั้ง 2 คนเป็นพี่น้องกันมีอาชีพทำนาและได้ฝึกการทอผ้าก็กระตุกจากชาวไทยพวน อำเภอบ้านหมี่ เมื่อประมาณ 7 - 8 ปีมานี้ ซึ่งแต่เดิมไม่ประสบความสำเร็จจากการฝึกฝนการทอผ้าจากมารดา ซึ่งเป็นช่างทอผ้าโดยใช้มือโบราณ โดยให้เหตุผลว่าเป็นสิ่งที่ยากต้องใช้ความสามารถและใช้เวลามากกว่าก็กระตุกซึ่งเคยหัดทำแต่ไม่สำเร็จ ในภายหลังจึงต้องการหาอาชีพเสริมจึงไปฝึกการทอผ้าก็กระตุกจากอำเภอบ้านหมี่ ในปัจจุบันจึงทำเป็นอาชีพเสริมหลังจากการทำนา

วัตถุดิบที่ใช้ในการทอผ้าเช่นเดียวกับการทอผ้าของกลุ่มแม่บ้านวัดฝางคลองคือการซื้อไหมประดิษฐ์ที่เป็นการทำสำเร็จรูปมาแล้ว ทั้ง 2 คนจึงเป็นผู้ทำหน้าที่เพียงการทอเท่านั้น

บริเวณที่ชาวบ้านใช้ทอผ้าคือบริเวณใต้ถุนบ้านหรือภายในบริเวณบ้านที่ต้องมีหลังคามิดชิด เพื่อกันแดดกันฝนในขณะที่ทอผ้าหรือการทอผ้าที่ยังไม่เสร็จค้างไว้กับเครื่องทอผ้า ซึ่งจะมาทอผ้าต่อเมื่อใดก็ได้ โดยปกติแล้วการทอผ้าจะทำในช่วงเวลาที่ว่างจากการทำนาและงานบ้านประจำวัน

ในด้านคติความเชื่อเกี่ยวกับการทอผ้าไม่ปรากฏว่ามีความเชื่อเกี่ยวกับการทอผ้า ทั้งในกระบวนการทอผ้าและความเชื่อเกี่ยวกับผืนผ้า เพียงแต่ในบางแห่งเช่นที่บ้านนางอารี เจริญชาจะนำแผ่นทองคำเปลวไปติดไว้ที่ทอผ้า แต่ก็ไม่ทราบที่มาของการปิดทองเพียงแต่ทราบว่า เป็นสิริมงคลและไม่ได้มีการทำพิธีกรรมใดๆ กับเครื่องมือทอผ้า (อารี เจริญชา.สัมภาษณ์.2543)

ผ้าทอที่พบทั้ง 3 แห่งเป็นการทอผ้าเพื่อเป็นผ้าที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ผ้านุ่ง ผ้านุ่งเสื้อ ผู้ทอจะทอใช้ในครอบครัวและทอขายให้กับเพื่อนบ้านที่มีการมาว่าจ้างให้ทอ โดยผู้ทอจะมีตัวอย่างผ้าสีต่างๆ (ในกรณีเป็นผ้าพื้น) ให้กับลูกค้าเลือกสีตามชอบและจะไปซื้อไหมประดิษฐ์ตามสีที่สั่งทำ การทอผ้าในจังหวัดนครนายกจึงเป็นการทอเพื่อใช้เองและทอขายตามสั่ง ส่วนผ้าทอที่ใช้ในพิธีกรรม ไม่ปรากฏว่ามีการทอผ้าเพื่อใช้ในพิธีกรรมต่างๆ โดยเฉพาะทั้งงานมงคลและงานอวมงคล

4.งานตีเหล็ก

งานตีเหล็กในจังหวัดนครนายกเป็นการแปลงเหล็กให้เป็นรูปร่างต่างๆ ซึ่งมีการใช้ช่างที่แตกต่างกันโดยอาศัยแรงงานคน การตีเหล็กเป็นหน้าที่ของผู้ชายแต่ครั้งโบราณมา จนมีคำกล่าวในลักษณะของการแบ่งหน้าที่กันทำระหว่างหญิงชายว่าผู้ชายตีเหล็กผู้หญิงทอผ้า เนื่องจากการตีเหล็กต้องอาศัยความแข็งแรงของผู้ชายซึ่งเป็นเพศที่มีร่างกายแข็งแรงกว่าผู้หญิง ซึ่งการตีเหล็กในสมัยก่อนจะใช้เครื่องมือแบบพื้นบ้านตลอดกระบวนการ แต่ในปัจจุบันเราจะพบว่ามีการใช้เครื่องมือที่เป็นเครื่องจักรกลเพื่อทุ่นแรงในการทำงานบางตอน เช่น ตัดเหล็ก การเจาะ การขัด การชุบเหล็กเพื่อให้ผิวเรียบก็ใช้เครื่องจักรกลเข้ามาช่วย แต่วิธีการตีเหล็กก็ยังใช้กระบวนการแบบพื้นบ้านอยู่

ในการสำรวจผู้ทำงานตีเหล็กในจังหวัดนครนายกพบว่า มีผู้ที่ผลิตมานานที่สุดและมีฝีมือกันทำโลหะรูปพรรณต่างๆ มากที่สุดซึ่งถือว่าเป็นแหล่งใหญ่ที่เดียวในจังหวัดนครนายกคือ นายสมจิต ประมวลวิมุต ดำเนินนครนายก อำเภอเมือง ซึ่งทำมาตั้งแต่รุ่นปู่เป็นคนพื้นที่จังหวัดนครนายก จนมาถึงบิดาและสืบทอดมาซึ่งนายสมจิตรวมเวลาผลิตมา 70 ปี มีการถ่ายทอดสืบทอดกันมาโดยทำให้ดูฝึกให้ทำตามแบบ กระบวนการตีเหล็กมีการใช้เครื่องจักรเข้ามาช่วยทุ่นแรง เช่น หินเจียร เครื่องตัดเหล็ก เครื่องขัด การใช้สว่านไฟฟ้าหรือสว่านมือในการเจาะค้ำ

บริเวณหน้าบ้านซึ่งใช้เป็นหน้าร้านขายผลิตภัณฑ์จากการตีเหล็กหลายชนิด

ที่มา : บ้านนายสมจิต ประมวลวิมุต

ส่วนอีกแห่งหนึ่งซึ่งเป็นการสืบเชื้อสายการตีเหล็กมาจากหมู่บ้านที่ทำมีดอรัญญิกใกล้ที่บ้านหนองไผ่-ต้นโพธิ์ ตำบลท่าช้าง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นายบานเย็น ทายาท อายุ 77 ปี ตำบลนครนายก อำเภอเมือง ซึ่งบรรพบุรุษนายบานเย็นเป็นผู้ที่มีอาชีพตีมีดอยู่ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา นายบานเย็นเมื่อได้ย้ายมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่จังหวัดนครนายกก็ได้ นำอาชีพตีมีดที่สืบทอดกันมาในรอบครัวมาทำมาหากินเลี้ยงชีพเป็นเวลา 40 กว่าปี จนเป็นที่รู้จักกันในละแวกนี้ ชาวบ้านจะซื้อมาเองไม่ส่งขายที่อื่น ปัจจุบันนายบานเย็นซึ่งจะสู่วัยชราไป สามารถตีมีดเองได้จึงมีผู้สืบทอดคือลูกชายซึ่งยังอยู่ในวัยหนุ่มเป็นผู้รับช่วง เนื่องจากการตีมีดของที่นี่สืบเชื้อสายมาจากอยุธยายังมีการไปมาหาสู่ติดต่อกัน การใช้วัตถุดิบคือเหล็กก็สั่งซื้อจากอำเภอสีนาทรายณ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กระบวนการทำงานก็ยังเป็นแบบพื้นบ้านแต่มีการปรับเปลี่ยนให้ทำงานได้เร็วและสะดวกขึ้นโดยมีการใช้เครื่องมือที่ทันสมัยบางอย่าง เช่น เครื่องขัด ล้วน เป็นต้น

เครื่องขัด อุปกรณ์ที่เป็นเครื่องไฟฟ้าที่เข้ามาทดแทนอุปกรณ์แบบพื้นบ้าน
ที่มา : บ้านนายสมจิต ประมวลวิมุต

แห่งสุดท้ายคือบ้านนายระเบี๊ยม บำรุงกิจ อายุ 57 ปี ตำบลทองหลาง อำเภอบ้านฉาง เป็นการตีมีดแบบพื้นบ้านและพึ่งพาเครื่องจักรบางอย่างเช่นเดียวกับที่อื่น ที่มีการตีเหล็กมาเพียงแค่ 13 ปี ซึ่งไม่ได้ทำสืบทอดจากบรรพบุรุษแต่เป็นการไปฝึกหัดจากคนในท้องถิ่นและใน

ขณะนั้นก็มิได้มีผู้สืบทอดต่อจากนายระเี่ยงบ อาจเป็นเพราะเห็นว่าเป็นงานที่ต้องใช้แรงงาน เป็นงานมากต้องใช้ความอดทน (ระเี่ยงบ บำรุงกิจ.สัมภาษณ์:2543)

ในด้านคติความเชื่อสำหรับอาชีพตีเหล็กซึ่งเป็นงานที่ต้องใช้ความระมัดระวังจึงทำให้ผู้ที่ทำงานตีเหล็กทุกๆ แห่งจะมีความเชื่อในเรื่องพิธีไหว้ครูเตา โดยเป็นการระลึกถึงพระคุณของครูบาอาจารย์และความเป็นสิริมงคลของตนเองและครอบครัว ทั้งยังเป็นการปิดเป่าอุบัตินี้เหตุต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นจากการตีเหล็ก จะมีการทำพิธีไหว้ครูเตาด้วยกันปีละ 1 ครั้งหลังจากทำบุญวันตรุษสงกรานต์แล้วก็ถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่ ในช่วงดังกล่าวต้นคูณจะผลิดอกบานสะพรั่งจึงถือว่าในช่วงนี้การทำพิธีไหว้ครูจะเป็นการที่มีสิ่งดีๆ มาเข้ามาคูณให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ (บุญดี ทวยาท. สัมภาษณ์:2543) ชาวบ้านที่ทำงานตีเหล็กจะหยุดก่อนการทำพิธีประมาณ 1 สัปดาห์เพื่อทำความสะอาดและซ่อมแซมเครื่องมือต่างๆ ที่ชำรุดให้อยู่ในสภาพดีพร้อมใช้งานและยังมีการเตรียมเครื่องสังเวยไหว้ครู ซึ่งต้องมีการนำเครื่องบูชาพระพุทธรูป พระภูมิ แม่ธรณีและเครื่องบูชาเทพเจ้า พร้อมทั้งอาหารไปสักการะบูชาจุดธูปเทียนกล่าวคำบูชาและถวายข้าวเหนียวส่วนนั้นมารับเครื่องบูชาที่จัดถวายเครื่องสังเวยต่างๆ นำมาวางตรงเครื่องมือเตาเผา ลูกสูบแล้วจึงทำพิธีตั้งเป็นการน้อมรำลึกถึงบุญคุณของบูรพจารย์ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาตีเหล็กให้แก่ตนและขอให้มีความสุขความเจริญแก่ตนและครอบครัว ต่อจากนั้นมีการเจิมด้วยกระแจะจันทร์และปิดทองถั่วเปวที่เครื่องมือทุกชิ้น

เตาเผาที่ใช้ในการเผาเหล็ก ที่มา : บ้านนายสมจิต ประวาลิมุด

สภาพการตีเหล็กที่พบทั้ง 3 แห่งมีลักษณะเช่นเดียวกันทั้ง 3 แห่งถือเป็นลักษณะของการทำเป็นกิจการเล็กๆอยู่ในบ้านทำกันภายในครัวเรือนไม่ได้ส่งขายที่อื่น จะเป็นที่รู้จักของชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นๆซึ่งเป็นลูกค้าที่จะมาซื้อถึงบ้านเป็นกิจการของครอบครัว ซึ่งใช้นอกชานเป็นบริเวณที่ใช้ตีเหล็กโดยเฉพาะ เนื่องจากการตีเหล็กต้องใช้แรงงาน ความร้อน ต้องมีความระมัดระวังจึงต้องแบ่งบริเวณในการทำงานแต่ละขั้นตอนเป็นสัดส่วนเพื่อการวางเครื่องมือและอุปกรณ์ในการใช้งานต่างๆได้อย่างสะดวกและปลอดภัยในการทำงานตามขั้นตอน เช่น บริเวณเตาตีเหล็กซึ่งเป็นอุปกรณ์ใช้เผาเหล็กให้อ่อนตัว สะดวกสำหรับการแปลงให้เป็นเหล็กรูปพรรณ โดยเตานี้ใช้ดินเผาหรือก่อด้วยอิฐเผา มีช่องสำหรับใส่เชื้อเพลิง จึงต้องอยู่ในบริเวณเฉพาะและจะมีสื่อบสำหรับเป่าลมเพื่อให้เข้าไปในเตาเพื่อให้ถ่านไม้ไม่ไหม้และในการตีเหล็กต้องใช้ทั้งเหล็กซึ่งเป็นแท่งเหล็กสี่เหลี่ยมหน้าเรียบ ใช้รองรับเหล็กที่ถูกเผาแล้วใช้ค้อนตีเป็นรูปร่างต่างๆตามต้องการ โดยในการตีเหล็กต้องมีพื้นที่สำหรับให้คนยืนรอบทั้ง 4 คนเป็นคนตี 3 คนและเป็นคนจับเหล็กอีก 1 คน มีบริเวณที่วางอ่างน้ำสำหรับการนำเหล็กที่ผ่านการตีแล้ว แช่น้ำเพื่อให้ทนทาน นอกจากนี้ยังมีขั้นตอนอื่นๆที่ต้องใช้เครื่องมือ เช่น แท่นสำหรับตัดเหล็ก เครื่องชุดเหล็ก ส่วนไฟฟ้า มีพื้นที่สำหรับงานทำด้ามมีด ซึ่งเราจะเห็นได้ว่าการตีเหล็กต้องใช้พื้นที่เฉพาะเป็นสัดส่วนเพื่อการทำงานตามขั้นตอนและส่วนหน้าบ้านจะเป็นหน้าร้านใช้วางผลิตภัณฑ์เหล็กรูปแบบต่างๆไว้ให้เลือกซื้อ ผลิตภัณฑ์ที่ได้จากการตีเหล็กแบ่งเป็น 3 ประเภทได้แก่

- เครื่องมือการเกษตร
- เครื่องใช้ในครัวเรือน
- เครื่องมือและอุปกรณ์

โดยมีข้อมูลของเครื่องมือเครื่องใช้ดังกล่าวดังนี้ภาพประกอบของเครื่องมือทุกชิ้นมีที่มาจากบ้านนายสมจิต ประवालวิมุตติ)

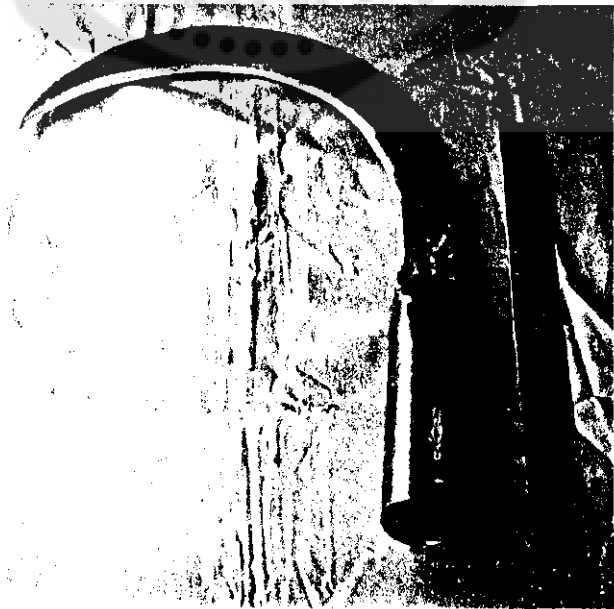
4.1 เครื่องมือการเกษตร ใช้สำหรับการเกษตรทั่วไป เช่น เกียวข้าว ตัดไม้ ถางหญ้า ขุดดิน ฟันดินเป็นต้น เครื่องมือเหล่านี้จะต้องมีความคมทนทานเหมาะกับลักษณะงานที่ทำ เครื่องมือดังกล่าวได้แก่

4.1.1 เกียว เป็นเครื่องมือสำหรับเกี่ยวข้าว เมื่อชาวนาปักดำต้นกล้าจนกระทั่งออกรวงและเมล็ดข้าวแก่จัดรวงข้าวเหลืองไปทั่วทุ่งนาจะใช้ท่อนไผ่ยาวๆ นวดข้าวให้ล้มไปทิศทางเดียวกัน แล้วใช้เกียวเกี่ยวข้าว จะทำให้รวงข้าวไม่พันกัน เกียวมีหลายชนิด เช่น เกียวกระสา เกียวกระยาง เกียวจู เกียวขอ ขึ้นอยู่กับการใช้งานที่แตกต่างกัน ที่พบในการวิจัยครั้งนี้คือเกียวกระสา ลักษณะรูปเกียวโค้งเป็นวงกว้างเหมือนคอนกกระสา มีความยาวประมาณ 13 นิ้ว เหมาะสำหรับเกี่ยวข้าวที่วิธีปักดำเพราะต้นข้าวแบบนี้ลำต้นข้าวจะมีกอใหญ่ จึงต้องใช้เกียวที่มีวงกว้าง

เลี้ยวกระสา

4.1.2 ตะขอชักไม้ เป็นเครื่องมือสำหรับใช้ตัดกิ่งไม้สูงๆ ลักษณะคล้ายเคียวเกี่ยวข้าว ตัวตะขอเป็นเหล็กแบนโค้งเกือบครึ่งวงกลม ปลายแหลม มีด้ามจับ มีความยาวจากปลายด้ามถือถึงตัวตะขอประมาณ 15 นิ้ว เวลาใช้ตัดกิ่งไม้ใช้ไม้รวกต่อด้ามสำหรับตัดกิ่งไม้สูงๆ

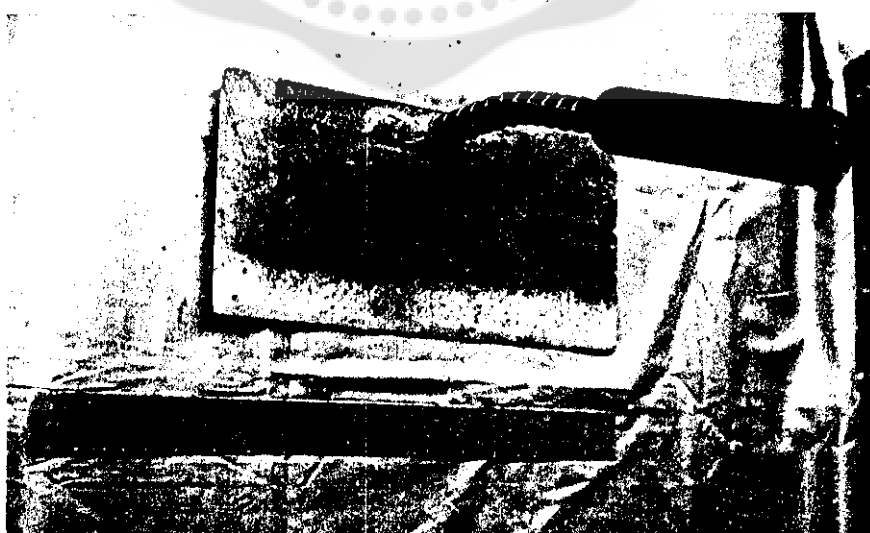
ตะขอชักไม้

4.1.3 คราด เป็นเครื่องมือในการทำความสะดวกลานบ้าน สวน โดยชักลากเศษหญ้า ใบไม้ เศษขยะ มีลักษณะเป็นเหล็กแหลมเป็นซี่ๆ มีระยะห่างเท่าๆกัน 4 ซี่ เชื่อมอยู่บนฐานซึ่งปลายทั้ง 2 ข้างหักงอขึ้นจะเป็นซี่ที่ใหญ่อีก 2 ซี่ มีเหล็กกลวงอยู่ตรงกลางไว้สำหรับใส่ไม้จริงทำเป็นด้าม ตัวคราดมีความยาวประมาณ 9 นิ้ว

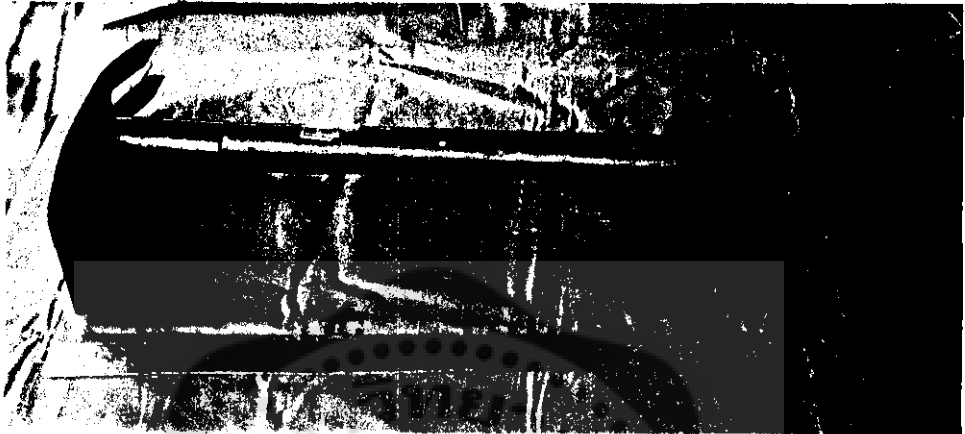
คราด

4.1.4 จอบ ใช้สำหรับถากหญ้าตามไร่ สวน สนาม มี 2 แบบคือ จอบขยัน มีลักษณะเป็นแผ่นเหล็กสี่เหลี่ยมจัตุรัสประมาณ 5 x 10 นิ้วปลายด้ามถือสั้นตั้งฉากกับตัวจอบ อาจใช้ไม้จริงต่อเป็นด้ามให้ยาว

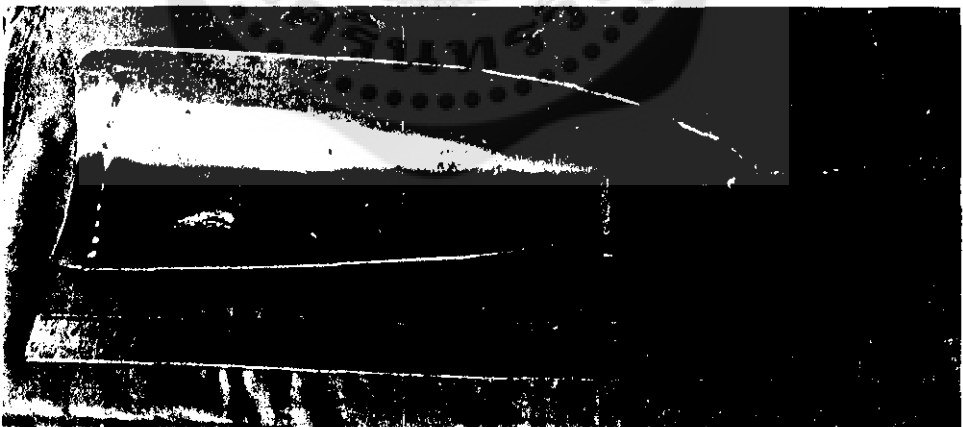
จอบขยัน

จอบผู้ดี เป็นแผ่นเหล็กสี่เหลี่ยมจัตุรัสประมาณ 5 x 10 นิ้ว ปลายด้านยาวด้านหนึ่งเรียบ อีกด้านเป็นเหล็กแหลมเป็นซี่ 3 ซี่คล้ายส้อม ใช้สำหรับถากหญ้าในพื้นที่แคบๆ เช่น กระจ่างต้นไม้

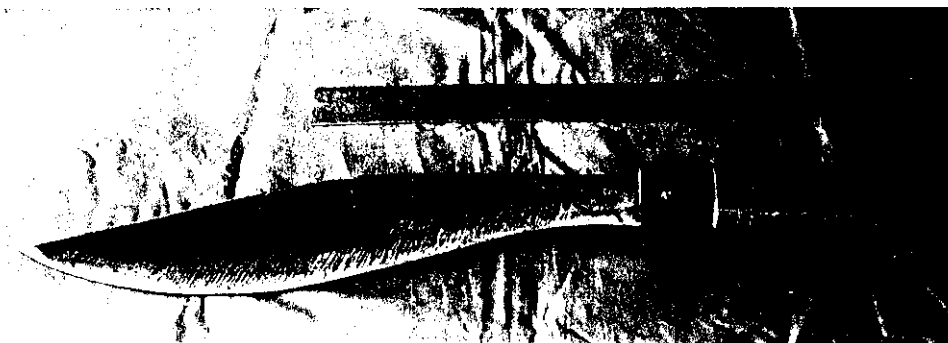
จอบผู้ดี

4.1.5 พลั่ว ใช้สำหรับขุดดิน มีลักษณะเป็นแผ่นเหล็กรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 5 x 10 นิ้ว ใช้ไม่จริงต่อทำเป็นด้าม

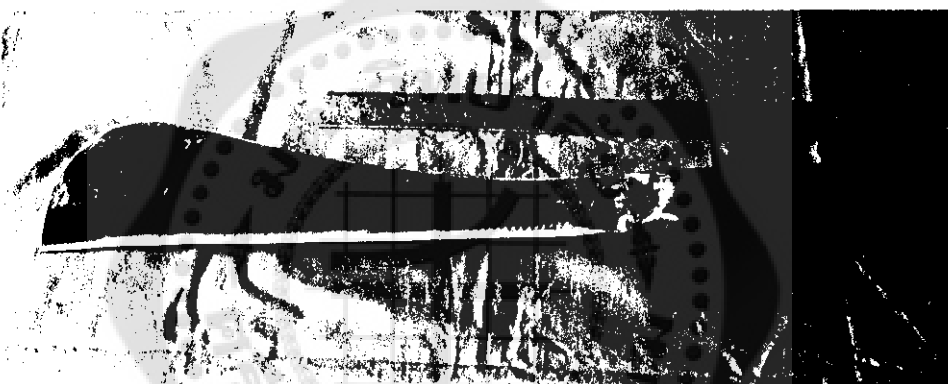
พลั่ว

4.1.6 มีดเหน็บ เป็นมีดสำหรับตัด สับ ฟัน มีลักษณะเรียวยาวปลายแหลมขนาดประมาณ 12 นิ้ว ใช้ไม่จริงทำเป็นด้าม

มีดเหน็บ

4.1.7 มีดโต้ ใช้สำหรับฟัน ถากไม้ ช่วงปลายมีดจะมีขนาดใหญ่กว่าส่วนตัวมีด มีความยาวประมาณ 12 นิ้ว มีด้ามเป็นเหล็กกลมกลวง

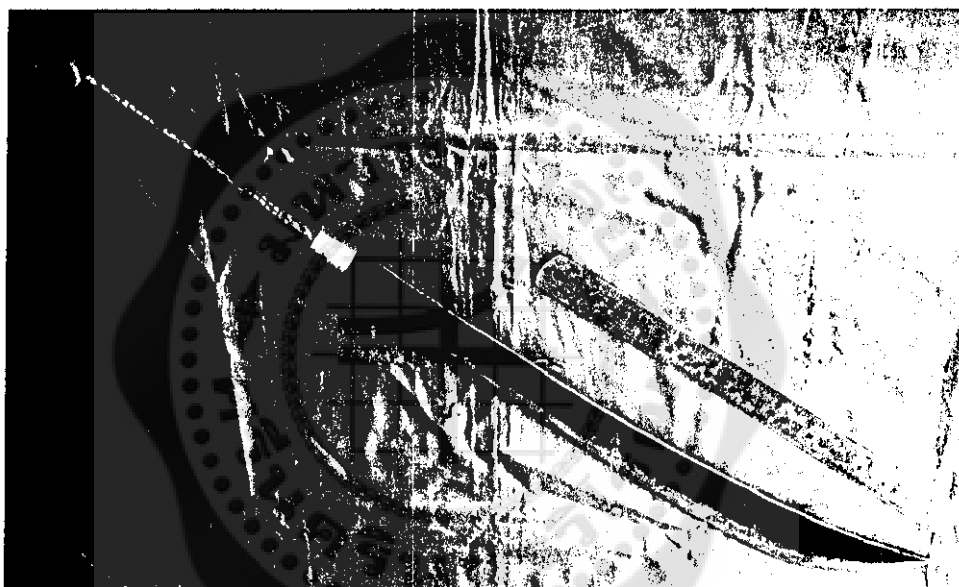
มีดโต้

4.1.8 มีดขอ เป็นอุปกรณ์สำหรับฟันหญ้า ถางหญ้า ถางป่า มีความยาวประมาณ 12 นิ้ว เป็นมีดที่มีรูปร่างโค้งตรงกลาง ปลายมีดใหญ่กว่าลำตัวมีด มีด้ามเป็นเหล็กกลมกลวง

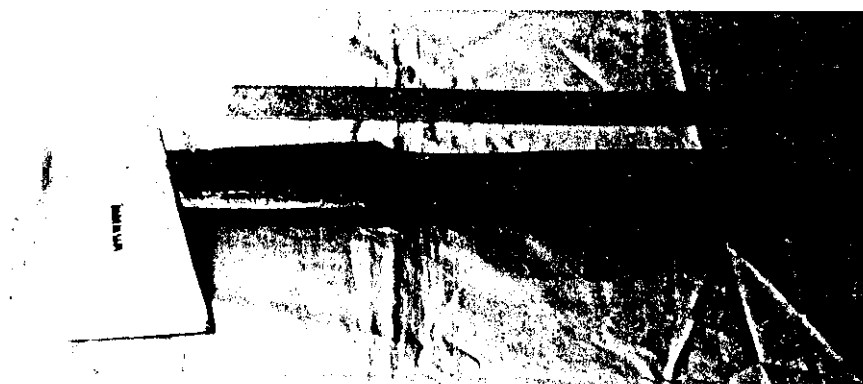
มีดขอ

4.1.9 มีดดาบ มีดดาบใช้สำหรับเป็นอาวุธ แต่ในปัจจุบันมีดดาบถูกนำมาใช้ในการเกษตรคือฟันหญ้า เหมาะสำหรับฟันหญ้าตามขอบบ่อปลา เนื่องจากมีความยาวสามารถใช้ในพื้นที่ที่มีความลึกได้ดี ตัวมีดยาวประมาณ 18 นิ้ว มีด้ามจับเป็นไม้กึ่งสังกะสี ด้ามของมีดดาบจะทำประณีตกว่ามีดใช้งานเกษตรอย่างอื่น อาจเพราะมีดดาบเป็นอาวุธอย่างหนึ่ง ซึ่งการทำด้ามอาวุธก็มีการตกแต่งให้สวยงาม แต่ในปัจจุบันไม่มีการใช้มีดดาบเป็นอาวุธในการออกศึกสงคราม จึงนำมาใช้ในการเกษตรจึงทำให้มีดดาบดูจะประณีตกว่ามีดที่ใช้งานเกษตรอื่นๆ

มีดดาบ

4.1.10 ขวาน ขวานเป็นอุปกรณ์ในการใช้ฟัน ถาก ผ่า ตัดไม้ทั้งขนาดใหญ่และเล็กเป็นเหล็กรูปรางสี่เหลี่ยมคางหมู ที่มีด้านกว้างประมาณ 4 นิ้ว เป็นด้านที่มีความคมใช้ตัด ส่วนสันจะแคบกว่าด้านที่มีคมประมาณ 2 นิ้ว สันมีความหนา 1 นิ้ว ความยาวของตัวขวานประมาณ 5 นิ้ว มีด้ามไม้ต่อออกมายาวประมาณ 13 นิ้ว เพื่อสะดวกในการออกแรงฟันไม้หรือต้นไม้ใหญ่ที่มีขนาดใหญ่

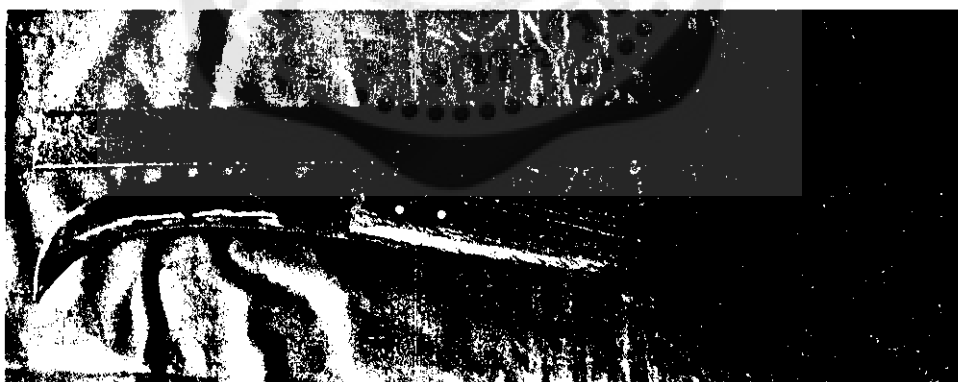

ขวาน

4.2 เครื่องใช้ในครัวเรือน ใช้สำหรับในบ้านในครัว เครื่องใช้เหล่านี้ต้องมีความคม เช่นกัน มีน้ำหนักเบา เช่น มีดหั่นผัก ผลไม้และมีดขนาดใหญ่ เช่น มีดสับเนื้อ แล่เนื้อ

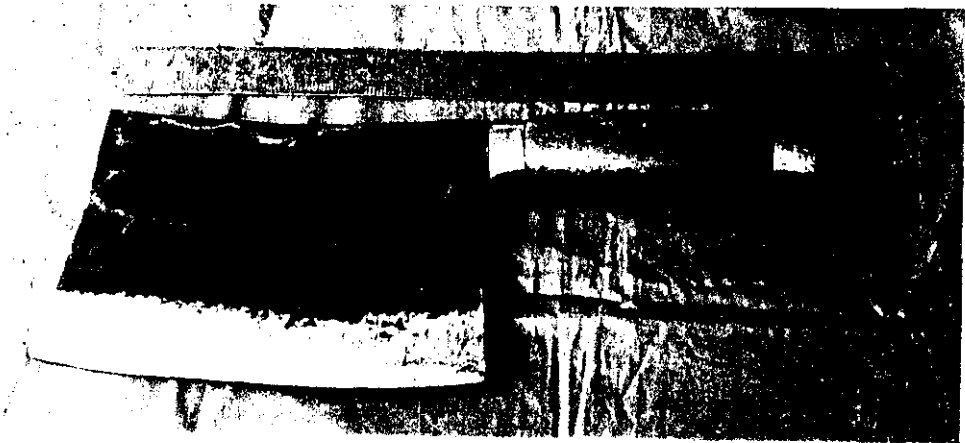
4.2.1 มีดหั่นผัก, ผลไม้ เป็นมีดที่มีลักษณะบาง ตัวมีดเบาและมีความคมเพื่อสะดวกในการหั่นผักผลไม้ซึ่งเป็นของเนื้ออ่อน

4.2.2 มีดกล้วย เป็นมีดบางขนาดเล็กยาวประมาณ 5 นิ้ว มีปลายโค้งแหลม ใช้สำหรับหั่นหวีกล้วยออกจากเครือ

มีดกล้วย

4.2.3 มีดสับเนื้อ หรือที่เรียกว่ามีดเขียงหมู มีขนาด 4 x 6 นิ้ว มีความคมและมีน้ำหนักมาก เพื่อสะดวกในการสับเนื้อให้ขาดหรือสับให้ละเอียด มีด้ามไม้แน่นหนาแข็งแรง ยาวประมาณ 5 นิ้ว

มิดสับเนื้อ

4.2.4 มิดแล่เนื้อ เป็นมิดที่มีลักษณะเป็นสามเหลี่ยมที่มีปลายโค้งแหลมมีขนาด 4 x 8 นิ้ว น้ำหนักเบากว่ามิดสับเนื้อและมีความบางกว่า การมีปลายมีที่โค้งแหลมทำให้สะดวกในการแลเนื้อสัตว์ มีด้ามไม้สำหรับจับอย่างแข็งแรงแน่นหนา มีความยาวประมาณ 5 นิ้ว

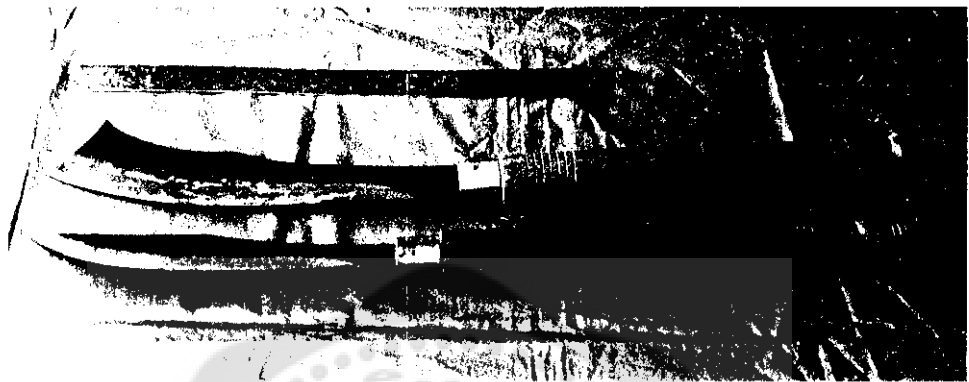

มิดแล่เนื้อ

4.3 เครื่องมือและอุปกรณ์ ใช้สำหรับในการทำงานอื่นนอกจากงานเกษตรและในครัวเรือน อาจเป็นเครื่องมือที่ใช้ประกอบอาชีพหรือเครื่องมือดักจับสัตว์ได้แก่

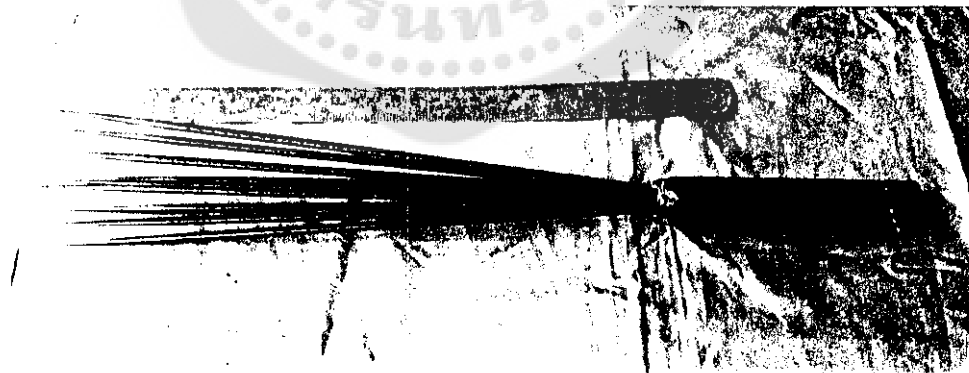
4.3.1 มิดจักตอก ใช้สำหรับงานจักสานในขั้นตอนของการเหลาดอกให้เป็นเส้นเล็กเพื่อนำมาสานต่อไป มิดจักตอกมีลักษณะตัวมิดเป็นมิดบางและยาวประมาณ 8 - 10 นิ้ว มีด้ามยาวเป็นไม้กลึงแกะสลักแบบง่าย ๆ ยาวกว่าตัวมิดประมาณ 13 นิ้ว ตัวมิดจักตอกมีทั้งที่มี

ปลายแหลมและปลายบานออกคล้ายมีดโต้ ขึ้นอยู่กับความถนัดของผู้ใช้ ส่วนขนาดของด้ามที่มีความยาวมากเนื่องจากเวลาใช้จักตอกต้องเอาด้ามหนีบระหว่างลำตัวกับรักแร้ เพื่อเป็นการบังคับในขณะที่เหลาเส้นตอกให้มีความหนาบางตามที่ต้องการ

มีดจักตอก

4.3.2 ฉมวก เป็นอุปกรณ์ในการจับสัตว์น้ำคือใช้แทงปลา ฉมวกมีลักษณะเป็นเหล็กแหลม 8 เส้น ยาวประมาณ 12 นิ้วมาประกอบรวมกันให้ปลายที่แหลมบานออก มีด้ามเป็นเหล็กใช้จับยาวประมาณ 6 นิ้ว เป็นอุปกรณ์แทงปลาในน้ำตื้นๆ

ฉมวก

นอกจากผลิตภัณฑ์ดังกล่าวนี้ยังมีการรับทำเหล็กรูปพรรณอื่นๆที่ชาวบ้านในระแวกนั้นนำรูปแบบตัวอย่างมาให้ทำ ซึ่งส่วนใหญ่จะได้แก่มีดแบบต่างๆ ซึ่งช่างก็สามารถทำได้

วัตถุดิบที่สำคัญในการทำเหล็กรูปพรรณเหล่านี้คือเหล็กแท่งเป็นแท่งบรยยนต์ซึ่งใช้การไม่ได้ มีความแข็งและเหนียว ราคาไม่แพง ส่วนมากใช้ในการผลิตมีดพร้าชนิดต่างๆซึ่งใช้ในการเกษตร ใบมีด ส้อม ฯลฯ แหล่งที่ซื้อเหล็กมีทั้งที่ในจังหวัดนครนายกเองคืออำเภอบ้านนาและสั่งซื้อเหล็กจากอำเภอลำนาายณ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

เหล็กแท่งบรยยนต์วัตถุดิบที่ใช้ในการตีเหล็ก ที่มา : บ้านนายสมจิต ประมวลวิมุติ

งานหัตถกรรมอื่น ๆ

จากการออกสำรวจพื้นที่เพื่อสำรวจงานหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดนครนายก ที่ผู้วิจัยวางขอบเขตว่า จะศึกษาเฉพาะงานที่มีการสืบทอดต่อเนื่องจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยพบว่า มีงานที่เป็นลักษณะดังกล่าว 4 ประเภท ดังที่ได้นำเสนอข้อมูลไปแล้ว นอกจากนั้นยังพบงานหัตถกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ในช่วงระยะเวลาสิบกว่าปีมานี้ คือ การทำไม้กวาด การแกะสลัก เหย้าไม้ไผ่ การแกะสลักหินอ่อน การทอพรหมเช็ดเท้า ซึ่งผู้วิจัยไม่ถือว่าเป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่สืบทอดกันมาเป็นระยะเวลานาน เป็นเพียงงานหัตถกรรมที่เป็นอาชีพเสริม โดยไม่ได้มีความจำเป็นเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของชาวบ้าน โดยผู้วิจัยได้ศึกษางานดังกล่าวประกอบมาด้วย เนื่องจากเห็นว่าเป็นอาชีพใหม่ที่เกิดขึ้นในจังหวัดนครนายก ซึ่งเป็นที่รู้จักของคนทั่วไปในช่วงเศรษฐกิจและสังคมปัจจุบัน ซึ่งมีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ การทำมาหากินในแง่ของอาชีพเสริม โดยในบางอาชีพเป็นลักษณะของการมีนายทุน โดยใช้แรงงานชาวบ้านและงานบางอย่าง

เป็นการสร้างงานให้ชาวบ้านโดยหน่วยราชการบางหน่วยงาน ผลักดันให้ในหมู่บ้านมีการทำงาน หัตถกรรมในรูปแบบใหม่เกิดขึ้น ผู้วิจัยจึงได้สำรวจและสัมภาษณ์ผู้ทำงานมาประกอบในการวิจัย

การทำไม้กวาดดอกหญ้า

การทำไม้กวาดดอกหญ้าเป็นงานหัตถกรรมอย่างหนึ่งที่พบในตำบลโคกกรวด อำเภอปากพลีมีทำกันหลายหมู่บ้านได้แก่หมู่บ้านที่ 4,5,6,7 โดยมีแหล่งใหญ่คือเป็นที่รับงานจากชาวบ้านในละแวกนั้นมาส่งเพื่อรอพ่อค้าคนกลางมารับซื้อคือที่บ้านของนายไหล กรุงเพชร อายุ 64 ปี บ้านเนินใหม่ หมู่ 5 ตำบลโคกกรวด อำเภอปากพลี จากการสอบถามนายไหลซึ่งให้ข้อมูลกับผู้วิจัยว่าเป็นแห่งแรกในละแวกนี้ที่ทำไม้กวาด โดยไปฝึกทำมาจากคนรุ่นโบราณที่หมู่บ้านแถววัดพรหมเพชร ตำบลโคกกรวด แล้วจึงมาทำใช้เองและทำขายเพื่อนบ้าน ต่อมาจึงได้สอนเพื่อนบ้านในพื้นที่ใกล้เคียงหมู่บ้านให้ทำ โดยมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อไปขายต่อที่กรุงเทพฯและที่อื่นๆ รวมระยะเวลาในการทำไม้กวาดประมาณ 10 ปี

สภาพของบริเวณบ้านที่ใช้ทำไม้กวาดบริเวณบ้านนายไหล กรุงเพชร
ผู้มีอาชีพทำไม้กวาดแหล่งใหญ่ในตำบลโคกกรวด อำเภอปากพลี

วัตถุดิบในการทำไม้กวาดที่สำคัญคือดอกหญ้า ซึ่งได้มาจากดอกของต้นพงหรือต้นแขมซึ่งไม่ใช่ทรัพยากรในจังหวัดนครนายกที่หาได้ทั่วไปเช่นไม้ไผ่สีสุกที่นำมาทำเครื่องจักสาน ต้นพงชอบขึ้นอยู่ที่อากาศชื้น เช่น ตามเขา สภาพอากาศและสภาพพื้นดินทั่วไปในจังหวัด

นครนายกไม่เอื้ออำนวยต่อการขึ้นของต้นหญ้าพง ชาวบ้านจึงต้องสั่งซื้อดอกหญ้านี้จากอำเภอ ประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรีในราคากิโลกรัมละ 30 – 40 บาท ในปัจจุบันดอกหญ้ามียาราคาสูงขึ้นจึงทำให้หลายบ้านเลิกทำไม้กวาดเพราะไม่สามารถสู้ต่อราคาดอกหญ้าที่สูงขึ้นได้ ส่วนด้ามไม้กวาดเป็นไม้ไผ่ตันที่เรียกว่าไม้สมอคอนซึ่งก็ไม่ใช้วัตถุดิบในพื้นที่อีกเช่นกัน ชาวบ้านจะสั่งซื้อไม้มาจากจังหวัดลพบุรี

ชาวบ้านจะใช้บริเวณบ้านของตนเป็นที่นั่งทำไม้กวาด เมื่อยามว่างจากอาชีพหลักคือ การทำนา มักทำไม้กวาดเป็นอาชีพเสริม เพื่อหารายได้ให้กับครอบครัวเป็นการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ การทำไม้กวาดเป็นงานหัตถกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ในพื้นที่นี้ เนื่องจากแต่เดิมไม่มีใครทำเป็นไปเรียนรู้จากคนต่างถิ่นไม่ได้ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ในการทำงานจะมีขั้นตอนต่าง ๆ ตั้งแต่นำดอกหญ้ามายูเพื่อให้เศษเกสรหญ้าที่แห้งหลุดไปนามามัดและถัก ทำด้ามและใช้ชันทาเพื่อให้ไม้กวาดมีความคงทนไม่หลุดลุ่ย ในช่วงเวลาที่ทำไม้กวาดตลอดวันสามารถทำได้ถึงวันละ 30 – 40 ด้าม

ในการสำรวจแหล่งที่ทำไม้กวาดนอกจากตำบลโลกกรวดแล้วในบางท้องที่เช่นที่ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลีก็มีกลุ่มชาวบ้านประมาณ 15 หลังคาเรือน จัดตั้งขึ้นเพื่อทำไม้กวาดแต่ได้เลิกทำมาไม่ถึง 1 เดือน ในช่วงที่ผู้วิจัยเข้าไปสำรวจจากการสัมภาษณ์นางพิมพ์า บุญจันทร์ อายุ 69 ปี ซึ่งที่บ้านของนางพิมพ์าเป็นศูนย์กลางในการทำไม้กวาดกล่าวถึงการทำไม้กวาดว่าทำได้ประมาณ 10 ปี โดยมีชาวบ้านจากที่อื่นมาสอนให้ทำจึงรวมกลุ่มกันทำ 15 ครัวเรือน ซื้อดอกหญ้ามารวมจากอำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมาในราคากิโลกรัมละ 52 บาท ซึ่งเป็นราคาที่สูงเนื่องจากดอกหญ้ามียาราคาสูงขึ้น กลุ่มที่จัดตั้งขึ้นมาจึงสลายตัวไปด้วยไม่สามารถลงทุนซื้อดอกหญ้าประกอบกับผู้ที่ส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงอายุและสุขภาพไม่ดีจึงเลิกทำไม้กวาด การทำไม้กวาดที่ตำบลหนองแสงจึงเป็นแค่เพียงสถานที่ที่เคยทำเท่านั้น

งานแกะสลัก

งานแกะสลักในวิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นการนำเอาวัสดุจากธรรมชาติ เช่น ไม้ หิน เขาสัตว์ มาแกะสลักให้เป็นสิ่งต่าง ๆ งานแกะสลักมีทั้งที่เป็นการแกะสลักเพื่อประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน เพื่อตอบสนองทางด้านจิตใจ ความเชื่อ และเพื่อสุนทรียภาพ เช่น การแกะสลักประดับส่วนต่างๆ ของเครื่องมือเครื่องใช้

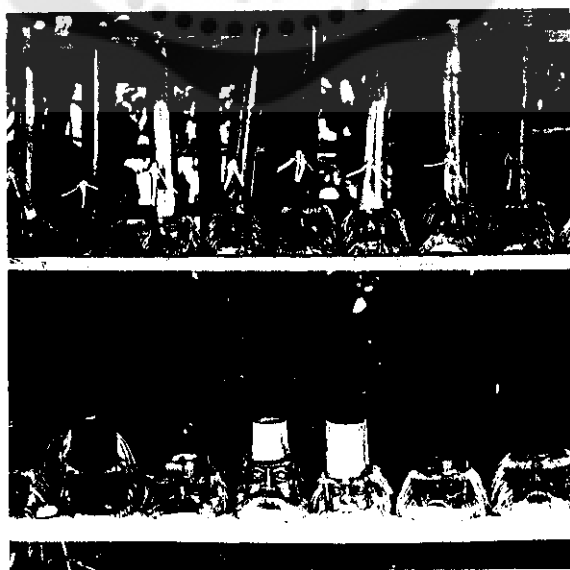
หัตถกรรมประเภทที่เป็นการแกะสลักในพื้นที่จังหวัดนครนายกจะพบอยู่ 2 ชนิดคือ งานแกะสลักหง้าไม้ไผ่ ซึ่งตั้งอยู่ที่ 20/1 หมู่ 3 ตำบลหินตั้ง อำเภอเมือง และงานแกะสลักหินอ่อน ตั้งอยู่ที่ 1303/5 ถนนสุวรรณศร อำเภอเมือง

งานแกะสลักหง้าไม้ไผ่

การแกะสลักหง้าไม้ไผ่เป็นรูปหน้าคนถือเป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่เป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดนครนายกอย่างหนึ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นมาในช่วงประมาณ 12 ปีที่ผ่านมา เป็นงานที่เริ่มต้น

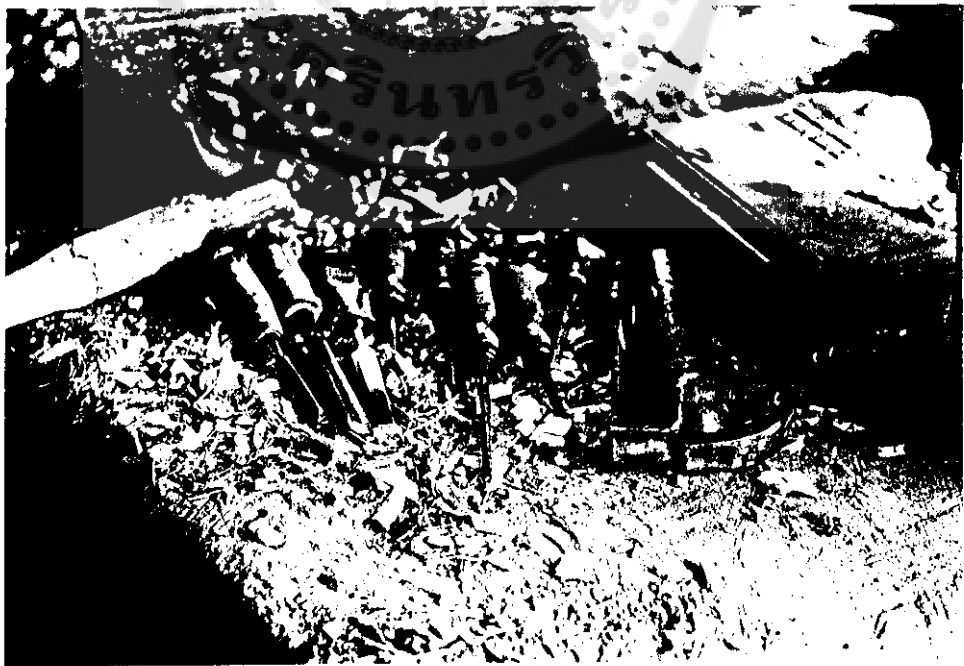
ทำขึ้นเมื่อปีพ.ศ.2531 โดยผู้ริเริ่มคือนายประยงค์ เข็มมณี ผู้ซึ่งแต่เดิมเคยทำสวนไม้ไผ่และสวนผลไม้ในพื้นที่นั้น การทำแกะสลักไม้ใช้อาชีพดั้งเดิมของบรรพบุรุษและไม่เคยมีมาก่อนในพื้นที่นี้ เขาเองก็ไม่เคยแกะสลักหรือทำงานศิลปะอื่นๆมาก่อน การเริ่มต้นทำงานแกะสลักเหง้าไม้ไผ่เป็นหน้าคนได้เห็นตัวอย่างชิ้นงานมาจากเพื่อนคนหนึ่งซึ่งก็ไม่ทราบว่ามีที่มาจากที่ใด จึงคิดทำขึ้นบ้านโดยใช้วัตถุดิบคือไม้ไผ่ในส่วนที่เขาได้อยู่เองมาลองแกะสลักดู เป็นการลองผิดลองถูกเมื่อมีทักษะในการแกะสลักเหง้าไม้ไผ่ในระดับหนึ่งแล้ว จึงคิดทำขึ้นเพื่อขายให้กับนักท่องเที่ยวที่ผ่านไปมายังแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่

งานแกะสลักเหง้าไม้ไผ่เป็นใบหน้าคนมีลักษณะที่โดดเด่นคือเป็นใบหน้าคนผู้ชายมีหนวดเครารุงรัง ด้วยลักษณะทางกายภาพของเหง้าไม้ไผ่ที่มีรากติดอยู่ แต่หน้าตาจะผิดแผกแตกต่างกันไปบ้างขึ้นอยู่กับรูปทรงและขนาดของเหง้าไม้ไผ่ ซึ่งจะทำให้ผู้แกะสลักจินตนาการใบหน้าและส่วนประกอบซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละชิ้นงาน รูปแบบของงานแกะสลักนี้จะแบ่งเป็น 2 ประเภทตามการใช้สอยคือ การแกะสลักที่ใช้ตั้งหรือแขวนประดับ ไม่ได้มีประโยชน์ใช้สอยอื่น ก็จะมีแต่ส่วนที่เป็นหน้าและอาจมีส่วนประกอบเป็นหมวกหรือให้เห็นปล้องไม้ไผ่ขึ้นมาระดับหนึ่ง และอีกประเภทคือการทำเป็นโคมไฟ โดยส่วนฐานของโคมไฟเป็นการแกะสลักหน้าคนเหมือนเช่นที่ตั้งโชว์ ส่วนที่เป็นโคมไฟจะเป็นส่วนของลำไม้ไผ่ขนาดโต มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 6 ถึง 8 นิ้ว สูงประมาณ 60 นิ้วต่อจากส่วนหัว แกะสลักลงดลยโปร่งเป็นชั้นๆตามขึ้นจำนวนของปล้องไม้ไผ่ และมีการนำหลอดไฟไปใส่ไว้ โดยมีประโยชน์ใช้สอยคือเป็นทั้งโคมไฟและเครื่องประดับ การทำโคมไฟจะต้องมีผู้สั่งทำ เตาที่ผ่านมาส่งขายตามโรงแรมในหลายพื้นที่ เช่น กรุงเทพฯ เชียงใหม่ ภูเก็ต

เหง้าไม้ไผ่ วัตถุดิบที่นำมาใช้แกะสลัก

เครื่องมือในการแกะสลัก

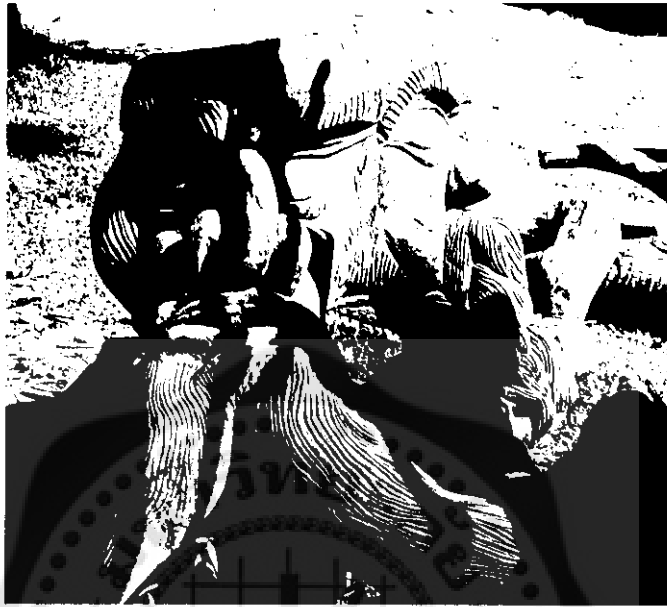

เหล้าไม้ไผ่และสลักเป็นรูปหน้าคนสารพัดแบบสำหรับตั้งโชว์

เหล้าไม้ไผ่ที่แกะสลักเป็นโคมไฟ นอกจากจะตั้งโชว์แล้วยังมีประโยชน์ใช้สอย

นอกจากแกะสลักเห้งไม้ไผ่ซึ่งเป็นงานที่เป็นเอกลักษณ์แล้ว ยังมีการใช้ไม้อื่นๆ ที่หาได้จากท้องถิ่นพื้นที่นั้น เช่น ต้นมะพร้าวและซากต้นไม้ใหญ่อื่นๆ แล้วแต่จะหาได้ นำมาแกะสลักเป็นหน้าคนและ คนเต็มตัว ซึ่งเราจะเห็นงานเหล่านั้นอยู่ภายในบริเวณร้าน

นอกจากการแกะสลักเห้งไม้ไผ่แล้วยังมีซากต้นไม้ใหญ่ที่นำมาแกะสลักเป็นรูปใบหน้าคน

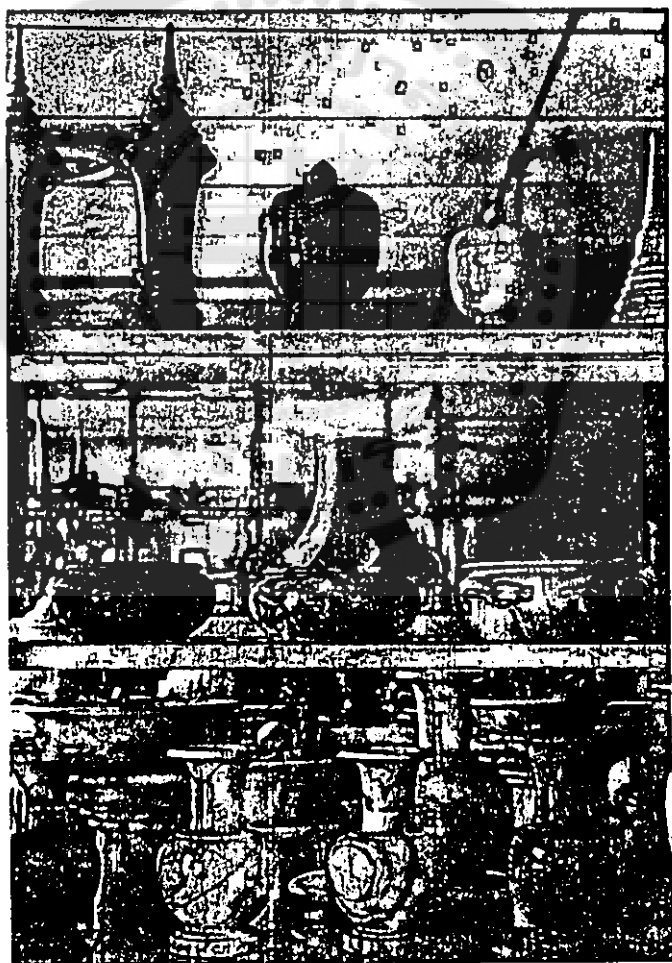
ในปัจจุบันนายประยงค์ถ่ายทอดการแกะสลักให้กับเพื่อนบ้านด้วย เมื่อฝึกแกะสลักได้แล้ว ชาวบ้านจะรวมตัวกันตั้งกลุ่มทำงานแกะสลักซึ่งมีจำนวน 10 บ้าน เป็นเศรษฐกิจชุมชนสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน โดยกระจายกันผลิตงานแกะสลักในบริเวณพื้นที่ตำบลสาริกา

นายประยงค์ เข็มมณี กำลังแกะสลักเห้งไม้ไผ่ขนาดใหญ่

การแกะสลักหินอ่อน

เป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่เกิดขึ้นใหม่ในช่วงระยะเวลา 10 ปีเศษ โดยผู้ประกอบการคือนายอนันต์ กัตัญญ เป็นผู้ผลิตขึ้นเป็นแห่งแรกและแห่งเดียวในจังหวัดนครนายก ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีหินอ่อนและหินสบู่อยู่ที่เขาชะโงก ตำบลพราหมณี อำเภอบ้านนา จากการสัมภาษณ์นายอนันต์กล่าวถึงการทำงานแกะสลักหินว่าเป็นงานที่เขาเริ่มทำขึ้นเองไม่ใช่อาชีพดั้งเดิมของบิดามารดา จึงเป็นงานหัตถกรรมที่เพิ่งจะมีขึ้น โดยมีจุดเริ่มต้นจากการเห็นชาวบ้านนำหินมาแกะสลักเป็นพระพุทธรูป จึงเกิดความคิดในการนำหินมาแกะสลักบ้าง โดยการลองผิดลองถูกและสร้างสรรค์รูปแบบของงานแกะสลักหินขึ้นใหม่ นอกจากพระพุทธรูปแล้ว ยังมีชิ้นงานอื่นๆ อีก เช่น แจกัน อ่างใส่บัวประดับขนาดต่างๆ โถงใบเล็กๆ สำหรับใส่ของกระจุกกระจิก โถมีฝาปิดและของตั้งโชว์อื่นๆ

งานแกะสลักหินอ่อนเป็นเครื่องใช้ต่างๆ ที่มา : บ้านนายอนันต์ กัตัญญ

รูปแบบของชิ้นงานที่ทำขึ้นมีทั้งที่เขาก่อแบบขึ้นเองและจากลูกค้านำแบบมาให้ทำตามซึ่งเขาก็สามารถทำได้ นอกจากวิธีการแกะสลักโดยใช้เครื่องมือแบบพื้นบ้าน ก็ยังมีการใช้เครื่องจักรกล เช่น เครื่องจะขัด เครื่องกลึง เครื่องเจียร

หินที่เป็นวัตถุดิบสำคัญในการทำงานคือหินอ่อนและหินสบู่ นายอนันต์ให้ความเห็นว่าจากประสบการณ์หินสบู่จะมีเนื้อหินที่เหนียวและอ่อนกว่าหินอ่อน อีกทั้งเวลาขัดก็จะขึ้นเงามากกว่าหินอ่อน แต่ในปัจจุบันเขาผลิตงานได้น้อยลงเนื่องจากไม่สามารถนำหินมาใช้งานได้ตามเดิมเพราะเหมืองหินถูกปิด ด้วยทางราชการเกรงว่าทรัพยากรธรรมชาติจะลดน้อยถอยลงหากยังมีการเปิดเหมืองอยู่เช่นที่ผ่านมา (อนันต์ กตัญญู, สัมภาษณ์, 2543)

งานทอพรหมเช็ดเท้า

งานทอพรหมเช็ดเท้า เป็นงานทออีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเพิ่งจะทำขึ้นมาในระยะเวลาไม่กี่ปีมานี้ ไม่ได้เป็นอาชีพดั้งเดิมของคนในจังหวัดนครนายก การทอพรหมเช็ดเท้ามีทำกันมากแทบทุกบ้านในพื้นที่ตำบลเขาเพิ่ม อำเภอบ้านนา เป็นการทอพรหมเช็ดเท้าจากเศษผ้า ที่มีนายทุนมาว่าจ้างให้ชาวบ้านทำ ชาวบ้านจึงเป็นเพียงผู้ขายแรงงานมีบทบาทเป็นผู้ผลิตตามสั่ง ซึ่งอยู่ในวิสัยที่ทำได้ ไม่ต้องใช้ฝีมือและทักษะความชำนาญในการทอและสร้างลวดลายเช่นงานทอผ้าและงานทอเสื้อ ตลอดจนไม่ได้ต้องการความสวยงามทั้งในด้านรูปแบบและลวดลาย อีกทั้งวัสดุที่นำมาทอ มิใช่เป็นวัสดุในท้องถิ่น เป็นการนำเศษผ้ายึดจากโรงงานนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ชาวบ้านจะทอพรหมเช็ดเท้าทั้งในยามว่างจากการทำนา และมีการทอตลอดทั้งปี สำหรับผู้ที่ไม่ได้ทำนาแล้ว การทอพรหมเช็ดเท้าจึงเป็นงานหัตถกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ มีการผลิตเป็นแบบมวล ซึ่งเป็นอาชีพเสริมของชาวบ้านทำให้ชาวบ้านมีรายได้มากขึ้นเท่านั้น

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษางานหัตถกรรมพื้นบ้านในจังหวัดนครนายก ที่มีการสืบทอดกันอยู่ในปัจจุบัน โดยศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบ การใช้สอยชิ้นงานหัตถกรรม คติความเชื่อในการสร้างงาน ประเพณีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนในจังหวัดนครนายก ที่มีความสัมพันธ์กับงานหัตถกรรมพื้นบ้านนั้น

สรุปผล

ผลการวิจัยพบว่างานหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีการสืบทอดอยู่จนถึงปัจจุบันคืองานจักสาน งานทอเสื่อ งานทอผ้าและงานตีเหล็ก ซึ่งผู้วิจัยจะสรุปเป็นงานแต่ละประเภทดังนี้

1. งานจักสาน ในพื้นที่จังหวัดนครนายกมีการทำเครื่องจักสานที่มีการสืบทอดกันมา มีการผลิตงานอยู่แทบทุกอำเภอของจังหวัดนครนายก โดยงานจักสานที่ทำนั้นมีความสัมพันธ์กับสภาพวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านที่มีอาชีพเป็นเกษตรกร ทำนาและยังคงหาอาหารจากธรรมชาติ ในพื้นที่ที่เป็นหนอง คลอง บึง ด้วยการดักจับสัตว์น้ำ การผลิตเครื่องจักสานที่ตอบสนองต่อการใช้สอยเหล่านี้จึงยังคงมีผลิตอยู่ โดยมีรูปแบบที่เหมาะสมกับการใช้สอยที่แตกต่างกัน ทั้งด้านการใช้สอยในครัวเรือน การประกอบอาชีพและประกอบพิธีกรรมบางอย่างเกี่ยวกับการทำนา เป็นการผลิตโดยใช้วัสดุจากธรรมชาติในท้องถิ่นคือไม้ไผ่ ซึ่งส่วนใหญ่จะเลือกใช้ไม้ไผ่สีสุกเป็นวัสดุหลักในการจักสาน บริเวณที่ใช้ทำงานจักสานคือบริเวณบ้าน เช่น นอกชาน ลานบ้าน ใต้ถุนบ้าน ในแหล่งที่สำรวจพบว่าผู้ทำส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 50 - 80 ปี กระบวนการจักสานยังเป็นแบบดั้งเดิมที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ งานจักสานในแต่ละพื้นที่มีรูปแบบไม่แตกต่างกัน การผลิตงานจักสานไม่พบว่ามีความเชื่อที่ปลุกฝังถ่ายทอดกันมาทั้งในด้านกระบวนการทำงาน ด้านอุปกรณ์และตัวผลงาน

2. งานทอเสื่อ ในพื้นที่จังหวัดนครนายกมีการทอเสื่ออยู่ในอำเภองครักษ์ โดยทำสืบทอดมาจากบรรพบุรุษติดต่อกันมาเป็นระยะเวลานาน การผลิตมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตคือเพื่อประโยชน์ใช้สอยเป็นเครื่องปูลาดในบ้านและเพื่อขายให้กับคนในท้องถิ่นอื่น กระบวนการผลิตยังเป็นแบบพื้นบ้านโดยใช้วัสดุพื้นถิ่นคือต้นกกที่ขึ้นอยู่ในท้องนา บริเวณที่ทอเสื่อคือบริเวณบ้าน นอกชาน ใต้ถุนบ้าน ลักษณะการทอเสื่อที่พบเห็นเป็นหัตถกรรมในครัวเรือนอย่างแท้จริง เนื่องจากมีการช่วยกันทำโดย พ่อ แม่ ลูก พี่น้อง เป็นระบบครอบครัวไม่มีการจ้างงานคนภายนอก ไม่พบว่ามีคติความเชื่อเกี่ยวกับการทอเสื่อทั้งในด้านกระบวนการทำงาน ด้านอุปกรณ์และตัวผลงาน

3.งานทอผ้า งานทอผ้าของจังหวัดนครนายกเป็นงานหัตถกรรมที่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่หลังจากขาดช่วงไปนานประมาณ 20 ปี ด้วยการเรียนรู้การทอผ้าจากไทยพวน อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี การสำรวจครั้งนี้พบแหล่งทอผ้าเพียง 3 แห่งใน 2 อำเภอคืออำเภอบ้านนาและอำเภอบ้านนาเกลือ ผ้าที่ทอเป็นผ้าฝ้ายสีพื้นและฝ้ายมัดหมี่สำหรับเป็นผ้าถุง เสื้อ เป็นการทอเพื่อใช้ในครอบครัวและทอเพื่อขายแต่ไม่ได้เป็นลักษณะของอุตสาหกรรม เป็นการทอโดยวิธีพื้นบ้านด้วยกี่กระตุก วัสดุในการนำมาทอคือฝ้าย ผู้ทอซื้อสำเร็จรูปมาจากแหล่งทอผ้าที่อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี เนื่องจากในจังหวัดนครนายกไม่สามารถปลูกฝ้ายเองได้ การทอผ้าจะทำให้ช่วงเวลาที่ว่างจากการทำนาและงานบ้านประจำวัน บริเวณที่ทอผ้าคือบริเวณใต้ถุนบ้านหรือในบริเวณบ้านที่มีหลังคามิดชิด ในด้านคติความเชื่อไม่พบว่ามีคติความเชื่อในด้านกระบวนการทอผ้า ด้านอุปกรณ์และไม่มีการทอผ้าเพื่อใช้ในพิธีกรรมต่างๆ

4.งานตีเหล็ก เป็นการตีเหล็กรูปพรรณที่มีการผลิตต่อเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบัน มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่แบบสังคมเกษตร ตอบสนองทางด้านการใช้สอยทั้งในครัวเรือนและการทำเกษตร เป็นการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้โลหะที่ใช้วัตถุดิบจากในท้องถิ่นและจากพื้นที่อื่น การทำส่วนใหญ่ยังมีกระบวนการแบบพื้นบ้านแต่ก็มีการใช้เครื่องมือเครื่องจักรในการทำงานบางขั้นตอน บริเวณที่ใช้ตีเหล็กคือภายในบริเวณบ้านซึ่งต้องมีพื้นที่กว้างสำหรับกระบวนการทำงานขั้นตอนต่างๆ การตีเหล็กในทุกพื้นที่ที่พบมีความเชื่อที่ผู้ตีเหล็กยึดถือคือการบูชาครูเตาเป็นการสืบทอดความเชื่อเรื่องความเป็นสิริมงคลและความปลอดภัยในการประกอบอาชีพนี้

อภิปรายผล

งานจักสาน

งานจักสานที่พบในพื้นที่จังหวัดนครนายก ทั้งที่เป็นเครื่องมือใช้ในการดำรงชีวิตประจำวันและเครื่องมือในการทำมาหากิน จะมีรูปแบบที่ไม่แตกต่างในงานแต่ละชนิดอาจมีความต่างกันบ้างในรายละเอียดปลีกย่อย เช่น ขนาดและสัดส่วน และยังคงผลิตขึ้นมาด้วยรูปแบบเดิมดังที่บรรพบุรุษเคยผลิตและเคยใช้กันมาไม่มีการคิดแบบใหม่ เนื่องจากของเดิมมีรูปแบบและประโยชน์ใช้สอยที่สอดคล้องกัน หากแต่รูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นจะเป็นสิ่งที่คนจากท้องถิ่นอื่นมาว่าจ้างให้ทำช่างก็สามารถทำได้ แต่ในท้องที่ที่ไม่มีใครใช้และไม่ได้มีรูปแบบที่เป็นเฉพาะของท้องถิ่นนั้น เช่น ที่ตำบลป่าชะ อำเภอบ้านนา บ้านของนายประดิษฐ์ เจริญวัฒน์จะมีการสานคุสำหรับตากผ้า ซึ่งคุเป็นรูปแบบของภาชนะตากผ้าของทางภาคเหนือตอน รูปแบบของคุไม่เคยมีปรากฏในท้องถิ่นอำเภอบ้านนา ผู้สานเองก็ไม่เคยรู้จักไม่เคยใช้ แต่เนื่องจากมีเพื่อนบ้านที่ย้ายมาจากท้องถิ่นอื่นมาว่าจ้างให้สานโดยนำแบบของเก่ามาให้ดูช่างก็สามารถสานได้

ในกรณีนี้เราจะเห็นว่าการสานคุไม้ไม่ใช่เป็นเครื่องใช้ทั่วๆ ไปที่สืบทอดกันมาเป็นวัฒนธรรมของเครื่องใช้ในพื้นที่จังหวัดนครนายก เพียงแต่เป็นของต่างถิ่นที่อาศัยฝีมือช่างพื้นถิ่นโดยผู้สานก็ไม่ได้ใช้เพียงแต่สานตามแบบที่ว่าจ้างเท่านั้น คุจึงไม่ใช่เครื่องใช้พื้นบ้านของจังหวัดนครนายกที่มีการผลิตและการใช้สืบทอดกันมา

รูปแบบของเครื่องจักสานแต่ละชนิดที่พบในจังหวัดนครนายก เป็นเครื่องใช้พื้นบ้านที่มีรูปแบบคล้ายคลึงกันอาจต่างกันที่ขนาด สัดส่วน ความประณีตในการเก็บรายละเอียดในการสานและถักขอบ บางอย่างเป็นชนิดเดียวกันแต่เรียกต่างกัน เช่น ตะแกรง (หรือตะแกรง) ใช้เรียกในหมู่คนไทยในหลายพื้นที่ที่เป็นคนไทยดั้งเดิม จะรู้จักภาษณะดังกล่าวในชื่อของตะแกรง แต่หากเป็นคนไทยเชื้อสายพวนจะเรียกว่าเชิงหรือตะเชิงหรือเสิง ตะแกรงร่อนรำข้าวชาวพวนเรียกว่าเสิงธำ ข้องแบนที่เรียกข้องอีแปบจะเป็นการเรียกของคนไทย แต่หากมีเชื้อสายพวนจะเรียกข้องอีแปบซึ่งเป็นภาษณะอย่างเดียวกันและมีการใช้งานที่ไม่แตกต่างกัน

จากการสัมภาษณ์ของชาวบ้านหลายพื้นที่ที่มีการอยู่ปะปนกันระหว่างคนไทยดั้งเดิมในพื้นที่และคนไทยที่มีเชื้อสายพวนที่อพยพเข้ามาตั้งแต่สมัยโบราณ ซึ่งในขณะนี้มีความกลมกลืนระหว่างเชื้อชาติโดยการแต่งงาน การอยู่ร่วมชุมชนเดียวกันก็พบว่าไม่มีความแตกต่างในเรื่องเครื่องใช้พื้นฐานที่จำเป็นต่อชีวิต เช่น กระดัง ตะแกรง ตะกร้า กระบุง ข้อง ลอบ ไซ ฯลฯ (ประสิทธิ์ แสงทวี, ประครอง จิตสะอาด, วัน หอมยิ่ง, สัมภาษณ์. 2543) ทั้งในรูปแบบการใช้งานแต่อาจเรียกชื่อต่างกันเช่นที่กล่าวมาข้างต้น ในด้านกระบวนการผลิตซึ่งสังเกตจากชิ้นงานและการสอบถามก็มีวิธีการผลิตเช่นเดียวกัน โดยกระบวนการของเครื่องจักสานในภาพรวมเครื่องใช้แต่ละประเภทจะมีกระบวนการที่คล้ายคลึงกันคือเมื่อสานเสร็จแล้วจะต้องเก็บขอบโดยการใส่โครงและถักให้เรียบร้อย ส่วนกันจะใช้ไม้ไผ่เหลาไขว้เป็นกากบาทอยู่ 4 มุมของฐานเพื่อให้ภาษณะนั้นคงรูปได้ดีทนทานต่อการกระแทก

ในด้านวัสดุที่ใช้ในการจักสานส่วนใหญ่จะใช้ไม้ไผ่ เนื่องจากในพื้นที่จังหวัดนครนายกอุดมไปด้วยป่าไผ่ โดยเฉพาะไผ่สีสุกซึ่งเป็นไผ่ที่มีคุณลักษณะเหมาะกับการจักสานมีปล้องยาวสามารถสานได้สวยงามไม่เห็นปล้องไม้ไผ่ ชาวบ้านมีความสะดวกในการหาไม้ไผ่มาทำงานจักสาน ทั้งการหาเองจากการที่มีอยู่ในธรรมชาติและชาวบ้านหลายพื้นที่ปลูกไผ่ไว้ใช้เอง สภาพการทำเครื่องจักสานของจังหวัดนครนายกในปัจจุบันในด้านวัสดุหลักคือไม้ไผ่ จึงไม่มีปัญหาสำหรับผู้จักสานแต่ก็อาจมีปัญหาเรื่องวัสดุประกอบ เช่น หวายในการนำมาถักริมหรือขอบ ซึ่งในพื้นที่หาหาได้ไม่ถ่ยนัก แต่ผู้จักสานก็รู้จักปรับตัวในการใช้วัสดุอื่นแทน เช่น เปลือกไม้ไผ่หรือเชือกไนล่อน ไม้ไผ่จึงยังคงเป็นที่พึ่งของชาวบ้านที่ยังคงมีวิถีชีวิตอยู่กับการจักสานในปัจจุบัน

การผลิตเครื่องจักสานเพื่อตอบสนองในด้านพิธีกรรมความเชื่อพบเพียงการทำชะลอมใบเล็กสำหรับใส่ส้มสุกลูกไม้เพื่อไหว้แม่โพสพในการทำขวัญข้าว ซึ่งพิธีกรรมเหล่านี้ก็ยังคงมีความสำคัญต่อชาวนาเป็นอย่างมาก เพียงแต่อาจปรับเปลี่ยนภาษณะบางอย่างให้สะดวกต่อการทำพิธี

กรรม ภาชนะบางอย่างบางบ้านก็ยังให้ความสำคัญหากไม่เสียเวลาเกินไปนัก เช่น การสานชะลอมใบเล็ก จะเห็นได้ว่าชาวบ้านที่ยังทำจักสานบางบ้านก็ยังพิถีพิถันในเรื่องภาชนะในพิธีกรรมอยู่

ในทุกพื้นที่พบว่าคติความเชื่อในการทำงานเครื่องจักสานที่ผู้วิจัยเข้าไปศึกษา ไม่มีแห่งใดที่มีคติความเชื่อทั้งในด้านกระบวนการทำงานและเรื่องวัสดุอุปกรณ์

สภาพการผลิตงานจักสานแม้ว่ายังมีผู้ทำงานอยู่แต่ก็ไม่ได้ผลิตอย่างหลากหลาย เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจและสังคมเปลี่ยนไปจากสมัยก่อน ทำให้เครื่องมือเครื่องใช้สมัยใหม่เข้าไปมีบทบาทในชีวิตประจำวันแทนเครื่องใช้พื้นบ้านหลายอย่าง เนื่องจากมีราคาที่ชาวบ้านพอหาซื้อได้ตามตลาดหรือตลาดนัดที่มีผู้ขายนำไปในหมู่บ้านต่างๆอย่างทั่วถึง ชาวบ้านมีความสะดวกที่จะซื้อเครื่องใช้พลาสติก เครื่องใช้ไฟฟ้าแทนการใช้เครื่องใช้ที่สร้างขึ้นเอง แต่วิถีชีวิตของชาวบ้านก็ไม่ได้เปลี่ยนไปมีวิถีชีวิตเช่นคนในเมืองใหญ่ยังคงเป็นการรับของใหม่ควบคู่ไปกับวิถีชีวิตเดิม เช่น ยังคงต้องดำรงชีวิตด้วยการหากินเอง เช่น ทำไร่ ทำนา หาปลา หาบตามหนอง คลอง บึง ด้วยสภาพภูมิประเทศของจังหวัดนครนายกเป็นพื้นที่ราบลุ่มมีแหล่งน้ำซึ่งเหมาะกับการเพาะปลูก การหาอาหารจากธรรมชาติเช่นการจับปลา วิถีชีวิตเดิมๆจึงยังคงอยู่บางส่วน เครื่องมือเครื่องใช้ที่ไม่ได้เป็นวิถีชีวิตแบบชาวกรุงเช่นเครื่องมือดักจับปลาพื้นบ้าน ชาวบ้านจึงยังคงต้องใช้เนื่องจากเครื่องใช้พลาสติกสมัยใหม่ไม่สามารถเข้ามาแทนที่ได้ การสร้างเครื่องใช้ในการดักจับปลาจึงยังมีชาวบ้านทำอยู่แต่กระจัดกระจายไม่ทำกันทุกบ้าน บ้านที่ไม่ทำเครื่องจักสานแล้วหรือทำไม่เป็นก็จะว่าจ้างเพื่อนบ้านทำให้หรือซื้อตามตลาด

อย่างไรก็ดีงานจักสานที่ชาวบ้านยังทำกันอยู่ จึงเป็นการผลิตเครื่องใช้เท่าที่สภาพปัจจุบันมีความต้องการใช้เท่านั้น เครื่องใช้บางอย่างที่มีการใช้กันมา ในปัจจุบันก็จะไม่ค่อยมีผู้นิยมใช้และในขณะเดียวกันก็จะหาผู้สานไม่ได้ จะพบผู้สานเป็นผู้สูงอายุที่มีอายุ 80 ปีขึ้นไป มีปัญหาเรื่องสุขภาพที่แก่ชราไปตามวัย เช่น การसानเปลเด็ก จากการสำรวจไม่พบว่ามีผู้สานเปลอยู่ทั่วไป เนื่องจากไม่ได้รับความนิยมนจากผู้ใช้เพราะเปลสมัยใหม่เข้ามามีบทบาทแทนน้อยรายที่จะใช้เปลแบบพื้นบ้าน ผู้ทำขายจึงประสบปัญหาทำแล้วขายไม่ได้จึงเลิกทำและประกอบกับผู้ทำเป็นผู้สูงอายุมาก เช่น นางเฟื่อง ยิ่งสบาย อายุ 80 ปี ตำบลบ้านนา อำเภอบ้านนา เป็นผู้เดียวที่ทำเปลที่พบในการสำรวจ ซึ่งนางเฟื่องเพิ่งเลิกทำเปลไปประมาณ 2 - 3 เดือนก่อนที่ผู้วิจัยจะเข้าไปเก็บข้อมูล จึงทำให้บทบาทของเปลในฐานะที่เป็นเครื่องใช้พื้นบ้านหมดลงในที่สุด

ในด้านการสืบทอดการทำเครื่องจักสานไม่พบว่ามี การสืบทอดกับคนรุ่นใหม่ ผู้ทำจึงเป็นคนรุ่นเก่าดั้งเดิมที่ทำกันมา ผู้สูงอายุบางท่านมีข้อจำกัดเรื่องสุขภาพเพิ่งจะเลิกทำไปก่อนที่ผู้วิจัยจะเข้าไปสำรวจก็มีหลายแห่ง จากการสัมภาษณ์ถึงสาเหตุที่คนรุ่นใหม่ไม่สืบทอดงานเหล่านี้ต่อก็จะพบกับคำตอบในทำนองเดียวกันคือเห็นว่างานจักสานเป็นงานที่เสียเวลาในการผลิตเป็นของที่ล้าสมัย ไม่มีผู้ใช้แล้วหากมีก็คือคนรุ่นก่อนๆ การทำงานจักสานไม่คุ้มค่ากับการผลิต

ได้ค่าแรงถูกใช้เวลานาน เช่น สานข้อใช้เวลา 2 - 3 วัน ขายในราคา 150 บาท ในขณะที่การไปรับจ้างเกี่ยวข้าวหรือทำงานโรงงานจะได้เงินวันละ 140 - 150 บาท (ยนต์ ชนะมาร,ทองอินทร์ เจริญพันธ์. สัมภาษณ์. 2543) โดยเหตุนี้หนุ่มสาวในหลายพื้นที่จึงหันไปทำงานกันตามโรงงานมากกว่าการสืบทอดผลิตงานจักสาน

ในบางพื้นที่เช่นที่อำเภอบ้านนาช่างพื้นบ้านกล่าวถึงงานจักสานที่มีพ่อค้านำมาขายในตลาดโดยรับมาจากพื้นที่อื่น เช่นจังหวัดปราจีนบุรีที่มีลักษณะการผลิตแบบเป็นจำนวนมาก อาจนำมาส่งหรือมีพ่อค้าคนกลางไปรับมา ซึ่งมีราคาถูกกว่าที่ช่างพื้นบ้านทำ ชาวบ้านในหลายพื้นที่จึงหันไปซื้อของเหล่านี้จากตลาดที่มีราคาถูกกว่าการว่าจ้างช่างพื้นบ้านให้ทำ จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ช่างพื้นบ้านและคนรุ่นใหม่ที่น่าจะได้รับการสืบทอดไว้ไม่มีแรงจูงใจในการทำต่อไป

งานทอเสื่อ

การทอเสื่อในจังหวัดนครนายกนั้น กระบวนการทอเสื่อยังเป็นแบบพื้นบ้านทั้งในเรื่องอุปกรณ์ในการทอซึ่งอุปกรณ์สำคัญในการทอคือก๊ทอเสื่อ ในบางพื้นที่เช่นในตำบลโพธิ์แทนเรียก ก๊ว่าครอบ โดยทั่วไปชาวบ้านจะมีก๊หรือครอบ 1 - 2 ตัวและจะทำก๊เอง โดยทำจากไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ยางหรือไม้ไผ่ลำต้นใหญ่ ก๊ที่ใช้ในการทอเสื่อที่อำเภองครักษ์นี้จะต่างจากก๊ทอผ้าคือเป็นก๊ตั้งและต่างจากก๊ทอเสื่อที่จังหวัดจันทบุรี ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีชื่อเสียงทางการทอเสื่อ ก๊ทอเสื่อที่จังหวัดจันทบุรีจะมีลักษณะเป็นก๊นอน

แม้ว่าการทอเสื่อจะมีการสืบทอดมาถึงปัจจุบัน โดยที่ชาวบ้านยังคงยึดเป็นอาชีพรองจากการทำนา แต่ก็ยังมีบางบ้านที่ไม่ได้ทำนาแล้วมาทอเสื่ออย่างเดียวเพื่อส่งขายให้กับพ่อค้าคนกลางซึ่งจะนัดมารับเสื่อไปขาย การมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อของชาวบ้านก็เป็นรูปแบบซ้ำๆของการเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง เช่น ส่งขายแล้วได้เงินช้าหรือการกดราคาจากชาวบ้านทำให้ชาวบ้านรู้สึกที่ไม่คุ้มค่ากับแรงงานที่เสียไป (จุ่น พูลสิน, เยื้อง ไพฑูรย์. สัมภาษณ์. 2543) ซึ่งก็ไม่สามารถแก้ปัญหาได้เพราะไม่มีทางเลือกในการทำอาชีพอื่นจึงต้องยอมรับสภาพการถูกเอาเปรียบ ชาวบ้านบางบ้านหากไม่ได้ปลูกกกเองและไม่สามารถหาต้นกกได้จากธรรมชาติก็ต้องลงทุนซื้อกกจากเพื่อนบ้านหรือหมู่บ้านอื่นจึงเป็นการลงทุนมากกว่าผู้ที่ปลูกกกเอง เมื่อคำนวณจากรายได้แล้วก็ยังเป็นเพียงแต่การอยู่แบบมีงานทำไปแต่ละวันเท่านั้นเอง ไม่สามารถมีเงินเก็บจากการขายเสื่อเพราะต้องลงทุนซื้อกก

ชาวบ้านเล่าให้ฟังว่าสมัยก่อนกกจะขึ้นอยู่ตามธรรมชาติและจะมีส่วนที่ชาวบ้านปลูกไว้ใช้เองจึงไม่มีปัญหาเรื่องวัตถุดิบขาดแคลน แต่ในปัจจุบันการปลูกกกก็ลดน้อยลงเนื่องจากผลของการใช้ยาฆ่าหญ้าในการปลูกข้าว ทำให้ยานั้นส่งผลถึงนากกที่ต้องเน่าตายไป ซึ่งกกจะมีคุณภาพดีจะต้องมีน้ำที่ติดด้วย (วร พูลสิน. สัมภาษณ์. 2543) ชาวบ้านบางแห่งแม้มีที่นาที่ไม่สามารถปลูกกกไว้ใช้เองทำให้ขาดแคลนวัสดุในท้องถิ่น นอกจากนี้การไม่มีที่ปลูกกกเป็นของตนเองในบางรายต้องซื้อกกมาจากแหล่งอื่นทำให้ต้องลงทุนในการทอเสื่อแต่ละครั้งมากขึ้น (ละมัย แสงสว่าง. สัมภาษณ์. 2543)

นอกจากปัญหาทางด้านวัสดุแล้ว การทอเสื่อก็พบปัญหาเช่นงานหัตถกรรมอื่นๆ นั้นคือไม่มีคนหนุ่มสาวรุ่นใหม่จะสืบทอดเพราะเห็นว่าเป็นงานที่ต้องใช้เวลาและขายได้ไม่คุ้มค่าแรงที่เสียไป คนหนุ่มสาวจึงหันไปประกอบอาชีพตามโรงงานต่างๆ เป็นแคดดีสนามกอล์ฟและรับจ้างทั่วไป (วร พูนสิน.สัมภาษณ์.2543) ส่วนใหญ่ในการสำรวจ เราจึงพบแต่ผู้สูงอายุที่ยังคงเป็นผู้ทอเสื่อ แต่ก็พบว่าในบางแห่งมีการปลุกฝังการทอเสื่อให้กับลูกหลานที่ยังเป็นเด็กเพื่อที่จะสืบทอดอาชีพของบรรพบุรุษ ในด้านความเชื่อเกี่ยวกับการทอเสื่อช่างทอเสื่อทุกบ้านให้ข้อมูลตรงกันว่าไม่มีความเชื่อใดๆ สืบต่อกันมาจากรพบุรุษ ไม่ต้องมีพิธีไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ใดๆ ทั้งสิ้นทั้งนี้อาจเป็นเพราะการทอเสื่อเป็นงานพื้นที่ทำกันในชีวิตประจำวันอยู่แทบทุกครัวเรือนและเป็นสิ่งที่ทุกบ้านมีไว้ใช้เป็นเรื่องธรรมดาในชีวิตประจำวันเช่นเดียวกับงานจักสาน

งานทอผ้า

การทอผ้าในจังหวัดนครนายกในปัจจุบันเป็นการฟื้นฟูสิ่งที่เคยมีมาในอดีตที่ขาดหายไปในช่วงเวลาหนึ่งที่ยาวนาน จากการศึกษาเอกสารพบว่าชาวบ้านที่นครนายกก็มีวิถีชีวิตที่ไม่ได้แตกต่างจากที่อื่นคือเป็นสังคมที่ยังชีพด้วยการทำนา ในยามว่างก็ทอผ้าใช้กันเองในบ้าน จังหวัดนครนายก (2542 : 205) กล่าวถึงการแต่งกายของชาวจังหวัดนครนายกในอดีต ซึ่งสามารถเชื่อมโยงไปสู่หัตถกรรมการทอผ้าความว่า

การแต่งกายของชาวจังหวัดนครนายกในอดีต สตรีนุ่งผ้าโจงกระเบนหรือผ้าถุง ห่มผ้าแถบ มีการทอผ้าฝ้าย จากหลักฐานภาพถ่ายทางประวัติศาสตร์และเครื่องมือการทอผ้าที่มีหูก ฝีม กงทอผ้า ยังคงเหลืออยู่บ้างตามบ้านในปัจจุบัน แม้ว่าจะไม่อยู่ในสภาพสมบูรณ์ครบถ้วนนัก ในสมัยอยุธยากล่าวถึงการส่งส่วยว่ามีสรวงไหมจำนวนไม่มากเป็นผลผลิตของจังหวัดนครนายก ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีการเกณฑ์สิ่งของในงานพระเมรุรัชกาลที่ 1 เมืองานพระราชพิธีพระบรมศพรัชกาลที่ 1 มีการเกณฑ์สิ่งของต่างๆ จากนครนายก ในการสร้างพระเมรุด้วยซึ่งมีผ้าขาว ป่านไย แต่ผ้าขาวทางกรุงเทพฯ จ่ายเงินให้ด้วย ย่อมแสดงว่าชาวบ้านมีการทอผ้าใช้กันในครัวเรือนมากพอเหลือใช้จนจำหน่ายได้

ข้อมูลดังกล่าวสอดคล้องกับการสัมภาษณ์พระครูวิริยานุโยค เจ้าอาวาสวัดฝั่งคลอง ที่กล่าวถึงการทอผ้ามีมาตั้งแต่โบราณ ซึ่งแต่เดิมนั้นชาวบ้านที่อำเภอบางพลีทอผ้าใช้กันเอง แต่เนื่องด้วยขาดแคลนวัตถุดิบคือฝ้าย ปลูกแล้วไม่ได้ผลดีนักเพราะพื้นที่จังหวัดนครนายกมีสภาพดินเป็นกรดไม่เหมาะสมในการปลูกฝ้าย ชาวบ้านจึงไม่สามารถหาวัตถุดิบได้ จึงเลิกทอผ้าใช้กันประมาณ 20 ปีก่อนหน้านี้ และอีกเหตุหนึ่งคือการที่วัฒนธรรมจากภายนอก การมีเสื่อผ้าสำเร็จรูปเข้ามาจำหน่ายในหมู่บ้านในรูปของตลาด ทำให้เสื่อผ้าสมัยใหม่เข้ามาแพร่หลายในหมู่บ้าน ชาวบ้านมีความสะดวกในการหาเสื่อผ้าเหล่านั้นใช้ การทอผ้าจึงเป็นสิ่งที่เสีย

เวลาและมีแต่ผู้สูงอายุเท่านั้นที่จะทำได้ ส่วนคนรุ่นใหม่ไม่สนใจสืบทอด เพราะมีของสมัยใหม่เข้ามาแทนที่ การทอผ้าในหมู่บ้านหลายแห่งในพื้นที่จังหวัดนครนายกจึงหมดสิ้นไป ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง จนกระทั่งมีการเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ภูมิปัญญาในท้องถิ่นของตน(พระครูวิริยานุโยค.สัมภาษณ์.2543)

การทอผ้าในสมัยก่อนแสดงให้เห็นถึงความเป็นแม่บ้านแม่เรือนของหญิงสาว บ้านที่มีลูกสาวจึงมีการฝึกฝนการทอผ้าให้กับลูกสาวให้ทอผ้าให้เป็น อีกทั้งสมัยก่อนผืนดินจังหวัดนครนายกเคยปลูกต้นฝ้ายได้จึงมีวัตถุดิบในการทอผ้า ในระยะหลังต่อมามีปัญหาเรื่องวัตถุดิบไม่สามารถปลูกฝ้ายเองได้ การซื้อหาฝ้ายในระยะหลังหาซื้อได้ง่ายจากตลาด ไม่ต้องมาทอผ้าใช้เอง ที่สำคัญผู้ที่ฝีมือในการทอผ้าจะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งก็ได้ล้มหายตายจาก ลูกหลานซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ก็ไม่นิยมใส่ผ้าถุงในชีวิตประจำวันคงใช้เสื้อผ้าตามสมัยนิยม เมื่อผ้าทอไม่ได้มีบทบาทในชีวิตประจำวันการทอผ้าจึงไม่ได้มีการเรียนรู้สืบทอดจากบรรพบุรุษ

ปัญหาเรื่องการทอผ้าเช่นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงในจังหวัดนครนายกเท่านั้น จากการวิจัยการศึกษาเรื่องการทอผ้าไหมพุ่มเรียงโดยอุบลศรี อรรถพันธ์ (2529 : 37) กล่าวถึงการสืบทอดการทอผ้าของคนไทยที่ ตำบลพุ่มเรียง อำเภอไชยาว่า

การทอผ้าในพุ่มเรียงเริ่มซบเซาลงเมื่อประมาณช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2482 - 2488) เนื่องจากวัสดุที่ใช้ทอผ้า เช่น ด้าย ไหม ราคาแพงมาก และของขาดตลาดหาซื้อไม่ได้ ประกอบกับราคาถูกสามารถหาซื้อได้สะดวกสบายกว่าการทอผ้าใช้เองคนไทยส่วนมากจึงเลิกทอผ้าและต่อมาจนถึงปัจจุบันก็ไม่มีคนไทยทอผ้าเลยในพุ่มเรียง

จากข้อมูลดังกล่าวเราจะเห็นได้ว่าปัญหาเรื่องการขาดแคลนวัตถุดิบ เช่น ฝ้ายหรือไหมเป็นสิ่งที่สำคัญต่อการทำให้อาชีพทอผ้าซึ่งเป็นงานหัตถกรรมที่มีมาช้านานในหลายๆ พื้นที่นับวันจะหมดสิ้นไป อีกทั้งวัฒนธรรมสมัยใหม่หลังไหลเข้าสู่ชนบทอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ชาวบ้านที่เคยมีวิถีชีวิตเรียบง่ายอยู่กับธรรมชาติก็เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ เสื้อผ้าที่เคยเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นที่เกิดขึ้นจากการทอของชาวบ้านก็ถูกกลืนด้วยวัฒนธรรมจากภายนอก การทอผ้าที่เป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมก็ต้องหยุดชะงักไปในหลายๆ พื้นที่

ในยุคปัจจุบันที่กระแสการอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีและภูมิปัญญาไทยได้ทำให้ได้ทำให้ท้องถิ่นต่างๆ ทั่วทุกภาคของประเทศไทยตื่นตัวกับการหันมาอนุรักษ์ฟื้นฟูสิ่งที่เป็ภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง งานศิลปะพื้นบ้านหลายแขนงหลายประเภทที่เป็นผลผลิตจากภูมิปัญญาของชาวบ้านจึงได้รับการฟื้นฟูตอบรับกับกระแสการอนุรักษ์เช่นเดียวกับการทอผ้าในจังหวัดนครนายกเป็นสิ่งที่เคยมีอยู่แล้วขาดหายไปแต่ก็ได้ฟื้นขึ้นมาใหม่ ดังกรณีที่ศูนย์ทอผ้าไทยพวนวัดฝั่งคลอง ตำบลเกาะหวาย อำเภอปากพลีมีหน่วยงานราชการมาว่าจ้างทอผ้าพื้นที่มีสีเขียวและสีม่วง (สีของจังหวัดและสมเด็จพระเทพฯ) เพื่อให้ข้าราชการและพนักงานรัฐวิสาหกิจนำไป

ตัดชุดใส่ทำงานในวันที่กำหนดให้ใส่ผ้าไทย ผู้ทอผ้ารุ่นใหม่จึงมีการทอผ้าตามสั่งอย่างต่อเนื่อง กระแสของการอนุรักษ์ที่กระจายไปสู่ท้องถิ่นต่างๆ จึงเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการทำหัตถกรรมทอผ้าที่พื้นกลับมาใหม่ให้ดำรงอยู่ได้

ในด้านคติความเชื่อเกี่ยวกับการทอผ้ากล่าวได้ว่าในการทอผ้าที่มีการทำขึ้นใหม่ในจังหวัดนครนายกไม่มีความเชื่อ แม้ว่าจะพบว่าในบางแห่งมีการปิดทองที่ทอผ้า เช่น ที่บ้านนางอารมณ คำเสมอ ตำบลบ้านนา อำเภอบ้านนา ก็ได้รับการยืนยันจากผู้ทอว่า ไม่มีพิธีกรรมใดๆ ที่เกี่ยวข้อง นอกจากปิดทองเพื่อความเป็นสิริมงคลอาจเป็นด้วยงานทอผ้าเป็นงานที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับวิถีชีวิตเป็นงานที่ทำได้โดยใช้ทักษะความอดทน ดังนั้นงานเหล่านี้จึงมีการทำขึ้นในท้องถิ่นได้ง่าย

สำหรับการทอผ้าเพื่อใช้ในพิธีกรรมต่างๆ นั้นไม่พบการทอผ้าเพื่อใช้สำหรับในพิธีกรรม เนื่องจากในสมัยปัจจุบันถึงแม้ชาวบ้านจะยังคงรักษาพิธีกรรมต่างๆ ไว้ แต่อุปกรณ์และเครื่องใช้ก็ปรับใช้ตามสภาพที่สะดวกจะหามาใช้ ผ้าที่ใช้ในพิธีกรรมและในงานอวมงคลต่างๆ เช่น งานแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ ยกศาลพระภูมิ จะไม่ใช่ผ้าทอจะใช้ผ้าสีที่หาซื้อได้ทั่วไปตามตลาด โดยใช้ผ้าที่มีความยาว 3, 5, 7, 9 คืบหรือศอกเป็นผ้าสามสี เจ็ดสีที่ใช้ผูกศาลหรือสิ่งที่นับถือ สีที่ใช้จะเป็นสีชมพู เขียว แดง เหลือง เป็นต้น

หัตถกรรมทอผ้าที่อำเภอบ้านนายังเป็นกิจกรรมหนึ่งที่สามารถเชื่อมโยงให้ชุมชนและโรงเรียนมีความสัมพันธ์กัน ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวคิดการปฏิรูปการศึกษาในการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสนับสนุนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนคือการที่นางอารมณ คำเสมอ ได้นำวิธีการทอผ้าไปถ่ายทอดให้กับนักเรียนเขาเพิ่ม เพื่อให้เด็กนักเรียนในท้องถิ่นได้เรียนรู้ภูมิปัญญาดั้งเดิมในบ้านเกิดของเขาเหล่านั้นเป็นการปลูกจิตสำนึกให้กับคนรุ่นใหม่เห็นแก่ความสะอาดสบาย ที่สำคัญเป็นการให้เยาวชนได้เรียนรู้และสามารถสืบทอดอาชีพในท้องถิ่น โดยคนในท้องถิ่นเป็นผู้สอนจะเป็นการทำให้ชุมชนมีความสัมพันธ์อันดีมีความเข้มแข็ง เป็นการปลูกฝังแนวคิดแบบเศรษฐกิจที่พึ่งพาตนเองในระดับหนึ่งให้กับเยาวชนไทยด้วย

งานตีเหล็ก

งานตีเหล็กรูปพรรณส่วนใหญ่ทำขึ้นเพื่อประโยชน์ใช้สอย ได้แก่ เครื่องมือการเกษตร เครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องมือและอุปกรณ์ โดยไม่พบงานที่เป็นเครื่องใช้ในพิธีกรรมหรือที่เกี่ยวข้องกับศาสนา

การตีเหล็กในจังหวัดนครนายกจะพบน้อยแห่งนักโดยทั้ง 3 แห่งจะใช้ที่บ้านเป็นที่ผลิตงานและหน้าบ้านเป็นที่ขาย ไม่ได้ทำส่งขายให้กับที่อื่นๆ โดยจะเป็นที่ทราบกันว่าจะมีการตีเหล็กอยู่ที่บ้านใด การผลิตจึงไม่ได้มีการผลิตเป็นแบบอุตสาหกรรมที่ทำมากๆ ในแต่ละที่จะมีสินค้าแต่ละชนิดเพียงไม่กี่ชิ้น ทั้งนี้อาจเนื่องจากความต้องการในการใช้งานด้านการเกษตรมีไม่มากเหมือนสมัยก่อน แม้นครนายกจะยังคงเป็นแหล่งเกษตรกรรมแหล่งหนึ่งที่ผู้คนมีอาชีพทำนา ก็ตามที่ เครื่องใช้เหล่านี้ในปัจจุบันค่อนข้างจะมีความจำเป็นกับเกษตรกรและชาวบ้านไม่มากเหมือน

สมัยก่อน ซึ่งอาจเนื่องจากวิธีการทำนาในสมัยนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของสังคมแบบทุนนิยมดังที่งานวิจัยของณรงค์ พ่วงพิศและคณะกล่าวถึงการทำนาของชาวอำเภอปากพลีจากอดีตและการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันความว่า

วิธีการทำนาของครอบครัวจะอาศัยแรงงานคนและสัตว์ รวมไปถึงการใช้เครื่องมือสำหรับการผลิตที่มีความเรียบง่ายไม่สลับซับซ้อน โดยวัสดุที่ใช้เช่น จอบ เสียม ไถ คราดและเคียว เป็นเทคโนโลยีที่เรียบง่าย มีความเหมาะสมกับศักยภาพของครอบครัวที่จะเป็นกรรมสิทธิ์ในอุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิตได้ เนื่องจากเครื่องใช้เหล่านี้ราคาไม่สูงนัก หลังจากได้รับอิทธิพลจากความทันสมัยส่งผลต่อวิธีการผลิตทุกครัวเรือน มีการใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยกว่าแต่ก่อน จากเดิมที่ใช้เครื่องมืออุปกรณ์พื้นบ้านที่ไม่สลับซับซ้อน เช่น เสียม จอบ คันไถ คราดและเคียวมาเป็นการใช้เทคโนโลยี การผลิตที่เป็นเครื่องจักรและมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น (ณรงค์ พ่วงพิศและคณะ.2542:64)

สภาพการณ์ดังกล่าวเป็นการสะท้อนให้เห็นทั้งวิถีการผลิตของชาวนาส่วนหนึ่งที่มีการใช้เครื่องมือที่เป็นเครื่องทุ่นแรงแตกต่างไปจากในอดีต ซึ่งสามารถเชื่อมโยงไปสู่การผลิตงานโลหะ การตีเหล็กแบบพื้นบ้านในปัจจุบันที่ยังหลงเหลืออยู่ค่อนข้างน้อย อาจเป็นเพราะการทำมิดและเครื่องใช้อื่นๆ ในระบบอุตสาหกรรมเข้ามาขายในท้องที่มากขึ้น แต่กระนั้นการใช้เครื่องมือแบบพื้นบ้านก็ยังเป็นสิ่งที่จำเป็นที่ตอบสนองต่อการใช้สอยของคนทั่วไปที่ต้องการใช้สอยทั้งในครัวเรือน ตลอดจนการทำนาทำการเกษตรอื่นๆ การตีมิดแบบพื้นบ้านจึงยังคงมีอยู่ประปราย

จากการสัมภาษณ์นางน้อยหน้า ประวาลวิมุตเจ้าของกิจการตีเหล็กกล่าวถึงลูกค้าว่า โดยทั่วไปก็คือชาวบ้านทั่วไปเพื่อใช้ในครัวเรือน สำหรับชาวนาและเกษตรกรในพื้นที่ที่ยังมีความต้องการใช้เครื่องมือแต่ก็มีจำนวนไม่มากนัก เว้นแต่จะมีลูกค้าที่สั่งซื้อเป็นจำนวนมากและซื้ออย่างต่อเนื่องเช่นที่โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ซึ่งตั้งอยู่ที่อำเภอบ้านนามีเครื่องมือที่สั่งซื้อคือมิดดาบ มิดดาบหญ้า (น้อยหน้า ประวาลวิมุต.สัมภาษณ์.2544) ซึ่งจะเห็นได้ว่าการจำหน่ายเครื่องมือจากการตีเหล็กเหล่านี้ไม่ใช่จำหน่ายได้มากมาย เนื่องจากการใช้งานตามวิถีชีวิตของคนในจังหวัดนครนายก เป็นเพียงการมีโอกาสนี้จะจำหน่ายให้กับหน่วยงานราชการที่มีการใช้เครื่องมือเหล่านี้เป็นจำนวนมาก เช่น โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าซึ่งมีพื้นที่ที่ต้องบำรุงรักษาเป็นบริเวณที่กว้างขวาง จึงสามารถทำให้ทางร้านมีการผลิตงานอยู่อย่างต่อเนื่อง

ในด้านคติความเชื่อเกี่ยวกับอาชีพการตีเหล็ก ที่ผู้ประกอบการนี้ต้องมีการไหว้ครูเตา เราจะเห็นได้ว่าการตีเหล็กเป็นงานที่อยู่กับความร้อนของไฟและของมีคม เกิดอันตรายขึ้นได้ทุกเมื่อ จึงต้องใช้ความระมัดระวัง โดยต้องมีพิธีเพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในความปลอดภัย คือการไหว้เตาซึ่งเป็นแหล่งความร้อนและเครื่องมือต่างๆซึ่งสามารถทำให้เกิดอุบัติเหตุได้ เราจะ

เห็นได้ว่าผู้ประกอบการอาชีพนี้ในพื้นที่อื่นเช่นที่จังหวัดอยุธยาจะมีการบูชาครูเตาเช่นกัน การมีความเชื่อเช่นนี้ที่เหมือนกัน อาจด้วยตั้งแต่ในอดีตที่จังหวัดนครนายกมีฐานะเป็นเมืองหน้าด่านของอยุธยา ซึ่งระยะทางไปมาหาสู่กันเป็นไปโดยง่าย จึงน่าจะมีการเชื่อมโยง ถ้ายทอด ความคิดหรือความเชื่อ ระหว่างชาวบ้านในกลุ่มที่ทำงานตีเหล็กด้วยกัน อีกทั้งผู้ประกอบการอาชีพตีเหล็กบางรายในจังหวัดนครนายก ก็มีบรรพบุรุษเป็นชาวอยุธยาและได้ย้ายมาอยู่ที่จังหวัดนครนายก จึงยังคงคติความเชื่อเกี่ยวกับการตีเหล็กแต่ครั้งโบราณดั้งเดิมไว้ ซึ่งน่าจะเป็นอุบายของคนในสมัยก่อนที่ให้ผู้ทำงานหนักได้หยุดพักผ่อนบ้างและเป็นการปลูกฝังความกตัญญูรู้คุณต่อครูบาอาจารย์อันเป็นวัฒนธรรมอันดีงามของคนไทย เนื่องจากเป็นพิธีที่ทำเพียงปีละ 1 ครั้ง คือในช่วงหลังวันสงกรานต์เล็กน้อย ซึ่งเป็นช่วงวันขึ้นปีใหม่ของไทยถือเป็นวันดีและเป็นช่วงที่ผู้ตีเหล็กได้หยุดพักผ่อนจากการใช้แรงงาน เสียอันตรายมาตลอดปี ยังเป็นการได้ทำความสะอาดเครื่องมือและอุปกรณ์ในการตีเหล็กครั้งใหญ่ในรอบปีด้วย จึงทำให้วันที่มีพิธีบูชาครูเตาจึงเป็นวันที่ทำให้เกิดสิริมงคลต่อผู้ประกอบการอาชีพ เป็นการนึกถึงบุญคุณครูบาอาจารย์ที่มีพระคุณ ทำให้สามารถประกอบการอาชีพตีเหล็กอย่างปลอดภัย ทำเงินหาเลี้ยงชีพได้

การตีเหล็กทั้ง 3 แห่งที่ได้สำรวจพบจะมีความแตกต่างจากการทำงานหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทอื่น เช่น จักสาน ทอผ้า ทอเสื่อ ในพื้นที่จังหวัดนครนายกซึ่งผู้ทำงานหัตถกรรมพื้นบ้านดังกล่าวจะพยายามว่างหลังจากการทำงานคือเป็นอาชีพรองแต่การตีเหล็กผู้ตีเหล็กจะมีอาชีพตีเหล็กเพียงอย่างเดียวและทำตลอดทั้งปี

ข้อเสนอแนะ จากการสำรวจ เก็บข้อมูลงานหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทต่าง ๆ ในจังหวัดนครนายก ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับงานหัตถกรรมในภาพรวมดังนี้

ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. ควรส่งเสริมให้มีการสืบทอดการทำงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ยังคงเหลืออยู่ในปัจจุบันให้แก่เยาวชนคนรุ่นใหม่ และมีการฟื้นฟูงานหัตถกรรมที่เคยมีมาแต่ในอดีตซึ่งในปัจจุบันได้สูญหายไป เพื่อให้มีความตระหนักและเห็นคุณค่าในมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม รู้จักรักเหง้าทางวัฒนธรรมของตนเองมากขึ้น การสืบทอดงานหัตถกรรมพื้นบ้าน อาจทำได้โดยการเชื่อมโยงสู่ระบบโรงเรียน นำวิทยากรชาวบ้าน มาสอนงานหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทต่าง ๆ ที่ยังคงสืบทอดมาถึงปัจจุบันให้แก่นักเรียนทั้งในระดับประถมศึกษาในกลุ่มวิชาการงานพื้นฐานอาชีพ มัธยมศึกษาในวิชาศิลปะพื้นบ้านหรือกลุ่มวิชาอาชีพและระดับที่สูงกว่านั้น และอาจมีการจัดตั้งกลุ่มที่ทำงานประเภทต่าง ๆ ขึ้นในชุมชน โดยมีแกนนำที่เข้มแข็ง อาจเป็นคนหนุ่มสาวในชุมชน การจัดตั้งกลุ่มโดยมีวิทยากรในชุมชนนั้นเป็นผู้ให้ความรู้ ในฐานะที่คนในชุมชนเป็นเจ้าของวัฒนธรรมนั้นควรมีการปลูกจิตสำนึกให้ใช้ผลิตภัณฑ์ในท้องถิ่น ที่มีที่มาจากธรรมชาติ ทั้ง

ยังเป็นการลดมลภาวะ การสืบทอดโดยคนรุ่นใหม่ที่ยังไม่รู้จากช่างพื้นบ้าน จะเป็นสิ่งที่ยังทำให้ในพื้นที่จังหวัดนครนายกยังขึ้นชื่อว่าเป็นพื้นที่ที่ยังอนุรักษ์ไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง

2. การส่งเสริมด้านการตลาด เมื่อมีการปลูกจิตสำนึกให้เห็นความสำคัญของงานหัตถกรรมพื้นบ้านประเภทต่าง ๆ โดยการให้มีการทำงานหัตถกรรมในรูปแบบใดก็ตาม ควรได้รับการสนับสนุนจากทางราชการหรือองค์กรของรัฐ เช่น พัฒนาการจังหวัด หรือองค์การบริหารส่วนตำบล เพื่อนำผลิตภัณฑ์ของชาวบ้านเหล่านี้ไปเป็นการหาตลาดรองรับ ซึ่งก็จะเป็นการแก้ปัญหาเรื่องพ่อค้าคนกลาง ที่มักจะแสวงหาผลประโยชน์จากแรงงานชาวบ้าน จะทำให้ชาวบ้านมีกำลังใจในการผลิตผลงานออกมา แต่ไม่ใช่เป็นระบบอุตสาหกรรมที่มีจุดมุ่งหมายเพียงเพื่อขายโดยมิได้คำนึงถึงความประณีต ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความละเอียดอ่อนที่มาจากจิตใจของผู้ทำงานเป็นการส่งเสริมที่มีการปลูกจิตสำนึกในเรื่องภูมิปัญญาไทย ในแนวทางเดียวกับศูนย์ศิลปาชีพที่อาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ สร้างงานให้ชาวบ้านมีอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มพูนรายได้ ทั้งยังเป็นการอนุรักษ์และฟื้นฟูงานหัตถกรรมด้านต่าง ๆ ที่สืบทอดกันมานาน ซึ่งจังหวัดนครนายกมีศักยภาพในการทำงานหัตถกรรมตามแนวทางดังกล่าว เนื่องจากเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีผู้คนแวะเวียนไปอย่างต่อเนื่อง ซึ่งผู้เป็นคนจัดหาตลาดต้องทำความเข้าใจในธรรมชาติของงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ต่างจากความเป็นงานอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นเพียงการจ้างแรงงานจากชาวบ้านเท่านั้น และมีใช่เป็นการทำเพื่อเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวบ้าน โดยมีหน่วยงานราชการเข้าไปครอบงำหรือเป็นเพียงแค่การแสดงโชว์ต่อนักท่องเที่ยวเท่านั้น

3. การพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้มีทั้งคุณค่าและคุณประโยชน์ แม้ว่าในปัจจุบันงานบางอย่างอาจไม่ได้ใช้คือไม่เหมาะกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน แต่งานนั้นก็ยังคงแสดงให้เห็นถึงการแฝงไว้ด้วยภูมิปัญญาของคนรุ่นเก่า อาจมีการผลิตขึ้นเพื่อประยุกต์ใช้ให้เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ หรืองานบางประเภทที่ยังมีการใช้ประโยชน์ได้ทางตรง ก็นำมาปรับประยุกต์ให้มีประโยชน์อื่นๆ ได้อีก เช่น การทำผลิตภัณฑ์ต่างๆ จากเปลือกให้มีประโยชน์มากขึ้น นอกจากการเป็นเครื่องปลูกอาจนำมาดัดทำเป็นที่รองจานข้าว ที่ใส่จดหมาย ฯลฯ ซึ่งการพัฒนาผลิตภัณฑ์นี้ ต้องพึงพานักออกแบบผลิตภัณฑ์ ซึ่งอาจมาจากส่วนราชการหรือองค์กรเอกชน ซึ่งมีหน้าที่ในการพัฒนาชุมชน มาช่วยเสนอแนะวิธีการทำงานเพื่อให้เกิดรูปแบบที่หลากหลาย

4. การสนับสนุนให้มีพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน ในปัจจุบันจังหวัดนครนายกมีพิพิธภัณฑ์ประเภทที่เป็นแหล่งเก็บสะสมวัตถุสิ่งของเครื่องใช้พื้นบ้านอยู่ 2 แห่งในอำเภอปากพลีคือ พิพิธภัณฑ์วัดโพธิ์ปากพลี และพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านไทยพวน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความตระหนักในการอนุรักษ์ศิลปะและวัฒนธรรมของชุมชนในท้องถิ่น ผู้วิจัยคิดว่าควรมีการสนับสนุนการมีพิพิธภัณฑ์เหล่านี้ในชุมชนต่าง ๆ เนื่องจากนครนายกเป็นเมืองที่ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์และมีความหลากหลายในเรื่องกลุ่มชนที่นอกจากคนไทย เช่น ลาวเวียง ลาวพวน มอญ และกลุ่มชนเหล่านี้เมื่อมาอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ก็สามารถปรับตัวในการอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืน มีความเป็นเอกภาพ จึงน่าจะมีผู้เก็บสะสมรวบรวมสิ่งของเครื่องใช้พื้นบ้าน ที่แสดงให้เห็นถึงราก

เหง้าวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนในพื้นที่ต่างๆ ที่แสดงให้เห็นการเกิดขึ้น การมีสิ่งเหล่านี้ใช้ตลอดจนแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของวัฒนธรรมเหล่านี้

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัย

1. ควรมีการศึกษางานหัตถกรรมพื้นบ้านที่เคยมีในอดีต ที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ซึ่งไม่หลงเหลือในปัจจุบันแล้ว จะทำให้ทราบถึงวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ของชาวบ้านในจังหวัดนครนายกในอดีตได้ชัดเจนขึ้น ตลอดจนทราบถึงสาเหตุแห่งการสูญเสียไปของงานหัตถกรรมนั้น ๆ ด้วย

2. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบของงานหัตถกรรมพื้นบ้านของคนไทยเชื้อสายลาว ที่มีประวัติศาสตร์การย้ายถิ่นฐาน ในช่วงที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรี และกระจายอยู่ตามพื้นที่จังหวัดใกล้ ๆ เมืองนครนายก เช่น ฉะเชิงเทรา ปราจีนบุรี ลพบุรี นครราชสีมา เพื่อทราบถึงรูปแบบของงานหัตถกรรมที่เป็นพื้นฐานและมีการพัฒนาการไปอย่างไรในแต่ละพื้นที่

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2535). **เมืองนครนายก**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (2539). **ข้อมูลเอกสารโบราณในเขตนครนายกและจังหวัดใกล้เคียง**. (เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง เมืองนครนายก 4 - 6 กุมภาพันธ์ 2539 ณ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า นครนายก). นครนายก : อัดสำเนา.
- คณะกรรมการศึกษาประวัติศาสตร์เมืองนครนายก. (2533). **ประวัติศาสตร์เมืองนครนายก**. นครนายก : อัดสำเนา.
- จังหวัดนครนายก. (2539). **สรุปผลการศึกษาด้านวัฒนธรรมและประเพณีนครนายก**. (เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง เมืองนครนายก 4 - 6 กุมภาพันธ์ 2539 ณ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า นครนายก). นครนายก : อัดสำเนา.
- (2542). **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดนครนายก เล่ม 2**. นครนายก : อัดสำเนา.
- จารึก วิลแก้ว. (2539). **โบราณคดีเมืองนครนายก**. (เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง เมืองนครนายก 4 - 6 กุมภาพันธ์ 2539 ณ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า นครนายก). นครนายก : อัดสำเนา.
- จุ่น พูนสิน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทินานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86 หมู่ 1 ตำบลโพธิ์แทน อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก เมื่อ 4 พฤศจิกายน 2533.
- จันจุมหา อาสารัฐและภรดี พันธุภากร. (2523). **การศึกษาเรื่องการทอเสื่อจันทบุรี**. ชลบุรี : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน. อัดสำเนา.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภาและสุธี. ประศาสน์เศรษฐ์. (2527). **ระบบเศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2394 - 2435 และระบบเศรษฐกิจไทย 2453 - 2475**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2540). **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต**. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์.
- ชวนพิศ ทองแคล้ว. (2539). **นครนายกจดหมายเหตุ**. (เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง เมืองนครนายก 4 - 6 กุมภาพันธ์ 2539 ณ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า นครนายก). นครนายก : อัดสำเนา.
- ชูศักดิ์ เพรสคอร์ทและคณะ. (2533). **รายงานการวิจัยเรื่องการพัฒนางานหัตถกรรมพื้นบ้านเพื่อการสร้างงานและรายได้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ณรงค์ พ่วงพิศและคณะ. (2542). **การพัฒนาสู่ความทันสมัยของสังคมชนบทอำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก**. กรุงเทพฯ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ดำรงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. (2516). **พระราชพงศาวดารฉบับราชหัตถเลขา เล่ม 1**. พระนคร : คลังวิทยา.
- ถนอม ตะนา. (2527). **กิจการโรงสีข้าวในที่ราบภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2401 - 2481**. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

ทรงศักดิ์ ปรารักษ์วัฒนกุล. (2535?). **ผ้าเอเซีย : มรดกร่วมทางวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ :

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ร่วมกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและองค์การ
ศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ.

ทวี บุรณเขตต์. (2538). **พิธีกรรมที่พื้นบ้านจันทวี**. พิษณุโลก : ชัยสยาม.

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2506). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์** ฉบับหอสมุดแห่งชาติ.
พระนคร : คลังวิทยา.

————. (2538). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. (2504). **สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 6**. กรุงเทพฯ : อรุณ.

นิจ หิณชิระนันท์. (2530). “แนวคิดในการส่งเสริมและเผยแพร่วัฒนธรรมพื้นบ้านไทย,” ใน **แนว-
ทางการส่งเสริมและเผยแพร่วัฒนธรรมพื้นบ้านไทย**. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรม
แห่งชาติ. หน้า 113. กรุงเทพฯ : อรุณ.

น้อยหน้า ประวาลวิมุตติ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทินานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ ข/3
492 ถนนพานิชเจริญ ตำบลนครนายก อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก เมื่อ 26 ตุลาคม
2544.

บุญเลิศ สดสุขชาติ. (2535). **รายงานการวิจัยเรื่องหัตถกรรมไม้ไผ่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**.

มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
มหาสารคาม.

บุษดี ทายาท เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทินานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ ข/1 2/2 ถนน
บ้านใหญ่ ตำบลนครนายก อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก เมื่อ 2 ธันวาคม 2543.

บั้งอร ปิยะพันธุ์. (2541). **ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ
วิจัยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ประคอง จิตสะอาด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทินานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 128
ตำบลสาริกา อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก เมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 2544.

ประนอม ขาวสุทธิ, น้อย ชินพงสานนท์ และพรณี วัฒนศิริวงศ์. (2533). **แผนการใช้ดินจังหวัด
นครนายก**. กรุงเทพฯ : กองวางแผนการใช้ดิน กรมพัฒนาที่ดิน.

ประยงค์ เข็มมณี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทินานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 20/1 หมู่ 3
ตำบลหินตั้ง อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก เมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน 2543.

ประเทือง คล้ายสุบรรณ. (2531). **วัฒนธรรมพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ : สุทธิสารการพิมพ์.

ปราณี วงษ์เทศ. (2533). “การเปลี่ยนแปลงและสถานภาพของศิลปกรรมการเล่นและการแสดงพื้นบ้านของ
บ้านของไทย.” ใน **เอกสารการสอนชุดวิชาการละเล่นและการแสดงพื้นบ้านของ
ไทย หน่วยที่ 9 - 15**. หน้า 761 – 796. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

พนรัตน์, สมเด็จพระ. (2515). **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระพนรัตน์ วัดพระเชตุ-
พน**. พระนคร : คลังวิทยา.

พระครูประเสริฐ อภิภูจน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทินานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดสะพาน

- ตำบลอาสา อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก เมื่อ 2 ธันวาคม 2543.
- พระครูวิริยานุโยค เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทิณานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่วัดฝั่งคลอง ตำบล
เกาะหวาย อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก เมื่อ 2 ธันวาคม 2543.
- พิชัย ตรีนุรักษ์. (2536). **เทคนิควิทยาการพื้นบ้านเรื่อง การตีเหล็กทำมีดและเครื่องมือที่ใช้
ในการประกอบอาชีพ**. ลำปาง : ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียนภาคเหนือจังหวัดลำปาง.
- พิสิฐ เจริญวงศ์. (2516). **วัฒนธรรมโบราณที่บ้านเชียง**. กรุงเทพฯ : อรุณสภา.
- โพธิ์ แชนล่ำเจียก. (2537). **ตำนานไทยพวน**. กรุงเทพฯ : ศรีมหาโพธิ์.
- ไพฑูรย์ คดีธรรม, น้อย ชินพงสานนท์และวันเพ็ญ ทองจุฑา. (2539). **แผนการใช้ที่ดินลุ่มน้ำ
สาขาแม่น้ำนครนายก**. กรุงเทพฯ : กองวางแผนการใช้ที่ดิน กรมพัฒนาที่ดิน.
- มัลลิกา โลหะพิพัฒนกุล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทิณานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, บ้านเลขที่ 56
ตำบลเกาะหวาย อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก เมื่อ 25 พฤษภาคม 2544.
- มารุต อัมรานนท์. (2533). **ศิลปะพื้นบ้าน**. เอกสารประกอบการสอน ภาควิชาศิลปะและวัฒนธรรม
คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา. ชลบุรี : เอกสารอัดสำเนา.
- ยนต์ ชนะมารและทองอินทร์ เจียรระนันท์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทิณานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ 78 หมู่ 11 ตำบลพิบูลออก อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก เมื่อ 20 ตุลาคม
2543.
- เยื้อง ไพฑูรย์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทิณานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 70 ตำบลโพธิ์
แท่น อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก เมื่อ 4 พฤศจิกายน 2543.
- เยาวนุช เวศร์ภาดา. (2541). **ข้าว..วัฒนธรรมแห่งชีวิต**. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินติ้ง.
- ระเบียบ บำรุงกิจ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทิณานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 67 หมู่ 3
ตำบลทองหลาง อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก เมื่อ 2 ธันวาคม 2543.
- รัชณี สาดเปรม. (2521). **บทบาทของชาวมุสลิมในภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทยใน
สมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2525 - 2453**. วิทยานิพนธ์ อ.ม.(ประวัติศาสตร์).
กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.
- ละมัย แสงสว่าง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทิณานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 31/1 หมู่ 4
ตำบลองครักษ์ อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก เมื่อ 19 ตุลาคม 2543.
- วร พูนสิน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทิณานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 81 หมู่ 1 ตำบล
โพธิ์แท่น อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก เมื่อ 4 พฤศจิกายน 2543.
- วัน หอมยี่ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทิณานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 67/1 หมู่ 10
ตำบลเขาพระ อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก เมื่อ 20 ตุลาคม 2543.
- วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2524). **รายงานการวิจัยเรื่องเครื่องจักสานในประเทศไทย**. นครปฐม :
มหาวิทยาลัยศิลปากร. อัดสำเนา.
- . (2539). **ศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้าน**. กรุงเทพฯ : ดันอ้อแกรมมี.
- วิโรฒ ศรีสุโร. (2528). “ศิลปกรรมพื้นบ้าน,” ใน **วัฒนธรรมพื้นบ้าน**. หน้า 1 - 37. กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ศรัศกร ชูสวัสดิ์. (2539). "เมืองนครนายก : ชุมชนเกษตรกรรม - เมืองนครนายก," ใน **ประวัติศาสตร์เมืองนครนายก**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- ศรัศกร วัลลิโภคม. (2541?). **การสลายตัวของศิลปะพื้นบ้านในปัจจุบัน**. เอกสารประกอบการสัมมนา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. กรุงเทพฯ : ถ่ายเอกสาร.
- สนม ครุฑเมือง. (2534). **ของใช้พื้นบ้านไทยในอดีต**. กรุงเทพฯ : ดันอ้อ.
- สมชาย นิลอาวี. (2525). **แนวทางในการศึกษาศิลปะพื้นบ้าน**. มหาสารคาม : เอกสารอัดสำเนา.
- . (2532). "เครื่องปั้นดินเผาแกร่งพื้นบ้านอีสาน," ใน **การสัมมนาทางวิชาการเรื่องวัฒนธรรมพื้นบ้าน : กรณีอีสาน**. สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. หน้า 144 - 157. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินติงกรุ๊ป .
- สมลักษณ์ เจริญพจน์, สมชาย ณ นครพนมและอนงค์ หนูแป้น. (2537). "การจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติชวนาไทย," ใน **พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติชวนาไทย**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สัมพันธ์ ทองแสง. (2516). **การศึกษาการผลิตมีดอรัญญิกในแง่อุตสาหกรรมในครอบครัว**. ปริญญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต. กรุงเทพฯ : วิทยาลัยวิชาการศึกษา. อัดสำเนา.
- สรศักดิ์ งามขจรกุลกิจ. (2539). "ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ (พ.ศ.2398 - 2475)," ใน **ประวัติศาสตร์เมืองนครนายก**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- สิลา วีระวงส์. (2539). **ประวัติศาสตร์ลาว**. สมหมาย เปรมจิตต์ แปล. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สมจิต ประวาลวิมุติ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทิณานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ ข/3 492 ถนน พานิชเจริญ ตำบลนครนายก อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก เมื่อ 5 พฤศจิกายน 2543.
- ไหล กรงเพชร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทิณานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 88 หมู่ 5 ตำบลโคกกรวด อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก เมื่อ 5 พฤศจิกายน 2543.
- อนันต์ กตัญญู เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทิณานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 1303/5 ถนน สุวรรณศร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก เมื่อ 4 พฤศจิกายน 2543.
- อารี เจริญข้า เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นวลลออ ทิณานนท์ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 80 หมู่ 11 ตำบลพิบูลย์นอก อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก เมื่อ 20 ตุลาคม 2543.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2540). **ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- เอี่ยม ทองดี. (2538). **ข้าว..วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพฯ : พิมพ์ศพรินท์ติ้ง เซ็นเตอร์.
- อุบลศรี อรรถพันธุ์. (2529). **รายงานการวิจัยเรื่องการทอดผ้าไหมทุมเรียง**. สงขลา : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา. อัดสำเนา.

- Clark, Robert J. (1971). *The Development of Cottage Industries*. Center LTD., Part.
Bangkok, Thailand.
- Warren, Robert E. (1972). "Folklore Crafts" *Folklore and Folklife : An Introduction*.
Richard Dorson ed., 233 – 252. Chicago : University of Chicago Press.

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์การเก็บข้อมูลในจังหวัดนครนายก

งานทอเสื่อ

นางชลาลัย แสงสว่าง อายุ 50 ปี	31/1 หมู่ 4 ตำบลองครักษ์ อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
นางละมัย แสงสว่าง อายุ 75 ปี	31/1 หมู่ 4 ตำบลองครักษ์ อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
นางพยุร แสงจันทร์ อายุ 38 ปี	7 หมู่ 3 บ้านบางหอย ตำบลศรีจุฬา อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก
นายจุ่น พูลสิน อายุ 70 ปี	86 หมู่ 1 ตำบลโพธิ์แท่น อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก
นางจันทร์ พูลสิน อายุ 65 ปี	86 หมู่ 1 ตำบลโพธิ์แท่น อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก
นายวร พูลสิน อายุ 37 ปี	86 หมู่ 1 ตำบลโพธิ์แท่น อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก
นายเอื้อง ไพฑูรย์ อายุ 58 ปี	70 ตำบลโพธิ์แท่น อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก
นางโตก สุขศรี อายุ 61 ปี	38 หมู่ 8 ตำบลบางลูกเสือ อำเภอองครักษ์ จังหวัดนครนายก

งานทอผ้า

นางอารมณ คำเสมอ อายุ 28 ปี	254 หมู่ 15 ตำบลเขาเพิ่ม อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก
นางโปรย เจริญชา อายุ 74 ปี	80 หมู่ 11 ตำบลพิบูลออก อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก
นางอารี เจริญชา อายุ 30 ปี	80 หมู่ 11 ตำบลพิบูลออก อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก
นางมัลลิกา โลหะพิพัฒน์กุล	56 หมู่ ตำบลเกาะหวาย อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
พระครูวิริยานุโยค เจ้าอาวาสวัดฝั่งคลอง	ตำบลเกาะหวาย อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

งานจักสาน

นางเฟื่อง ยิ่งสบาย อายุ 80 ปี	20 หมู่ 9 ตำบลบ้านนา อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก
นางศรีบุญ คุ้มบุญ อายุ 56 ปี	27/1 หมู่ 9 ตำบลบ้านนา อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก
นายประดิษฐ์ เจริญวัฒน์ อายุ 59 ปี	10 หมู่ 10 ตำบลป่าชะ อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก
นายประสิทธิ์ แสงทวี อายุ 63 ปี	146 หมู่ 3 ตำบลศรีกระอาง อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก
นางผิว แสงทวี อายุ 66 ปี	146 หมู่ 3 ตำบลศรีกระอาง อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก
นายมณี พูลผล อายุ 66 ปี	199 หมู่ 6 ตำบลดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
นายม้วน โพธิ์ทอง อายุ 70 ปี	45 หมู่ 2 ตำบลดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
นายพัน พรหมจรรย์ อายุ 82 ปี	44 หมู่ 2 ตำบลดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
นางวัน หอมยิ่ง อายุ 66 ปี	67/1 หมู่ 10 ตำบลเขาพระ อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
นายคำแปง จีนเือก อายุ 53 ปี	47 หมู่ 12 ตำบลสาริกา อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
นายสังวรินทร์ พรหมมา อายุ 59 ปี	หมู่ 12 ตำบลสาริกา อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก

นางไข่ คงเจริญ อายุ 66 ปี	27 หมู่ 6 บ้านไผ่ล้อม ตำบลปากพลี อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
นางสง สวัสดิ์ อายุ 61 ปี	66 หมู่ 6 บ้านไผ่ล้อม ตำบลปากพลี อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
นายบา พรหมา อายุ 77 ปี	93 หมู่ 6 ตำบลดงละคร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
นายกมล ชาติเวียง อายุ 72 ปี	275 หมู่ 4 ตำบลเกาะหวาย อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
นายยิ่ง สิงห์ประเสริฐ อายุ 65 ปี	55 หมู่ 6 ตำบลเกาะหวาย อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
นางเล็ก จิตสะอาด อายุ 59 ปี	128 ตำบลสาริกา อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
นายประคอง จิตสะอาด อายุ 65 ปี	128 ตำบลสาริกา อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก

งานแกะสลักหินอ่อน

นายอนันต์ กตัญญู	1303/5 ถนนสุวรรณศร อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
------------------	--

งานแกะสลักเพ่าไม้ไผ่

นายประยงค์ เข้มมณี อายุ 38 ปี	20/1 หมู่ 3 ตำบลหินตั้ง อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
-------------------------------	---

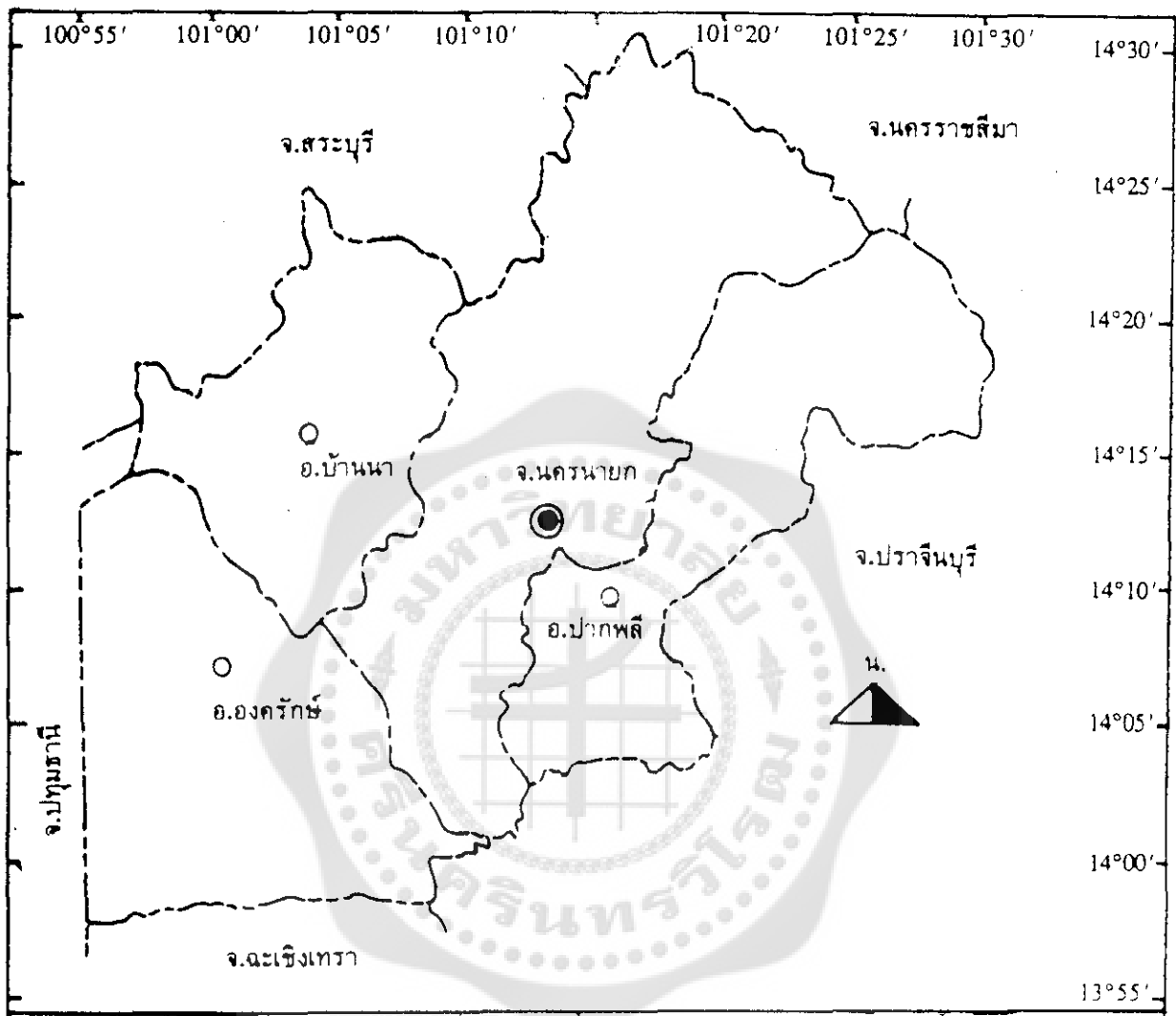
การทำไม้กวาด

นายไพล กรงเพชร อายุ 64 ปี	88 หมู่ 5 ตำบลโคกกรวด อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
นางพิมพ์า บุญจันทร์ อายุ 69 ปี	67 หมู่ 8 ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
นายสาธิต์ สุขะ อายุ 70 ปี	120 หมู่ 1 ตำบลโคกกรวด อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
นายสมพงษ์ เข้มศรี ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ 7	32/1 หมู่ 7 ตำบลหินตั้ง อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก

งานตีเหล็ก

นายสมจิต ประवालวิมุต อายุ 38 ปี	ข/3 492 ถนนพณิชเจริญ ตำบลนครนายก อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
นางน้อยหน้า ประवालวิมุต อายุ 38 ปี	ข/3 492 ถนนพณิชเจริญ ตำบลนครนายก อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
นายระเบียบ บำรุงกิจ อายุ 57 ปี	67 หมู่ 3 ตำบลทองหลาง อำเภอบ้านนา จังหวัดนครนายก
นางสาวบุษดี ทายาท	ข/1 212 ถนนบ้านใหญ่ ตำบลนครนายก อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก

ขอบเขตและที่ตั้งของจังหวัดนครนายก
(ที่มา: ประพนธ์ ขาวสุทธิ น้อย ชินพงษ์สานนท์และพรรณิ วัฒนศิริรงค์ 2533:39)

รูปที่ ๑ แสดงขอบเขตและที่ตั้งจังหวัดนครนายก

มาตราส่วน 0 5 10 กม.

สัญลักษณ์

เขตจังหวัด

เขตอำเภอ

●

จังหวัด

○

อำเภอ

เส้นทางคมนาคมที่สำคัญจังหวัดนครนายก

(ที่มา: ประνομ ขาวสุทธิ์ น้อย ชินพงสานนท์และพรรณิ วัฒนศิริรงค์ 2539:57)

